Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK
1001308663

BIBLIOTEK·GÖTEBORGS·UNIVERSITETS·BIBLIOTEK
Centralbiblioteket
04/2879:2

Sänsk. färg

ution
ska

Lc

Elin Wägner / Selma Lagerlöf II

Lc

ELIN WÄGNER

SELMA LAGERLÖF

ELIN WÄGNER

SELMA LAGERLÖF

II

Från Jerusalem till Mårbacka

Folkskoleseminariet för kvinnliga elever, Göteborg
Seminariebiblioteket
BIBLIOTEK · GÖTEBORGS · UNIVERSITETS
CENTRAL-BIBLIOTEKET
UTGALLRAD
GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

STOCKHOLM

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Gc2

Lc

Copyright. Albert Bonniers förlag 1943

Stockholm. Alb. Bonniers Boktryckeri 1943

394.

DE SJU SELMORNA

Selma Lagerlöf yttrade sig om det biografiska avsnittet i professor Walther Berendsohns stora lagerlöfbok på följande sätt:

Den är intressant medan den är i framåtgående, medan jag håller på att kämpa mig framåt. Det är roligt och då kan han få vara hur bred som helst, men då jag har nått fram till ära och utmärkelse har han inte förstånd att sluta utan håller på och berättar småhändelser som man blir otålig att höra om.

Då jag under arbetet med att komplettera materialet till andra delen av min levnadsteckning fann dessa ord i ett brev från 1927 till Valborg Olander, var det som om en röst ur det förgångna nått mig. Jag ämnade ju börja just där Selma ansåg att man borde ha förstånd att sluta, nämligen vid den tid då hon hunnit fram till äran och utmärkelserna. Kunde hon verkligen ha menat att sedan vidtog bara småhändelser som man blir otålig att höra om?

Professor Berendsohn hade inte tyckt så, ty han hade givit de följande kapitlen sådana överskrifter som: "Im Dienste des nationalen Lebens", och "Im Dienste der Menschheit".

Vem hade rätt?

Det var detta jag frågade mig en grå januaridag då jag satt vid fönstret i Valborg Olanders matsal med brevpärmen som bar årtalet 1927 framför mig. Brevens ägarinna som hela tiden följde mina forskningar med intresse, hade nu märkt att arbetet plötsligt stod stilla. Hon kom därför fram och frågade helt omtänksamt om jag behövde en lampa. Jag svarade att jag såg alldeles utmärkt, men det gjorde jag ju inte. I själva verket hade jag i den stunden inte behövt något bättre än belysning över detta dunkla ställe i dokumentsamlingen.

Jag vågade inte be Valborg Olander därom, ty hon var mycket klen just då och det tröttade henne att kommentera Selmas brev. Därför måste jag försöka att på egen hand tänka mig fram till orsaken bakom det uttalande Selma här gjorde om sitt liv och Berendsohns skildring därav. Med beundran för hans lärdom och synpunkter hade hon läst den litteraturhistoriska och analytiska delen av boken, men då det kom till levnadsteckningen, då läste hon den, tänkte jag mig, som en roman och greps av den drivna författarinnans otålighet inför ett tekniskt missgrepp. En roman bör sluta i det ögonblick, då spänningen hur det skall gå för hjältinnan löser sig i vissheten att hon övervunnit alla svårigheter, nått sitt mål och kan leva lycklig till sin död.

Men denna tolkning gick å andra sidan inte ihop med det faktum att Selma Lagerlöf inte ansåg sig ha nått sitt mål med Jerusalem och inte heller levde lycklig till sin död.

När hon skrev ner de där raderna om Berendsohn år 1927 hade hon varit världsberömd i drygt tjugu år. Hon

måste ha varit utomordentligt klar över att det stora genombrottet i början på århundradet i själva verket inledde en ny och spännande del av hennes livs roman. Hon visste — och har också sagt — att under den konventionella lysande enformigheten i ett liv som syntes gå sin ban från mästerverk till mästerverk och från nationell och europeisk ryktbarhet till världsberömmelse, fanns en annan historia där ljus och skugga växlade, och där ingenting fattades utom just vilan på lagrarna. Om Selma Lagerlöf kunnat fullborda sin levnadsteckning skulle hon själv vittnat därom. Vi hade då fått se att de motsatser i Selma Lagerlöfs väsen som var så påtagliga redan från början, snarare skärptes än utjämnades, och att de återspeglades i hennes levnadshistoria. Men allt detta kunde inte professor Berendsohn säga inför sjuttioårsdagen, och det var därför som han borde gjort efterskriften kort.

Vid denna punkt i resonemanget tog jag upp arbetet igen. Inte kunde väl någon begära av mig att jag skulle ha förstånd att sluta förr än jag skildrat hela Selma Lagerlöfs bana.

I den nu slutförda biografiens andra del belyses min framställning på viktiga punkter av Selma Lagerlöfs egna ord i brev till sina vänner. Att detta blivit möjligt i så hög grad beror på det intresse jag mött och den hjälp jag fått under arbetets gång. Så har K. J. på eget initiativ för min räkning gjort en samling utdrag av Selma Lagerlöfs brev till Ida Bäckmann, för vilket arbete jag är henne stor tack

skyldig, liksom jag tackar mottagarinnan av breven för hennes medgivande.

Och Valborg Olander gav mig full och fri tillgång till den kappsäck som inneslöt Selma Lagerlöfs brev till henne från åren 1901 till 1940. Privat fick jag tacka henne för denna generositet under de veckor jag arbetade med breven i hennes våning, men mitt offentliga tack kommer för sent för att nå henne. Som den ena av Selma Lagerlöfs två boutredningsmän gav hon också det tillstånd som öppnade Mårbackastiftelsens manuskriptsamlingar på Kungliga biblioteket för mig. Den andra boutredningsmannen, advokat Eva Andén, kan jag nu än en gång få tacka, likaså bibliotekarie Nils Afzelius som har dessa skatter under sin vård, som öppnat dörren till dem närhelst jag begärt och givit mig goda råd och anvisningar vid deras begagnande.

Denna introduktion skulle jag vilja sluta med en av de historier som Valborg Olander ibland kunde plocka fram ur sitt minne.

Selma Lagerlöf hade, berättade hon, en soffa med plats för sju personer. Det kunde hända henne att sätta sig i den och önska att hon varit sju Selma Lagerlöf. Minst så många hade hon behövt vara för att till belåtenhet utföra alla sina olika uppdrag som romanförfattare, offentlig person, gårdsägare, sina vänners vän och så vidare.

Denna Selma som arbetade för sju, hon vilar sig nu efter sitt verk. Men soffan är, föreställer jag mig, full av gestalter i alla fall. Där sitter de olika Selmor som existerar

i människors minne och medvetande. Det är familjens Selma, de olika vännernas, gårdsfolkets och grannarnas, tillbedjarnas och de hjälpsökandes Selma, allesammans mycket konkreta och ganska olika varandra.

Levnadstecknaren har slutligen också sin Selma Lagerlöf. Hon har blivit till medan hennes levnadslinje växt fram ur böcker och brev, ur litteraturen om henne, ur de samtal jag fört med henne och om henne, ur alla de upplysningar överhuvud som stått mig till buds. Denna Selma Lagerlöf har varit en mycket verklig person under de två år hon ensam härskat i mitt arbetsrum. Nu lämnar hon det. Kommer hon att få en plats i soffan?

Berg 16/9 1943.

LJUSLÅGAN

Hösten 1902 har Selma Lagerlöf fullbordat andra delen av sitt stora verk Jerusalem. Därmed har hon visat världen att hon inte är bunden vid de gamla värmlandshistorierna för att få stoff och inspiration. Hon har också visat att hon inte bara behärskar novellkonsten utan förmår gestalta ett stort ämne till en mäktig helhet. Kritiken jämför henne nu för första gången med Homeros, och därmed har hon fått sitt mästarbrev.

Selma Lagerlöf har mer än en gång försökt tala om för oss, att hon växte och förändrades med de böcker hon skrev. Även Jerusalem förändrade henne. Det var inte så lätt att glida in i den vanliga verkligheten, när hon lämnade dalabönderna efter tre års gemenskap med dem. Likt en bergtagen hade hon varit borta längre än hon anat. Hon hade levat bland människor för vilka religiös extas var ett naturligt tillstånd. En sluten himmel hade öppnat sig för outsägliga syner över Nås och över Jerusalem. Nu gled den ihop igen, men minnet fanns kvar som en del av hennes erfarenhet.

Det är dessutom i sig själv en av livets stora omgestaltande erfarenheter att ha kunnat föra ett sådant verk som Jerusalem till slut. Var Homeros samme Homeros efter

Iliaden som före? Selma var i varje fall inte nu samma Selma som förr. Hon visste det men hon var besluten att inte låta någon märka förändringen. Det gällde att uppföra sig som den gamla vanliga Selma, inte minst inför Sophie Elkan som på senhösten 1902 satt i Göteborg med packade kappsäckar och otåligt väntade på att få anträda den efterlängtade resan till Italien.

Vid jultid befann sig de två reskamraterna i Rom. De var samma exemplariska turister som de alltid varit. Ingen punkt på programmet försummades, varken julnattsmässan, föreläsningarna, teatrarna och konserterna, Skandinaviska föreningens sammankomster eller utflykterna. Selma berättade senare i *Återkomsten till Värmland* att landskapet under en åktur på Campagnan plötsligt förvandlats, så att hon befann sig på vägen söder om Mårbacka, ett litet stycke från sitt hem. När synvillan dragit bort, tänkte hon att hennes längtan ändå inte måtte vara alldeles utslocknad, och den var det heller inte. Men det skulle komma att dröja fyra år innan hon företog denna färd i verkligheten.

Här i Rom firades nu Sophie Elkans femtiårsdag, i all stillhet såvitt man vet.

Det var nio år sedan de båda lärt känna varandra. Under dessa år hade de såvitt möjligt farit söder ut en gång på vintern, och om somrarna hade de besökt badorter och Nääs tillsammans. De hade träffats vid helger och mellan dem, diskuterat sina litterära planer gemensamt, kritiserat varandras manuskript, läst den nyare litteraturen högt för varandra och under mellantiderna fört en livlig, tidvis daglig brevväxling.

De uppehöll med andra ord de vänskapens vanor som

skapats under den första tiden. Skillnaden var blott att en oavbruten kontakt i början var ett livsbehov för Selma Lagerlöf och sedan blivit det för Sophie Elkan.

Ju längre Selma gled in i medelåldern, dess mer krävde det skapande arbetet hennes andliga och kroppsliga krafter. Ju högre hennes rykte steg, ju starkare blev det krav hon måste ställa på varje nytt verk. Samtidigt invecklades hon i ständigt ökade världsliga bestyr och bekymmer. Det blev därigenom allt svårare att tillfredsställa Sophie Elkans krav på samvaro och att hålla henne över vattnet under svåra tider. På detta sätt fick vänskapsförhållandet ett drag av plikt och börda. Selma Lagerlöf skydde inte plikter och bördor, men här gällde det att aldrig ett ögonblick låta märka annat än att hon tillfredsställde sitt eget hjärtas behov, när hon som mest handlade emot sitt eget arbetes intresse. Om hon själv i någon mån fått avgöra när det passade henne att resa, att bjuda hem Sophie, att skriva brev till henne och låta henne få del av sina manus, så hade vänskapen kunnat ge dem båda mycket mer glädje och trevnad. Men en sådan förnuftig lösning var otänkbar, till följe den enas natur och den andras. Selma fann det bekvämast att ge med sig, hur obekvämt det än var. Endast under de första Mårbackaåren, då hon skulle sätta hus och gård i skick, var hon omöjlig att rubba.

Det var under arbetet med Jerusalem, då Selma sviktade under övermänskliga krav, som en människa kom henne till mötes och erbjöd sig att hjälpa henne av alla sina krafter och all sin håg. Selma hade bara att lasta av allt tråkigt arbete, Valborg Olander fann tid att utföra det. Hon hade bara att komma med de problem som varje dag förde med

sig åt en så offentlig person, vännens klara hjärna hjälpte henne att lösa dem. Detta betydde att mycken kraft kunde sparas åt arbetet, det betydde också daglig trygghet och trevnad under arbetstiderna i Falun. Och framför allt: Selma lärde känna något nytt: en hängivenhet utan gränser, en beundrande vänskap som gjorde föremålets intressen helt till sina egna. Men i sin lycka över att ha funnit den idealiska vännen, rådgiverskan och hjälpredan var Selma i början alldeles för säker. Inte anade hon att vännen i sin tur blev osäker där hemma i Falun, då hon lämnades ensam så snart hon slutat sitt trägna arbete med granskning och renskrivning av manuskriptet till Jerusalem och den besvärliga korrekturläsningen. Men Selma fick nu under denna romresa lära sig att även en gränslös vänskap måste vårdas. Valborg Olander tiggde inte och bad, ej heller befallde hon. Hon berättade bara i ett brev att hon funderade på att flytta till Stockholm . . .

En dag for Selma och Sophie till Pompeji och Sophie hade med sig Alfred de Musset att läsa högt i ruinerna. Vad då? Kanske "Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée".

Ett sådant krav passade inte Selma. Hon måste få hålla dörren på glänt. Valborg var för Selma den mest oumbärliga av människor, men hon kunde inte offra den gamla vännen för den nya. Valborg måste därför stanna i Falun på de villkor Selma hade att bjuda henne.

Selma Lagerlöfs brev till Valborg Olander under denna tid visar hur hon med hela tyngden av sin övertalningsförmåga ställde sig i vägen för stockholmsplanerna.

Hur kunde Selma våga att på detta sätt ingripa i en annan människas liv? Därför att hon visste vem hon var.

Därför att hon tyckte att den som valde att göra livet och författarskapet möjliga för Selma Lagerlöf i stället för att flytta från ett seminarium till ett annat, den hade inte gjort ett så dumt val ändå. *Jag har ju en stor begåvning*, skrev hon i ett av sina övertalningsbrev, *det är inte värt att krusa för, men min själ är just därför i en ständig hunger, och den behöver all det stränga arbetets spänning för att vara i ro. Om inte arbete — så kärlek och framgång* . . .

Innan Sophie och Selma lämnade Italien, hade Valborg åtminstone för tillfället slagit sina planer ur hågen. Och därmed försvann "den gråa köld" som hittills hängt omkring Selma även under de soligaste dagar. Hon hade avvärjt den hotande olyckan utan att därför behöva rubba på Sophies fyramånadersplan. Hon hade sluppit en kris och sluppit att göra Sophie ledsen. Hon visste ingenting värre än att såra en annan människa. För att undgå detta kunde hon bokstavligen göra vilka omvägar som helst.

Efter Italien reste vännerna till Rivieran och besökte till och med Nizza där Sophie förlorat man och barn. De besågo Marseille, Avignon, Strassburg och Karlsruhe samt skildes så i Köpenhamn.

Därifrån gjorde Selma en avstickare till Landskrona. I denna oföränderliga värld måste skillnaden mellan förr och nu ha framträtt särskilt tydligt och därmed återkom kravet att försöka vara samma Selma. De gamla vännerna som nu samlades omkring henne, begärde emellertid inte att hon skulle förbli oförändrad genom alla sina förbluffande levnadsöden, för dem var det nog att hon var trofast i sin vänskap. De mindes ju den tiden då hon blivit utom sig av lycka över Idunpriset och över prisnämndens beröm. När

nu en medlem av samma nämnd föreslog henne till Nobelpriset tog hon det med stor ro. *De* sparade alltjämt slant efter slant för att få råd att köpa de nya litterära mästerverken, Selma Lagerlöf skrev dem själv nu. De satt där kvar i sina små omständigheter, men Selma Lagerlöfs inkomster kunde de ana sig till med ledning av den snabbhet och lätthet, varmed hon vid behov trädde emellan och hjälpte gamla vänner och kamrater. Medan de följde sin vanliga pliktrutin, kom Selma från en vinter i södern och reste hem för att gripa sig an med en av de största uppgifter som kunde anförtros en författare och pedagog.

Enligt sitt löfte till läsebokskommittén skulle Selma Lagerlöf använda tiden utomlands till att tänka ut den form under vilken hon "lämpligast skulle få in lärdomen i de små skallarna". Hon hade emellertid haft annat att tänka på, och ingen enda idé hade fallit henne in.

Men om hon hade varit lat, så hade kommitténs ombud hos henne, överlärare Alfred Dalin, varit dess mera verksam. Denne Dalin som veterligen var den ende man med vilken Selma Lagerlöf hade ett reguljärt litterärt samarbete, hade ägnat hela sitt liv och sin väldiga energi åt den svenska folkskolan. Som överlärare i Huskvarna fabrikssamhälle hade han efter tjugu års arbete där skapat en mönsterskola vars rykte till och med trängt ut över Sveriges gränser. Han var medlem av styrelsen för Sveriges allmänna folkskollärarförening och drömde tillsammans med Fridtjuv Berg vid denna tid om att reformera undervisningen med hjälp av en ny typ av läseböcker. Det var han

som åtog sig att få landets främsta författare till att skriva dem.

Han hade börjat med Selma Lagerlöf, och sedan han fått hennes löfte, släppte han henne inte. Hans fordringar på hennes läsebok för folkskolans första klass var enorma. Den skulle ge en levande beskrivning av Sveriges natur, dess växtvärld, djurvärld och dess mänskliga odlingshistoria från begynnelsen intill närvarande tid. Barnen skulle vinna anknytning till den folkliga föreställningsvärlden genom att varje landskap karakteriserades med någon sägen som hörde hemma där. Men de skulle också få ett begrepp om dagens Sverige, dess nuvarande livsform och kultur.

För att hjälpa henne försökte han skaffa henne material till den nya boken från hela Sverige och först och främst från Norrland. Hans kollega från huskvarnatiden, skolföreståndarinnan Elsa Carlsson, berättar i sin bok *En skola skapas*, att Dalin skrev hundratals brev till präster, lärare, stationsinspektorer och andra auktoriteter nära och fjärran för att be dem om skildringar från sina bygder. Till svar kom från alla håll bygdehistorier och sägner som måste sållas och åter sållas, innan ett urval kunde överlämnas till författarinnan. När vårterminen 1903 var slut, reste Dalin upp till Falun med sitt material. Där fann han Selma Lagerlöf omgiven av böcker i geologi, geografi, botanik, zoologi, historia och hembygdskunskap.

Hon förstod mycket väl att bakom hans stora fordringar på henne låg hans starka tilltro till hennes vilja och förmåga. Det var på en gång stimulerande och skrämmande att möta en sådan tro. Hon visste bäst själv hur beroende hon var av att finna det rätta greppet om sitt ämne. Det var inte

alls säkert att den som kunnat skriva Gösta Berlings saga och Jerusalem därför dugde att skriva en sådan läsebok som Dalin ville ha. Hon förstod bättre än han faran av att pressa in för mycket inom samma ram, och hon visste att strid skulle komma att stå mellan pedagogiska och konstnärliga synpunkter.

Vad Dalins material beträffar, så tog hon tacksamt emot det och undersökte det också. Men hon visste säkert i förväg att originalsägner är sällsynta fynd. Sagor är oberäkneliga vandrare från fjärran länder och tider. De förblir sig väsentligen lika, även då de bär det lands nationaldräkter, där de för tillfället vistas. Det visade sig också att materialet som kostat så mycken möda, inte blev till någon direkt nytta för författarinnan. De sägner hon så skickligt placerade in i olika landskap, fick hon från tryckta källor. Åtminstone en av dem nämligen sagan om Västergötland hade hon lånat från sin kollega Homeros.

Hon fortsatte att studera men fortfarande hade hon ingen idé om hur hon skulle gripa sig an med boken. Det återstod nu att se om de studieresor i Sverige som hon planerade kunde ge henne några uppslag. Hennes önskan var att redan denna sommar få fara till Norrland, men resan måste inställas, emedan Reskamraten höll på med en bok.

Sedan Sophie Elkan under arbetet med John Hall blivit bekant med slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, stannade hon där under återstoden av sin författarbana. Hon blev en stor kännare av denna korta och av svenskarna inte särskilt älskade period, och inom den valde hon att skriva om undergångstyper som John Hall och Gustav IV Adolf eller den ödes- och brännmärkte kunga-

mördaren Jacob Jan Anckarström. Hon slösade ömhet, intresse och konstnärlig ambition på sina stackars hjältar, och det är helt naturligt att Konungen just nu var viktigare för henne än Selmas läsebok. Hon skrev till Betty Warburg att Selma insett, att det var hennes tur att uppge sitt eget arbete för vännens och därför uppskjutit sin studieresa och slagit sig ner med Sophie på Nääs.

För att ändå ha något att göra tog sig Selma för att skriva jultidningsnoveller. Till en av dem valde hon ett gammalt värmlandsmotiv om två spelmän. Den ene är ett geni och den andre en medelmåtta. Geniet har i tre år brottats med en låt men varit oförmögen att få fram den. Men då medelmåttan bringar honom sin storslagna och ödmjuka hyllning genom att skära av strängarna på sin egen fiol, löser sig hos geniet den bundna melodien, och fram över strängarna brusar en låt, sådan som han aldrig förr spelat och folket aldrig hört. När Selma årtionden senare talade in en berättelse på grammofon som skulle bevara hennes röst åt framtiden, blev det denna hon valde.

Fram på eftersommaren kunde Sophie ta sig ledigt för en kort tur söder ut. Ett beramat besök hos Verner von Heidenstam på Naddö blev ej av, och de båda vännerna reste i stället till det hermelinska godset Gripenberg i norra Småland, som ägdes av ett stort original och en väldig historieberättare. Besöket på Gripenberg satte dock inga spår i läseboken, däremot skymtar Dalins Huskvarna ett ögonblick med sin skola, sina verkstäder och trädgårdar. Resan fortsatte genom Sunnerbo härad. Med sina mossar, ljunghedar och sandmoar kvarlämnade det ett sådant intryck

av fattigdom, att Selma sedan gjorde det till skådeplats både för tuberkulosens och emigrationens härjningar.

Efter Småland gick färden till Blekinge, och på rekommendation av Sophie Elkans mor som vuxit upp i Karlskrona, gjorde de ett lyckat besök hos träkarlen Rosenbom på flottans varv.

När Selma kommit hem till Falun trodde hon alltjämt att beskrivningen av Sverige skulle börja längst i norr, och hon tyckte inte att hon kunde ta itu med arbetet utan att ha sett Norrland. Hon kunde heller inte läsa en hel vinter efter Dalins litteraturförteckning, och därför sade hon ja, när Idun bad henne skriva något till följetongsbilagan. Som motiv tog hon upp den bohuslänska historien om mordet på Herr Arne, vilken hon tidigare behandlat i en novell under titeln: *Hämnd får man alltid*, den gången dock icke hämnd *för* Herr Arne utan hämnd *på* honom för hårdhet, girighet och trolöshet. Hennes försvar inför det egna samvetet för detta svek mot läseboken var att författarna måste få skriva om det som roade dem.

Det egendomliga kan då tyckas vara att denna blodiga historia kunde roa henne, men så var det. Selma Lagerlöfs strävan var alltid att en ny bok skulle bli så olik den förra som möjligt, med andra ord, hon genomförde ett skiftesbruk på sin diktnings marker. Från det heliga landet begav hon sig nu till det karga Bohuslän, från sin egen tid till det nylutherska 1500-talet, från sin skildring av väckelse, samvetsnöd och frälsning till en bister, grovt förenklad historia om brott och vedergällning.

I Chorografia bahusiensis kan man läsa historien om *Herr Arnes penningar* ända från mordet och fram till den

dag då mördarna får sitt straff. Då förekommer de tre skottarna som slipade sina knivar på Branehög, där skildras hur herr Arne mördades och med honom hela hans husfolk, så när som på en ung jungfru som lyckats gömma sig bakom ugnen. Där berättas också att samma jungfru Elsalill sedan hörde mördarna på krogen i Marstrand säga till varandra: "drick, Herr Arnes penningar vara ännu". Man får också veta att den ene av mördarna ångrade sig före sin död.

Historien upptar i Chorografian en enda sida, och på den antydes inte med ett ord att de döda för att få ro i sina gravar tvingade de levande att befordra mördarna till straff. Men historien om Herr Arne var en levande folksägen i Bohuslän och Selma kan ha fått in spökstämningen genom andra källor. I varje fall har hon låtit de levande vara så besatta av tanken på de döda, att de ständigt ser dem och hör dem omkring sig. Förgäves må de levande göra motstånd mot att offra sin kärlek och sin älskade för de dödas krav på hämnd. De döda är mäktiga på samma gång som de är slaviskt beroende av att de levande åtar sig att utföra deras hämnd.

I en knapp, krönikeartad stil skrider berättelsen fram över Elsalills unga liv och slutar med att mördarna fångas för att lida sitt straff. Mänsklig rättvisa har skipats men den har kostat ett nytt blodsoffer, eftersom den oskyldiga jungfrun måste ge sitt liv för de döda. Är fostersystern nöjd nu, hon som så gripande klagat över fasan att dö ung? Kan den girige och självgode herr Arne, som hellre drog hela sitt husfolk i döden än lämnade ut sina pengar, nu

få ro i sin grav? På sådana frågor lämnar Selma Lagerlöf intet svar.

Hon låter naturens makter deltaga i dramat på de dödas sida. Det fartyg som skulle fört mördarna ur landet instänges i sin vik av isen, medan havet annars går upp överallt. Först då mördarna är tagna, öppnas havets portar. Den utomordentligt effektfulla avslutningen ger icke någon sådan befrielse som man är van att få av Selma Lagerlöf. Den Gud som makten haver i vädret har använts att medverka i ett skådespel, som mest av allt visar vilken skräck och förvildning som rådde under den tid, då den katolska kyrkan mist sin auktoritet och den lutherska ännu icke hade lyckats befästa sin.

När Selma avslutat *Herr Arnes penningar*, reste hon från Falun ner till Stockholm. Hon måste ju ge besked om sin ställning till den samlade billighetsupplagan som Bonniers önskade ge ut och helst träffa avtal med förlaget. Hon hade länge undvikit detta och som skäl angivit att hon blivit alltför mycket omtalad efter Jerusalem och inte önskade dra uppmärksamheten till sig just nu. Men under tiden tog de äldre upplagorna slut, och hon blev inte mindre omtalad, därför att bokhandlarna ideligen måste svara: tyvärr slutsåld, när folk frågade efter en bok av Lagerlöf. Andra författares böcker kunde vissna ner som ettåriga plantor, när de haft sin blomningstid. Intresset för Selmas böcker steg i stället med åren. De liknade träd vilkas rötter år för år trängde allt djupare och vilkas kronor bredde sig allt vidare.

Selma hade ingen ny bok ute i handeln 1903, men hon blev likväl mycket uppmärksammad i den litterära världen.

Selma Lagerlöf fotograferad på balkongen till sin våning i centralpalatset i Falun 1902.

Nobeldagen inföll just då, och hon måste vara med om festligheterna. Årets litteräre Nobelpristagare, Björnstjerne Björnson, klappade henne på kinden och kallade henne sin älskling och sitt hjärtebarn inom den svenska litteraturen. Det var en kunglig utmärkelse, ty han såg ut som en kung och blev behandlad som en sådan. André Bellessort, som introducerat henne i Frankrike, berättade för henne att hon erövrat en ställning där och spådde henne att hon snart själv skulle få Nobelpriset. Hennes tyske förläggare, Albert Langen, gjorde sin uppvaktning och meddelade att tredje tyska upplagan av Jerusalem var slutsåld nu. Vid Nobelbanketten fick hon sitta mellan två medlemmar av Svenska Akademien. Ellen Key var sysselsatt med att skriva en essay om henne för Svenska Dagbladet, konstnären Georg Pauli illustrerade Gösta Berling, ett rykte, som dock visade sig vara falskt, påstod att hon skulle få Svenska Akademiens stora guldmedalj, och alla människor beundrade hennes skildring av Gösta Berlings tillkomst i samlingsverket *När vi började*.

Hon gjorde nu upp med förlaget om en samlad upplaga som skulle ges ut i 50-öreshäften och omfatta hela hennes produktion före Jerusalem. Den skulle till en början tryckas i 7 000 exemplar och inbringa henne 11 000 kronor. I gengäld kände hon sig förpliktad att se över sina böcker och särskilt sådana partier som hon och läsekretsen inte var fullt nöjda med. Denna upptagna människa gav sig nu tid att omarbeta kapitlet I Palermo ur Antikrists mirakler i hopp att därmed avlägsna det fel som hindrade denna bok att bli lika populär som de andra. Hon flyttade också om innehållet i novellsamlingen Osynliga länkar och samlings-

volymen Drottningar i Kungahälla med Legender och berättelser. Hennes syfte var att uppnå större enhetlighet inom samma pärm, men därigenom fick hon tre österländska legender över, nämligen *Flykten till Egypten, Vår herre och Sankte Per* samt *Kejsarens syn.* Hon hade ytterligare tre legender liggande, vilka varit publicerade i jultidningar under åren 1900 och 1901. Nu kom hon på den tanken att göra dessa sex legender till stomme i en ny enhetlig legendsamling med österländska motiv, och hon fängslades så av detta uppslag, att hon för andra gången avvek från den väg Dalin utstakat för henne och lät läseboken ligga.

För att kunna skriva en legend behövde Selma först och främst en uppteckning. Den kunde vara hur torftig och fragmentarisk som helst, blott den gick tillbaka på en av de äkta legenderna och icke var en efterapning.

För att inspirationen skulle komma behövde hon dessutom hjälp av någon eller något i sin egen värld. När hon skrev legenden om den gamla Agneta som lät de osaliga döda värma sig vid sin eld om nätterna, tänkte hon på bankfröken Elise Malmros i Landskrona som fått gåvan att med små medel hjälpa många olyckliga. Legenden om eremiten som lät fåglarna bygga bo i sin hand hade hon funnit i ett italienskt verk, men lusten att skriva ner historien fick hon, enligt vad hon senare berättade för Ida Bäckmann, genom att iaktta skolföreståndarinnan Josepha Ahnfelts kärlek till sina kanariefåglar.

På samma sätt kom minnet av farmors sista jul på jorden henne till hjälp då hon tog fram sin lista med legendmotiv och där hittade ett som hon kallat *Herdarnas syn med kolen.* Hon blev nu åter ett lyssnande barn vid den gamlas sida.

Farmor fick nu berätta historien just så som hon gjort det den julmorgonen då hon och femåringen Selma var ensamma hemma på Mårbacka.

Emedan denna historia står först i den nya legendsamlingen får läsarna det intrycket att författarinnan tidigt blev införd i legendernas värld. Gammelfrua hann inte med mer än att berätta en enda legend innan hon dog, i varje fall mindes inte Selma mer än en. Men snart därpå lärde hon sig att läsa och kunde få lära mer om Jesusbarnets öden och underverk i *Jesu Christi barndoms bok.* Den är en bearbetning för barn av de apokryfiska evangelierna, vilka sålunda smugglades in i en from sagobok, sedan de utmönstrats ur bibeln.

När Selma som mogen konstnär tog hand om farmors berättelse förstod hon tack vare sin legendkunnighet att framhäva det ursprungliga och väsentliga.

Vi får veta att fåren, herdens stav och de glimmande kolen på marken var medvetna om julnattens betydelse långt före den fnurrige gamle herden som Josef träffade på då han var ute för att låna eld. Natten var hela tiden full av silvervingade änglar, och rymden genljöd av strängaspel, men herden var döv och blind för alla under omkring sig. Först då han bevektes att visa Jesusbarnet barmhärtighet, öppnades hans ögon så att han såg var han i själva verket befann sig och vad som hände omkring honom.

Gammelfrua på Mårbacka drar ut lärdomen av berättelsen så: *Det är inte på ljus och lampor det kommer an, och det ligger inte vikt vid måne och sol, utan det som är nödvändigt, det är att vi äger sådana ögon som kan se Guds härlighet.*

I Selma Lagerlöfs diktade värld träffar vi ständigt på nytt sådana människor som likt herden i farmors historia under särskilda omständigheter råkar få se en glimt av den värld, där de i själva verket befinner sig. Men vi får också ofta bevittna hur de genom hårdhet och otro själva för alltid utesluter sig från den.

Man föreställer sig lätt att det var Orientresan som gav Selma den avgörande inspirationen till att behandla österländska sägner. Men det är inte värt att vara så säker, ty *Flykten till Egypten* skrevs 1898. Redan innan hon sett öknen kunde hon skildra den heliga familjens törst och dödsångest som om hon varit med på vandringen. Det var inte ens nödvändigt att hon sett en palm för att hon skulle veta vad den uråldriga palmen kände, när dödsvinden i dess krona förkunnade det största epokskifte historien känner.

Efter Orientresan hade hon vid olika tillfällen skrivit *De vise männens brunn*, *I Nazareth* och *Fågel Rödbröst*. Nu var emellertid stunden inne för hennes längsta sammanhängande besök i legendernas värld. Under vintern 1903—1904 skrev hon *Den heliga natten*, *Bethlehems barn*, *I templet*, *Den heliga Veronikas svetteduk* och *Ljuslågan*.

Sedan man jämfört historierna i de apokryfiska evangelierna med Kristuslegenderna i Selma Lagerlöfs framställning blir hon i ens föreställning lik en trollkunnig kvinna, som genom att koncentrera sin vilja på ett torrt litet frö i sin hand kan tvinga det att brista och veckla ut sina lysande blommor. Man tvivlar inte på att det är fröets eget dolda innehåll som lockats fram. En berättelse som utarbetats under stor möda vid skrivbordet i Falun, verkar att vara direkt uppteckned från en okänd sagoförtäljerskas läppar.

När Kristuslegenderna kom ut våren 1904, verkade de så äkta, att läsarna inte anade hur stor del Selma Lagerlöf hade i dem. Den konstnärliga segern var så fullständig att den dolde författarinnans insatser. Ingen anade vilken oerhörd ansträngning det kostat henne att få legendämnena att ge ifrån sig sina möjligheter, och detta förtretade henne en liten smula.

Selma Lagerlöf liknar de fromma berättarna från den första kristna tiden också däri att hon är fullkomligt obekymrad om vad som är kanoniskt eller apokryfiskt i de historier hon förtäljer. Ja, hon kan till och med brodera på fullkomligt fri hand över ett kanoniskt ämne såsom när hon skriver berättelsen *I templet.*

Kristuslegender utkom i den tid då bibelkritiken nagelfor de kanoniska böckerna lika skoningslöst som kyrkofäderna på sin tid de apokryfiska. Därmed fick naturvetenskapsmännen och de moderna teologerna många goda argument för sin fordran på att allt som inte passade till nutida världsåskådning skulle bort ur religionsundervisningen. Selma Lagerlöf väckte nu kritikens häpnad och motvilliga beundran genom att fullkomligt ignorera de brännande problem hon kommit så nära i sitt ämnesval. Emedan hon syntes stå utanför alla konflikter mellan tro och vetande och inte skilde på det möjliga och det orimliga, räknade både det konservativa och det radikala lägret in henne bland sina anhängare. Många fromma människor tog emot Kristuslegender som en andaktsbok, den blev en lämplig konfirmationsgåva och användes på sina håll av kristendomslärare i undervisningen. Samtidigt ansåg det radikala lägret att dessa skönhetssyner som inte gjorde anspråk på att omfattas

av tron, kunde komma till nytta för en reformerad religionsundervisning. Man väntade till och med att den starka legendstämningen skulle påverka bibeltroende läsare, så att de skulle börja se även evangeliernas Kristus som en legendfigur.

Det framgår inte vilken sida kritikern Paul Rosenius tog parti för, då han förklarade att detta ämne överhuvud inte var en kvinnas uppgift utan en mans som levat, närmare bestämt Viktor Rydberg.

Varför inte svenska läsare skulle få glädjas åt att deras litteratur nu inneslöt både Romerska sägner och Kristuslegender, är svårt att räkna ut. I själva verket blev boken på sidan om alla uträkningar mycket älskad, läst och omläst igen. Den översattes till tjugutvå språk och blev förstådd lika bra på Färömål som på nygrekiska.

Författarinnan hade hela tiden litat på läsekretsen, men hon fann kritikerna ganska kallsinniga. Hon kritiserade dem tillbaka genom att säga att recensionerna var slarvigt och okunnigt skrivna. Hon tänkte inte en sekund på att förklara var hon stod i de aktuella stridsfrågorna. I själva verket bar hon ju alltid på en konflikt mellan tro och vetande. Detta var emellertid inte en följd av bibelkritikens framfart. Hon var allt annat än auktoritetstrogen. Hela världens religiösa urkunder hade inte räckt till att ge henne den visshet hon begärde.

Då Selma Lagerlöf förklarade för sina vänner att hon inte haft en tanke på att meddela sedliga lärdomar i sina Kristuslegender, gjorde hon ett undantag, vilket gällde den sista legenden i samlingen eller *Ljuslågan.*

Redan hösten 1895 då hon för första gången besökte Flo-

rens, hade hon fått tag i historien om den florentinske korsriddaren som lyckades bära den låga han tänt vid den heliga graven i Jerusalem ända till hemstadens katedral och tända det släckta altarljuset där med den. Alltsedan dess hade hon drömt om att skapa något vackert av detta härliga ämne. Förut hade hon uppskjutit arbetet emedan hon inte ansett sig värdig därtill, nu vågade hon sig på det ehuru med stor bävan. Hon uppbjöd all sin skicklighet för att smida ett relikskrin, i vilket hon kunde bära fram den tro som just då uppehöll henne.

Hon vill att hennes vänner skall veta hur oerhört nära denna historia angår henne. I brev till Elisabeth Grundtvig och Valborg Olander hjälper hon dem därför att se sambandet mellan legenden och henne själv och att tyda dess förborgade mening.

Riddar Raniero benådas icke med några uppenbarelser. Det finns ingenting övernaturligt i den kedja av händelser som hjälper honom att rädda ljuslågan under alla äventyren på vägen till Florens. Det stora under som sker är, att den råe och skrytsamme korsriddaren tvingas avlägga sina fel ett för ett för att kunna föra ljuslågan till Florens. Han har aldrig eftersträvat att bli ett helgon, men emedan han älskat den ljuslåga han bär, blir han det ändå.

Selma Lagerlöf tyckte alltid som kyrkväktarparet i hennes novell *Dödskallen*, att *"den högsta lycka som kan vederfaras en människa är känslan av att vara föremål för Guds omvårdnad"*. Därför ville hon gärna se spår av Guds styrelse i kedjan av vardagliga händelser och tolka in en djupare mening i skenbara tillfälligheter. Men samtidigt var hon med den skeptiska sidan av sitt väsen medveten om

risken att egna tycken och önskningar kunde smyga sig in i tolkningen av livets händelser. Guds styrelsesätt blir inte klarare för oss med åren, snarare lär oss erfarenheten att bli försiktigare med att tyda dess tecken. Men på *en* punkt har vi rätt att känna oss säkra. Det är så ordnat att endast den kan utnyttja de gåvor han fått som förmår stå emot begären, underkasta sig mödor och förödmjukelser, uppträda varsamt och övervinna frestelsen att tända sin eld vid falska lågor. De som ger sig helt åt sin uppgift, skall också framme vid målet märka att de genom dessa nödvändiga övningar blivit förvandlade till nya människor.

Hon avslutade *Ljuslågan* under påsken i Falun, och påskstämningen från Florens omsveper de sista sidorna.

Hon skrev till Elisabeth Grundtvig att hon hoppades *att en och annan kanske skulle slå sig för sitt bröst och undra om han gjort av sin ljuslåga vad han borde.*

Det skulle jag nog vilja, tillade hon.

SELMA LAGERLÖF OCH SVERIGE

Den 17 juni 1904 steg Selma Lagerlöf och hennes Reskamrat på ett norrgående tåg vid Falu station. De ämnade nu upptäcka Norrland liksom de fem år tidigare upptäckt Orienten. Nyanlagda järnvägar skulle föra dem genom skogar och älvdalar ända upp till andra sidan om polcirkeln, där nybyggarsamhällen växte upp invid de stora malmfälten, och där lapparna alltjämt drev sina renhjordar i bet.

Sophie Elkan är beredd på ett nytt reseäventyr likt alla andra hon upplevt under åren. Men Selma måste hela tiden komma ihåg att ingenting fick undgå henne, varken landskapens utseende eller samhällenas. Hon måste kunna prata med Sophie om mordet på generalguvernör Bobrikov och samtidigt studera vegetationen genom kupéfönstret.

De två är inte riktigt så unga längre som då de reste till Italien 1895 eller till Orienten 1899, men de far alltjämt på Sophies sätt i stora hastiga svep. De skyr inte att kasta sig fram och åter genom Norrlands stora vidder för att inringa allt vad de önskar se. De försöker sig på allt utom fotvandringar, och medan man tror att de i lugn och ro beser Umeå, är de redan i Narvik. När Nils Holgersson

två år senare skulle göra en liknande tur, lät Selma honom också låna örnens vingar.

I Narvik vänder de tvärt, far tillbaka ett stycke in över riksgränsen, stiger av vid Abisko, stannar tre dar i turisthyddan, lever enligt egen uppfattning vildmarksliv, lär känna en stolt och främmande natur och träffar lappar för första gången. Efter en hastig titt på det nya gruvsamhället Kiruna och en glimt av det sköna Torneträsk, far de ner till Gällivare. Disponent Bosæus visar dem Malmberget och samhället samt ordnar med deras enda bergbestigning upp till ett fjäll, vars namn han översätter med Välkommen.

Från Gällivare far de riksgränsbanan ännu ett stycke neråt och stiger av vid Murjeks station, varifrån de gör en tre dagars utflykt med häst och vagn för att få en bild av det Lappland som ligger bortom järnvägarna. De hade haft den djärva planen att med olika slags samfärdsmedel ta sig till Kvikkjokk, Lapplands paradis, men förmår inte detta utan vänder i Jokkmokk och kuskar söder ut till Edefors gästgivargård, belägen vid ett fall i Lule älv strax nedanför polcirkeln. Hit anländer de i början på juli och tar kvarter här för fjorton dagar. Växtligheten är lika frodig som i Värmland eller Dalarna, men naturen har en annan, mera ljusdränkt och sällsam skönhet. Förbindelsen med yttervärlden uppehålles av en ångare som kommer till Edefors brygga klockan två om natten och lämnar den klockan fyra.

Slåss japaner och ryssar ännu? Vilka repressalier har övergått finnarna efter mordet på Bobrikov? Allt detta förefaller dem så förunderligt fjärran nu. När posten kom-

mer, gäller Selmas iver icke tidningarna utan breven från Valborg Olander.

Under denna tid arbetar Sophie på sin stora historiska roman om Konungen, och Selma går igenom den sida för sida, föreslår vissa rättelser och strykningar och försäkrar författarinnan att hon gjort en helgjuten bok.

Sophie har för det mesta gudomligt roligt under denna resa och kan vara lika munter och trevlig som förr i världen. Men då lynnet sätter åt, glider hon ner i den svartaste ångest vid tanken på allt det förfärliga som kan hända henne när boken kommer ut.

Särskilt road är hon av att inleda bekantskaper med främmande personer på båtar och tåg och att iaktta hur den eller den främmande herrn grubblar över vilka de två mycket trevliga och intresserade damerna kan vara. När deras inkognito blir röjt, är det däremot inte så roligt längre. Så småningom sprider sig nyheten att Selma Lagerlöf studerar Norrland för den nya läseboken, och då blir det notiser i tidningarna, anordningar och uppvaktningar. Sophie tycker det är som att resa med en kunglig person eller värre, ty mot kunglighet vågar människor inte vara så påflugna som mot en författarina.

Selma berör i sina brev till Valborg Olander kastningarna i Sophies lynne och återkommer ständigt till att hon längtar efter trygghet. Och Valborg för sin del har fortfarande svårt att känna trygghet, då Selma är ute på månadslånga resor med Sophie. Återigen måste Selma vädja till Valborg att vara tålig och förstå hennes svåra läge. Hon måste ju skona den äldre vännens känslor, och hon måste för sitt eget arbetes skull undvika bråk.

"Du får lov att alltid vara mig trogen, du får aldrig bli ond på mig och aldrig tvivla på mig och framför allt får du inte flytta ifrån mig", skrev hon under resan. Problemet från 1902 är icke löst ännu.

Den 20 juli klockan 4 på morgonen for reskamraterna neråt Lule älv. Deras avsikt var att göra en avstickare till Jämtland, men som de varken hade tillgång till inlandsbana, örn eller korp, måste de köra ner ända till Sollefteå och därifrån ta tåget väster ut genom Jämtland till Östersund. Därifrån for de åter in i Norge och tittade på Trondheim, där Selma i tankarna fordom vandrat samman med Olav den helige. I början av augusti är resenärerna redan på väg ner genom Norrland, genom Dalarna, Västmanland och Närke till badorten Medevi i Östergötland.

När de nalkades Medevi stod badgästerna uppställda för att ta emot dem. Sophie berättar för Betty Warburg att hon blev alldeles utom sig av skräck, och tillägger: "Selma säger att något så vansinnigt uttryck som jag får i ögonen, då en sådan firning nalkas, har hon aldrig sett någon klok människa ha."

Sophie lämnades nu ensam i Medevi att lugna sig efter resans strapatser och sinnesrörelser, medan Selma for till Lunnevads närbelägna folkhögskola på nordiskt lärarmöte.

Första morgonen då hon satt för sig själv och åt frukost i matsalen, slog sig skolinspektör Ernst Kaper från Köpenhamn ner bredvid henne och började prata om gröt och ost. Han hade ingen aning om vem den gråklädda och gråsprängda lärarinnan kunde vara, men han tyckte hon svarade klokt och trevligt, varför han så småningom presenterade sig med titel och allt. Då hon upplyste att hennes namn

var Selma Lagerlöf, förlorade han enligt egen uppgift fattningen och flydde ur hennes närhet. Selma påminde sig då en episod vid ett annat skolmöte, då en annan dansk skolman begått en blunder. Han hade allvarligt förmanat henne att avstå från alla planer att bli författarinna. Naturligtvis trodde den här fröken som alla andra att hon dugde att skriva sådant som folk tyckte om, men vad hade hon egentligen åstadkommit? — Gösta Berlings saga, hade hon svarat, och då hade han rest sig upp och bugat tre gånger. Så kunde det gå till vid möten mellan Selma Lagerlöf och män. De behandlade henne beskyddande, då de tog henne för vad hon såg ut att vara, men då de fick veta vem hon var, flydde de, eller bugade, eller tog upp Ack Värmeland du sköna.

Ibland kunde dock ryktbarheten bli henne till praktisk nytta. Efter Lunnevad sökte sig reskamraterna till Mariefred för att därifrån bese Södermanland. Där hade de svårt att få någon lämplig bostad, men så fort ståthållaren på Gripsholms slott hörde talas om att Selma Lagerlöf fanns i trakten, bjöd han henne att med sin följeslagerska bo i den flygel som Gustav III gjort i ordning åt sina kavaljerer. Denna miljö passade dem båda, inte minst Sophie, och där stannade de i fjorton dagar. En studiefärd till Skokloster och ett repetitionsbesök i Uppsala avslutade resan. Den hade då varat i nära tre månader. Det var den tredje stora resa de företagit som förberedelse till en bok. Det blev också den sista.

Selma kände sig denna höst starkare än på länge. Krafter behövde hon i sanning, ty den uppgift som väntade henne var ingenting mindre än Sverige. När hon nu tänkte över

sitt land, steg synminnen upp för henne från Torneträsk till Kullaberg. Hennes orientering var fullbordad, hon kunde gå till verket.

Inför det stora och svåra arbete som nu låg framför henne, gjorde Selma Lagerlöf ett av sina rörande och på förhand dömda försök att skapa ro inom sig och omkring sig. Hon ville skjuta undan tanken på allt bekymmersamt i sina personliga förhållanden, undfly alla ängslande tankar över sig själv och all självbeskådning, som hon skrev till Valborg Olander. Dessutom ämnade hon medan arbetet pågick undvika resor och människor, lägga sina brev på hög och lämna alla böcker ouppskurna.

Ingenting av allt detta lyckades henne.

Åren 1905, 1906 och 1907 tränger sig allt möjligt mellan Selma och hennes bok. De är uppfyllda av resor, offentliga uppträdanden, hedersbetygelser och uppdrag, tåligt uthärdade personliga svårigheter, sjukdom, dödsfall i familjen, fastighetsköp, reparationer, flyttningar, besvärliga brev och tråkiga böcker. Inte kan hon heller utestänga sig från oron i den politiska atmosfären eller undgå att beröras av unionsupplösningen och svenska folkets känsloreaktion.

Men genom okuvlig energi övervann hon alla hinder och hon åstadkom underverk med de korta perioder, då hon fick ha arbetsfred. Störningar och prövningar fick göra sin nytta under arbetet, tjäna som drivkraft eller ge idéer. Ens beundran stiger medan man följer henne under dessa år.

Under hösten 1904 var det enligt Sophie högsta mod bland kritikerna att skjuta fram än den ene än den andre av Selmas samtida såsom lämpliga att skriva den nya läse-

boken. Ingen låtsade om att Selma Lagerlöf redan arbetade på den, ehuru alla visste det.

Om inte Selma redan förut sagt sig att hon inte fick misslyckas, så gjorde hon det nu. Hon måste visa att hon kunde skriva en läsebok som förmådde revolutionera undervisningen, höja folkskolebarnens bildningsnivå och uppmuntra dem att göra sig värdiga medborgarskapet i ett stort, rikt och skönt fosterland.

Det är vid denna tid hon skriver det märkliga brevet till sin forna elev Ruth Brandberg, där hon varnar henne för att ge sig in på författarbanan.

Går det dig bra, skriver hon, *så fordrar det ett övermänskligt arbete, sådant att allt annat bara är en barnlek, både seminarium och lärarinnekall. Att tillägna sig andras tankar är ett intet mot att producera egna. Går det dig illa, och det gör det alltid någon gång, så sliter det på nerverna och kan göra livet till en sådan pina att all glädje förtäres. Om du hade levat bland litterära människor, skulle du nog märka att begåvning ha de tillräckligt av, men krafter och nerver, det vill säga uthållighet och själsstyrka, det fattas nog här och där och blir orsaken till mycket stora olyckor.*

Det var väl knappast nödvändigt att krossa Ruth Brandbergs försynta förhoppningar med en sådan storslägga. Den unga flickans förfrågan har helt enkelt förlett den stora författarinnan att bekänna hur det just den dagen kändes att vara Selma Lagerlöf.

Uthållighet och själsstyrka fattades henne visserligen icke, men hon var mänsklig nog att låta sig överrumplas av bitterhet mot sitt öde och sitt älskade yrke. Lyckligtvis har man tillgång till ett annat brev, skrivet en månad se-

nare, som visar att hon då höjt sig ur den djupa nedslagenheten till en riktigt belåten och festlig stämning. Brevet skrevs till Elisabeth Grundtvig, den av de två danska översättarinnorna som huvudsakligen uppehöll korrespondensen med Selma Lagerlöf. Författarskapet framstår här i en helt annan dager, och vi får också veta varför.

Dagen innan Selma skrev, eller den 20 december, hade en händelse inträffat som förorsakade ett tillfälligt avbrott i julförberedelserna hos Lagerlöfs i Falun och i arbetet på läseboken. Posten medförde då en försändelse som emellertid inte var någon vanlig julklapp. Paketet visade sig innehålla Svenska Akademiens stora förtjänstmedalj i guld och åtföljdes av ett handbrev från dess sekreterare, Carl David af Wirsén, Selma Lagerlöfs ståndaktige fiende ända sedan Gösta Berlings dagar. Brevet betydde inte att han ändrat hållning men att hennes vänner i Akademien var tillräckligt många och energiska för att driva igenom denna utmärkelse.

Denna medalj hade ursprungligen varit avsedd att belöna förste pristagaren i Akademiens vittra tävlingar, men sedan de bästa författarna lagt bort att skicka in tävlingsskrifter, utdelades den som ett tecken på Akademiens erkännande åt litterär verksamhet i allmänhet. Selma fick sin guldmedalj för "fantasirikedom, idealitet i uppfattning och fängslande framställningskonst", enligt vad direktören för året meddelade vid kvällens högtidssammanträde.

En sådan utmärkelse var en heder för varje svensk författare. Men Selma Lagerlöf måste uppskatta den särskilt i sin egenskap av kvinna, ty endast två kvinnor hade förut hedrats med denna medalj, nämligen Fredrika Bremer och

Emilie Flygare-Carlén. Värdet av utmärkelsen förhöjdes ytterligare genom att Akademien samtidigt präglade en penning över Heliga Birgitta. Selma Lagerlöf nämndes nu tillsammans med henne i direktörens tal, och så småningom blev jämförelser mellan dessa två en vacker sed i vårt land.

Bland de hedersbevisningar som Selma fick mottaga denna tid, nämner hon i brevet till Elisabeth Grundtvig särskilt invalet i Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg "som ensamt fruntimmer bland 99 män". Medlemskapet tycks ha varit 99 gånger så roligt för henne som för var och en av dem. Men hon uppskattade också att den nya turistångaren på Fryken skulle heta Selma Lagerlöf, och att hon blivit ombedd att gå in i Bonniers litterära nämnd. "*Ni ser att jag verkligen banar väg för kvinnorna in i de manliga institutionerna. Är det inte roligt?*" skrev hon. Det tyckte säkert fröken Grundtvig och detsamma tyckte de svenska kvinnorna. Även sedan de lärt sig att hon lika litet som ett stjärnskott banade någon väg, uppskattade de hennes upprepade lojala försök att i de manliga institutionerna framhålla sina medsystrars tillvaro.

Fru Louise Lagerlöf var vid denna tid fullt inne i sin ställning som en berömd dotters moder. Hon höll reda på recensenternas uppförande och upplagornas storlek, hon visste att den nya stora billighetsupplagan av Gösta Berlings saga redan var slutsåld och att Herr Arnes penningar nått sina 6 000 exemplar. När Selma nu kom in till henne för att visa medaljen, fick den gamla frun en ny anledning till stolthet och glädje, ett nytt samtalsämne att avhandla med faster Lovisa och en trevlig anledning att skriva till sväger-

skan Nana, som så gärna teg ihjäl hennes oskyldiga försök att skryta med Selma.

Det akademiska hederstecknet som Selma Lagerlöf nu vägde i sin hand, symboliserade i detta ögonblick ryktbarhetens tyngd såväl som dess glans. Den var en bekräftelse och den var ett varsel. Lyckligtvis kunde Selma Lagerlöf den 20 december 1904 inte ana allt vad detta varsel bebådade.

Under påsken 1905, två år efter det Selma börjat fundera på läseboken, fick hon uppslaget till Nils Holgerssons underbara resa. Idén till fågelfärden över Sverige hade egentligen hela tiden legat och väntat på henne. Det är möjligt att hon först vid läsningen av Kiplings Djungelbok påminde sig att hon hade en egen utomordentlig djurhistoria från Mårbacka som kunde användas. Men det kan också hända att hon en dag fick syn på ett vildgässträck på väg norr ut och därvid, som så många gånger förr, tänkte på den vita tamgåsen som rymt från mattråget på Mårbacka och strävat med grågässfylkingen ända till häckplatserna i norr. År 1908 förklarade hon i varje fall för redaktör Ernst Högman i Idun att gåskarlen på Mårbacka givit henne idén till Nils Holgerssons underbara resa.

Hur som helst, en vårdag fick Mårten gåskarl ett viktigt litterärt uppdrag. Nere i Skåne fanns det en liten odåga som varken lärdom eller predikningar bet på. Denne skulle han föra fram och åter genom Sverige så att han under åskådningsundervisning måtte lära sig att känna och hedra sitt land.

För mer än tio år sedan hade Selma i en novell tecknat ett mycket levande porträtt av den särpräglade individ ur tamgåsflocken som bevarat sitt släktes minne från tider bortom all husdjursavel. Mårten gåskarl med sin fräckhet, sina besvärligheter och triumfer, var redan en färdig och förtrogen karaktär, innan han sändes ut på sin nya resa. Nils Holgerssons karaktär blev däremot till under det resan pågick.

Efter sitt långa sökande hade Selma nu råkat röra vid den fjäder som kom dörren att springa upp till hennes förrådskammare för minnen och idéer. Barndomsminnen, reseminnen, sägner, tidningsnotiser, redan skrivna utkast, allt skulle kunna inordnas och få sin plats i skildringen av fågelresan över Sverige. Hur det skulle ske, det bekymrade henne ej, den saken skulle ge sig alltefter pojken färdades fram över Sverige. Mårten gåskarls reskamrater kände hon redan från de djurskildringar hon läst under förberedelsetiden, och för vidare studier efter levande modell hade hon tillgång till Skansens vildgäss, ugglor och örnar. I första glädjen trodde hon sig om att få hela boken färdig inom ett år. Den skulle ta två och ett halvt i stället.

Vid denna tid skickade Bonniers korrektur på *Drottningar i Kungahälla*, ty så långt var man nu hunnen i den samlade upplagan. Medan Selma gick igenom korrekturet, kom en förfrågan från Karl Otto Bonnier om hon ville skriva på en vädjan att Sverige måtte genom generositet söka kvarhålla Norge i unionen. Selma som nu befann sig i Olav Tryggvassons och Olav den heliges sällskap, skrev genast tillbaka att den dag då hon finge se det gamla norska konungadömet återupprättat och bevittna ett helt folks ju-

bel över att åter få räknas bland självständiga stater, skulle en av hennes drömmar uppfyllas. Glömsk av alla mellanliggande århundraden och av dagens situation, ser hon hur ett brutet historiskt sammanhang håller på att fogas hop på nytt . . .

När hon annars uttalade sig om unionen, så gav hon den meningen till känna att antingen borde Norge stå under svensk överhöghet eller också bli helt självständigt. I stället för att göra nödtvungna eftergifter i syfte att hålla kvar Norge, borde svenskarna se till att komma före med ett anbud att ge Norge fritt, innan unionsbrodern hann ställa till med en kupp. Man förstår att så skulle hon ordnat det om unionskrisen varit en roman.

För att ingen skall kunna tycka att hon självbelåtet mästrar dem som har avgörandena om hand, erkänner hon att det endast är i sin fantasivärld hon kan lösa konflikter, och att hon *"alltid kommer ömkligen till korta i den hårda verkligheten . . ."*

Det är en lycklig författares goda humör som vilar över hennes flotta yttranden i unionskrisen. Och när hon i maj för första gången bryter tystnaden om sitt läseboksarbete i ett brev till Karl Otto Bonnier, ger hon uttryck för en glädje åt arbetet och en övermodig säkerhet på resultatet, som påminner om den tiden då hon fick Idunpriset för Gösta Berling. Hon vågade utlova redan nu att *"boken skulle bli ett både originellt och roligt arbete, ett konstverk på samma gång som en skolbok"*. Hon hade nämligen *"lyckligtvis fått en idé som inte var likt något annat"*.

Hon hade nu börjat resan från Västra Vemmenhög med generalstabens karta bredvid sig. Hon och Nils Holgersson

Drömfärd till Mårbacka. Teckning av Bertil Lybeck i Nils Holgerssons underbara resa.

Möte mellan Nils Holgersson och ugglan på Mårbacka, eller: Friherrinnan S. på visit hos Selma Lagerlöf i Falun. Teckning av Lybeck.

tänkte detsamma: *Det var liksom att flyga bort från bekymmer och sorger och förtretligheter av alla de slag som tänkas kunde.*

Men just som gässen skulle söka sitt första nattkvarter måste hon avbryta resan. Den hårda verkligheten hade kommit emellan.

I juni har Sophie Elkan fått henne med sig till London. Där bor hon i skuggan av British Museum, och på kvällarna får hon se både Réjane och Ellen Terry. Men hon går som i sömnen, hon märker varken den stora staden, det stora museet eller de stora skådespelerskorna. *"London är en stor stad, något större än alla andra, men för övrigt lever vi som vanligt"*, skriver hon hem till Falun. Först i Oxford vaknar hon upp. *"Denna över all föreställning förtjusande stad med sina sköna universitetsbyggnader är ett oförlikneligt ställe för arbete"*, betygar hon. Arbetslusten bränner henne i fingrarna värre än vanligt, men färden måste gå vidare. Reserouten upptar Windsor, Chester, Canterbury och en rad platser i Wales och Cornwall som avtvingar Selma ett flyktigt beröm åt den engelska landsbygden. När hon längre fram skulle anlägga trädgård på Mårbacka, visade det sig dock, att hon bevarat ett livligt intryck av den engelska trädgårdskulturen.

Hemfärden går över Belgien där Selma och Sophie på avstånd ser en skymt av Monsieur S. utan att ens vara säkra på att det är han. Mannen såg alldeles för ung ut, tyckte Sophie, som själv var medveten om att ha åldrats mycket sedan förra sammanträffandet för nio år sedan. Det *var* emellertid han, och han hade känt igen mme E. i den mörka

upprörda damen som försvann i en droska med Selma Lagerlöf vid sin sida.

I mitten på augusti slog sig Selma ner ensam på ett hotell i Landskrona, men hon hann inte mer än ta fram sina papper, då brev hemifrån kallade henne. I gengäld fick hon sedan uppleva några ensamma höstveckor på Maria Olanders vackra gamla gård Bengtsarvet, strax norr om Falun. Och här fortsatte hon sin resa med vildgässen tillsammans med Nils Holgersson och Mårten gåskarl.

Efter några dagar hade hon så fullkomligt levt sig in i sina reskamraters värld att hon började se med förvåning på människorna. En lustig liten episod, bevarad av Sophie Elkan, ger oss en närbild av Selma under denna tid. En dag då hon var fördjupad i sin skrivning kom en dam på besök, en högadlig, mycket överväldigande dam som var besluten att ta författarinnan med storm. Hon trodde hela tiden att det var Selma Lagerlöf hon talade med, men i stället var det Nils Holgersson som satt där i skrivrummet och med en blandning av skräck och häpnad såg en uggla närma sig till attack. Sedan ugglan försvunnit, tog Selma upp pennan igen och skrev med verklig inspiration sin skildring av Nils Holgersson och ugglan.

Djuren omkring Nils Holgersson måste underkasta sig mycken möda för att tillfredsställa de grundläggande behoven av mat, värme och ostörd sömn. I fråga om komfort är de ganska blygsamma, men de har anspråk som sträcker sig utöver det materiella. Det är sant att de blott *en* gång på året, vid den stora trandansen på Kullaberg, känner *längtan efter det ouppnåeliga, efter det bakom livet förborgade,* men hela året om är de oerhört rädda om

sitt rykte i djurvärlden. Mårten gåskarl härdar ut med resans strapatser därför att det vore hedersamt för en tamgås att visa sig lika duktig som vildgässen. Förargåsen Akka håller strängt på flockens heder, örnen Gorgo är mycket känslig för anmärkningar och sårande påminnelser. Den elake mården liksom den beskedlige älgkalven kan eggas till att utföra djärva dåd, så snart de märker att man drar deras förmåga i tvivelsmål. Räven Smirre lider mer av sin vanheder än av hunger. Nils Holgerssons tilltagande förbättring består i att han blir alltmera mån om att öka och bevara sitt goda namn bland djuren. Han gör till slut vad som helst för att inte Akka skall behöva skämmas för honom.

Selma Lagerlöf som själv likt förargåsen Akka är en fin och erfaren pedagog, vet mycket väl att många barn slår dövörat till, då de äldre vädjar till deras ambition. När historien börjar är Nils just en sådan där pojke på vilken inga förmaningar biter. Därför låter hon honom få en rungande örfil och genomleva en verkligt smärtsam förödmjukelse. Man uppfostras inte av predikningar utan av hårda öden.

Litteraturhistorikern Gunnar Ahlström har påvisat likheterna mellan handlingen i Djungelboken och Nils Holgerssons underbara resa. Selma Lagerlöf har själv nämnt att Kipling hjälpt henne på traven. Man frågar sig därför om de svenska djuren lärt sig av kamrater i den indiska djungeln att vara så måna om sin heder. Men man kan också komma ihåg att de lagerlöfska djurens och barnens vilja att visa sig duktiga, flyter samman med en svensk stämning under just dessa år.

När Selma på hösten 1905 återtog sitt arbete hade också svenskarna i gemen hunnit att få en rungande örfil och genomlidit en smärtsam förödmjukelse, vilken icke kunnat repareras under förhandlingarna i Karlstad mellan de svenska och de norska ombuden. Svenskarna hade plötsligt förstått vilken olycka det var att förlora anseendet och hur nödvändigt att återförvärva det. Selma Lagerlöf var sedan barndomen uppfostrad att lägga stor vikt vid det hedersamma, och hon var själv mottaglig för den stämning som svepte över Sverige. I exempel efter exempel visar hon i sin bok de svenska barnen att heder och gott rykte är alla ansträngningar värda. Hennes läseboksarbete har fått ett syfte utöver det ursprungliga: det har blivit hennes bidrag till den svenska förnyelsen.

Själva tidens vindriktning drev alltså Selma att göra sitt yttersta för att fullfölja sitt arbete.

I sin nitälskan gav hon sig mot bättre vetande ner i Falu gruva för läsebokens skull. Bergslagets mäktige disponent Erik Ljungberg som var medlem i en tysk-svensk tullkommission, fann på att hålla middag för densamma nere i gruvan och inbjöd Falu sevärdhet Selma Lagerlöf. För läsebokens skull klädde hon på sig gruvdräkt och vandrade ner 150 trappsteg till ett schakt, där ett bord var dukat och varm mat serverades direkt från en kokspis. Där satt hon länge och väl i den råa luften och konverserade en tysk excellens, varefter hon vandrade de 150 trappstegen upp igen. Denna utflykt blev för mycket för henne. Hon förkylde sig grundligt och kunde under en tid inte alls stödja på sitt dåliga ben. Hennes familj anser att hennes hälsa den gången fick en knäck från vilken hon aldrig repade sig. Hon hade

efter detta ingen kraft att stå emot infektioner eller övervinna dem. Den Selma Lagerlöf som skrev Nils Holgerssons underbara resa, drogs med trötthet, värk i benet, upprepade förkylningar och därtill med övergångsålderns speciella symtom. Dessutom måste hon ständigt höra att hon var världens lyckligaste människa.

Ja naturligtvis var hon lycklig ibland, till exempel då hon och Nils Holgersson denna höst lyckades lura rävarna på Lilla Karlsön. Även om tidsföljden i de olika äventyren ännu inte låg klar, började hon se dager i vad som skulle hända i de sydsvenska och mellansvenska landskapen. Hon skulle lyckas trots allt.

Till de motiv hon hade för att göra sitt yttersta måste man också räkna hennes önskan att kvinnorna måtte ryckas med i det svenska förnyelsearbetet. Hon hade i Falun exempel för ögonen som visade att även utmärkta och välmenande män självklart lämnade dem utanför. Den mäktige chefen på Bergslaget byggde arbetarhem och planerade att för egna medel upprätta skolor, där de blivande arbetarhustrurna skulle få huslig utbildning. Men om flickorna på Bergslagets kontor i Falun ville gå in i rösträttsföreningen, så möttes detta med ogillande.

Selma gick själv in i Föreningen för kvinnans politiska rösträtt och lät välja sig till styrelseledamot i Falun. Hon omfattade liksom flertalet borgerliga rösträttskvinnor det sociala och politiska reformprogram som nu började få konturer. Men författningsreformen kunde enligt hennes mening inte anses genomförd, innan den omfattade kvinnorna. Och det sociala välfärdsprogrammet kunde inte förverkligas förr än kvinnorna fått tillfälle att bidraga med

sin energi, erfarenhet och pliktkänsla. Först då kunde vi få lagar som verkligen tog hänsyn till kvinnornas, barnens och de svagas behov och intressen. Kvinnorna måste få vara med och vinna kampen mot emigration och tuberkulos genom att sörja för utvidgad barnavård, hälsovård, sjukvård samt folkpensionering.

Det har brukat sägas att Selma Lagerlöf snällt och lojalt satt på rösträttsmötena i Falun för att dra folk. Hon drog också folk, men hennes insats var mera aktiv än så. Hon lyssnade till de diskussioner om samhällets orättvisor, särskilt mot kvinnorna, varmed rösträttsintresset på den tiden underhölls och stegrades. Hennes patos från Landskronatiden levde upp igen, då hon fick höra att gammalt kvinnoförtryck alltjämt förekom och gamla orättvisa lagar tillämpades nu som för tjugu år sedan. En sådan lag var till exempel den som åt mannen ensam förbehöll rätten att gå ed i barnuppfostringsmål, det vill säga att svära sig fri. Hon inspirerades också av referat från en sådan rättegång att skriva första utkastet till *Tösen från Stormyrtorpet*. Det var just en sådan historia som rösträttskvinnorna berättade för varandra och präntade i männen på möten. Många år efteråt, sedan lagen ändrats så att domstolen hade att avgöra vilken av parterna som ansågs värdig att gå eden, yttrade Selma att Stormyrtösen nog gjort sin nytta, och det hade hon säkert också.

Den nybildade Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt beslöt att alla existerande rösträttsföreningar skulle skicka in skrivelser till 1906 års riksdag för att på var sitt sätt argumentera för kvinnans rösträtt. Selma Lagerlöf tog sig så tid att författa petitionen från Falun. Hon påpekade

där att utvecklingen tagit det gamla arbetet från kvinnorna, vilket hon ju visste bättre än någon annan. Hon beklagade icke detta men gav det som skäl varför kvinnorna måste uppta ekonomisk tävlan med mannen. Lagstiftningen hindrar dem emellertid att finna nytt arbete emedan den stänger en mängd verksamhetsområden för dem. Det är nödvändigt både för kvinnornas och samhällets utveckling att de får fulla medborgerliga rättigheter. Under faluföreningens vördsamma anhållan står jämte styrelsefunktionärernas namn också Selma Lagerlöfs.

I början av april 1906 drömde Selma om att inom en månad få det första partiet av boken färdigt för tryckning och översättning. Men inspirationen mattades inför svårigheten att förena bokens alla syften: det undervisande, det uppfostrande, det moraliska, det roande, det estetiska. Hon intalade sig då att hon måste nöja sig med att skriva en rolig och konstnärligt högtstående barnbok. Därmed förskaffade hon sig den lättnad som hjälpte henne att nå det större mål hon innerst inne aldrig hade släppt ur sikte.

Vilken vikt hon i själva verket fäste vid läsebokskommitténs omdöme och bokens framtid som läsebok, förstår man av hennes oro innan hon fått sin dom av Dalin. Hon hade tidigare meddelat honom att hon tänkte försöka sig på djurhistorier i kiplingstil, men först i juni skickade hon honom de första kapitlen.

Dalin var skicklig i att behandla kommunalpamparna i Huskvarna, men hans teknik svek honom då det gällde en berömd författarinna. Medan hon satt därhemma med hjärtat i halsgropen, fick hon ett telegram som lydde: kommer på torsdag Dalin. Hon var nu nästan säker på att han kom

för att meddela henne att hon inte dugde att författa en läsebok. På torsdagen fick hon veta att han var förtjust och helst skulle vilja trycka boken i en million exemplar. Han hade bara inte haft en tanke på att han borde ha offrat tio öre i telegrammet på ordet storartat.

"Det är nog inte bra att vara för berömd", skrev Selma till Valborg, då hon relaterade denna episod.

Kort därpå mötte hon Sophie i Mölle. Sophie läste Selmas manus och tyckte att hon skrivit en trevlig barnbok som dock inte stod över all kritik. Bland annat påpekade hon att Nils Holgersson alltför fort blev en mönstergosse. I den slutliga redigeringen fördröjde också Selma väsentligt Nils omvändelse, och om Sophie hade sin del däri, var detta otvivelaktigt en förtjänst. Men samtidigt gjorde hon Selma besynnerligt osäker, och det gick dåligt med arbetet under hela vistelsen i Mölle.

Selma visste ju att Dalin, Bonnier och Valborg var entusiastiska över det de läst, och likaså att boken roat seminarieskolans barn, när Valborg prövade ett par kapitel på dem. Men likväl skrev hon nu till Valborg och frågade om hon "varit förvillad av en dröm och trott att hon gjort mer än hon förmått". Medan ett arbete ännu var en del av henne själv, var hon så ömtålig att hon behövde tid och hjälp för att hämta sig från kritik.

Under denna tid sällskapade hon med fiskargummorna på Kullen och lockade gamla historier ur dem. Hon upplevde också sensationen att åka en och en halv mil i bil. Vid hemkomsten till Falun fick hon ett erbjudande att köpa igen Mårbacka för 40 000 kronor men det avslog hon utan mycket betänkande.

I det längsta hade hon hoppats att få hela boken färdig till hösten. Hon var ju van att avsluta böcker ännu medan renskrivning och sättning pågick, och hon hade trott att utgivarna jämte professor Adolf Noreen skulle befria henne från korrekturläsningen. Men den formella granskning som boken undergick var så genomgripande att hon inte kunde förhålla sig passiv till den, och dessutom anmodades hon att vidtaga vissa ändringar i själva innehållet. Då hon ansåg anmärkningarna befogade, rättade hon sig efter dem, annars försvarade hon sig, och båda delarna tog tid. Docent Gunnar Ahlströms utförliga redogörelse i *Den underbara resan* är av stort intresse för var och en som önskar lära känna den process genom vilken bokens slutliga fattning blev till. Här skall endast tilläggas att Selma på vissa punkter genomdrev sin mening mot själve professor Adolf Noreen som hon i ungdomen kallat sin vördade lärare. Hon nekade t. ex. blankt att skriva Sverge och köpmännena. Om Noreen fick obehag för att han låtit henne hållas, borde han svara att "mot fruntimmers genstörtighet kan inte den bäste försvara sig". Till råga på allt beredde henne titelfrågan stora bekymmer och hon måste ta i på skarpen för att få behålla *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Konstnären John Bauer som anlitats som illustratör hade därtill begått det stora felet att göra pojken lika stor som Mårten gåskarl, varför alla hans teckningar utom två måste refuseras. Det kunde alltså inte hjälpas att Nils Holgersson måste avbryta sin resa på gränsen in till Svealand. I själva verket måste detta ha ökat spänningen hos läsarna av första delen. Boken utkom den 24 november 1906 och på baksidan meddelades att andra delen skulle utkomma våren 1907.

Den första delen gjorde ögonblickligen stor lycka. Kritiken sade henne att hon åstadkommit just det hon hoppats: en läsebok som skulle revolutionera undervisningen och tillika var ett konstverk.

Inom pedagogiska kretsar var mottagandet övervägande gynnsamt. Som seminarist hade Selma fått berömlig i undervisningskonst och detta betyg förnyades nu. Enstaka betygsättare med stränga fordringar gav henne C, därför att boken inte var nog lättfattlig för barn. Hennes stil var dock fri från låneord och uppbyggd i enkla samordnade satser. Hon berättade åskådliga händelser och avhöll sig i allmänhet från reflexioner. Om barnen vid nio års ålder inte fattade hela bokens innehåll, hade de desto mera roligt av det de förstod.

Det ironiska ödet ville att en utbredd opinion i Dalins egen hemkommun Huskvarna yrkade på att hon skulle få sänkt sedebetyg för att hon lärde barnen dumheter och lögn. Men då Dalin lovade att ge offentlighet åt huskvarna-protesten, torkade den in, ty det hade man ändå inte lust med.

Bokens så kallade lyxupplaga trycktes redan de första veckorna i 40 000 exemplar. Barn började skriva tacksägelsebrev och anhålla att Nils under sin resa norr ut ville hälsa på dem. Men endast några ungdomar som stod författarinnan mycket nära kunde få en sådan önskan beviljad. När Akka längre fram för Nils till Svavelkoket för att rädda korpen Bataki ur en fälla, far de över familjen Ahlgrens ställe Tisksågen och hittar där på marken ett stämjärn och en bunt segelgarn som pojkarna Birger, Henrik och Ivar Ahlgren så lämpligt lämnat kvar efter sitt kanotbygge.

Däremot kom en hel levande pojke neddimpande i Falun, utvald för en namnlikhets skull att bli Selmas skyddsling. Här som i så många andra viktiga angelägenheter, tog hon inte själv initiativet utan följde andras.

När Selma skickade sina första manuskriptsidor till Elisabeth Grundtvig, hade hon bifogat frågan: kan boken översättas?

Ja, den kunde det. Det dröjde inte så länge innan hon måste skriva till Dalin, att eftersom boken lästes i hela världen vore det kanske skäl att till texten bifoga en karta över Sverige. Boken roade barn av olika åldrar och nationaliteter. Danskarna som varit så snäva mot Sverige under unionskrisen, greps av sverigefeber. Små schweizare ville få reda på sitt eget lands djurliv, små österrikare ville nödvändigt fara på besök till Selma Lagerlöf. Små blinda engelska barn trevade sig till bokens innehåll med fingrarna, och när den slutligen nådde Japan fick Nils och Mårten gåskarl sitt monument i en av parkerna i Tokio.

Skolupplagan började tryckas i början på 1907 och en dag i april fick författarinnan rapport om att 2 000 skolklasser nu läste Nils Holgersson.

Hennes förtjänst på skolupplagan var icke stor per exemplar räknat, ty boken måste vara billig, och även utgivarna måste ha något för sitt arbete. Men med en första upplaga på 50 000 blev det i alla fall pengar. Hennes förhoppning var att Nils Holgersson skulle bereda henne en fast inkomst till döddagar. Därmed skapades den stämning av ekonomisk optimism, under vilken hon lade sig till med två fastigheter med kort tids mellanrum. Det är med största sorglöshet hon lägger grunden till sina framtida bekymmer.

I början av 1907 gällde det andra delen. Selma räknade på fingrarna de landskap hon hade kvar att beskriva. Det var aderton, och där låg hon i Falun, ansatt av sin nyårsinfluensa som hotade att övergå i lunginflammation. Modern var också sjuk, och på Tisksågen låg hela familjen Ahlgren. Sophie Elkans mor dog, likaså moster Wallroth i Uppsala, faster Lovisa lades ner på sitt sista sjukläger.

Mitt under sin sjukdom köpte Selma en gammal bergsmansgård som på den tiden låg mycket lantligt på sluttningen ovanför Falun. Det var ett rött trähus med hemtrevliga rum och vinkelställda flygelbyggnader, där även ett stall var inrymt. En stor terrasserad trädgård hörde till, och om somrarna kunde ingen märka att huset låg alldeles invid stadsgränsen. Den förre ägaren hade förklarat att han inte ville sälja till någon annan än Selma Lagerlöf, och därtill hade han också sina skäl, ty ingen annan än en upptagen författarinna med stora upplagor skulle ha köpt detta hus för dess idylliska utseende och betalat 27 000 därför utan att undersöka i vilket skick byggnaden befann sig och vad det skulle kosta att göra huset beboeligt. Selma beslöt sig emellertid snabbt och litade på att hennes nya kapabla husföreståndarinna, fröken Ellen Lundgren, skulle hjälpa henne med de praktiska bestyren.

När hon blivit återställd från sin sjukdom, tog hon itu med skildringen av Kolmården som under hennes händer blev en förtrollad skog. Mer hann hon inte före påsk, ty människorna visade henne sin beundran genom att be henne göra dem alla slags tjänster, läsa manuskript, hålla föredrag, skriva upprop, hjälpa dem ur knipor, låna dem sitt och Nils Holgerssons namn i reklamsyfte. Hon tyckte själv

Mårbacka såg ut så här mellan år 1908 och 1921.

Lagerlöfsgården i Falun före tillbyggnaden 1909. Humle klättrar uppför de röda väggarna. Vårdträdet är en lönn.

Hedersdoktorn.

att hennes arbetsbörda var för stor för en människa att bära, och det var den också.

Gamla faster Lovisa blev allt sämre och låg flera dagar utan medvetande, innan hon dog. Selma satt vid hennes bädd och *det föreföll henne som om den gamlas tysta tankar glidit in i hennes själ. Hon låg och drömde om barndomshemmet där hon älskade varje sten, och hon ömkade sig över det. Allt det där som hon hade sagt om att hon inte önskade sig dit tillbaka, var bara ålderdomens fega visdom. Nu kände hon åter sambandet med den gård där hon hade vuxit upp. Hon som var så gammal hade inte kraft att hjälpa den på fötter igen, men hon kunde lägga sig att dö för den.*"

Med detta menade Selma att den gamla med sin död förde brorsdottern åter till hembygden. Under alla år hade Selma undvikit Värmland, men nu måste hon dit för att följa fastern till familjegraven. Detta besök var en stor händelse i Fryksdalen. I Sunne hedrades Selma med flaggning och skolbarn uppställda på led. Men Östra Ämtervik flaggade som sig borde på halv stång, och menigheten väntade långt efter gudstjänsten på systrarna Lagerlöf för att hedra dem och den döda.

Återkomsten till Värmland var en stor händelse också för Selma och Gerda. De hade nästan glömt att Värmland var så underbart och värmlänningarna så oförlikneligt trevliga. Värmlandshumöret hade gått av Selma under de många åren i förskingringen med allt arbete och ansvar och all den värdighet hon måste anlägga i sitt uppträdande. Nu återfann hon det igen. Ena ögonblicket grät hon över att den gamla vännen från barndomen gått bort för alltid, nästa smålog hon åt en gammal bekant. Vägarna var livsfarliga

Folkskoleseminariet för kvinnliga elever, Göteborg
Seminariebiblioteket

som vanligt i tjällossningen, men även ovissheten om man skulle komma fram med livet hade sitt behag. Mårbacka var ruskigt och förfallet *men det var till salu.* Det var bedrövligt att de turister som sökt sig fram till det hem där Gösta Berlings författarinna bott, skulle ha funnit det i ett sådant skick, och det var skamligt av dem att bidraga till förödelsen genom att bryta grenar av träden till minnen. Men för Selma låg det samtidigt en underlig tjusning i tanken att hon när som helst kunde köpa tillbaka det gamla hemmet, resa det ur dess förnedring och bestå det med en prakt, vilken de gamla inte kunnat drömma om.

Hon tror sig nu vara utsedd att knyta samman det förflutna med det kommande, de bortgångna generationerna med det uppväxande släktet. Redan tidigare hade hon anförtrott Elisabeth Grundtvig sin uppfattning att "man måste sörja för de små som växer upp och göra sig vän med dem för att inte behöva sitta ensam och övergiven på gamla dar". Hon hoppades nu att få föra regementsskrivarns och gammelfruas barnbarns barn tillbaka till Mårbacka. Författarinnan drömde om att få ordna i verkliga livet som i en bok. Hon besinnade inte att den nya generationen inte hade sina rötter och intressen på Mårbacka utan långt därifrån.

När hon kom hem möttes hon av en nyhet. Professor T. Tullberg, dekanus för filosofiska fakulteten i Uppsala, meddelade henne dess beslut att kreera henne till hedersdoktor vid det kommande linnéjubileet och bad att få veta om hon ville anta denna värdighet.

Ja visst ville hon det, men ack, promotionen skulle äga rum den 24 maj och den första maj måste hon resa till Bal-

kanländerna med Sophie. Hon kunde inte ändra på resan men hon kunde inte heller undgå att personligen ta emot lagerkransen.

Hon måste få till stånd någon form av kompromiss. Resultatet blev att hon första maj reste i väg med Sophie till Budapest som avtalat var och efter fjorton dagar for tillbaka till Sverige med löfte att promotionskvällen ta nattåget söder ut på nytt.

Hon hade kallat utmärkelsen en sammansvärjning mot hennes ödmjukhet men i själva verket fann hon det alldeles riktigt att lagerkransen nu som under antiken tilldelades diktare.

Vid denna tid var Sverige mitt i sin nationella pånyttfödelse och linnéjubileet hörde samman därmed. Det året talade Heidenstam vid vårfesten i Uppsala och betygade att ingen av de nu levande hade varit med om ett skede då svenska män och kvinnor känt det så varmt om hjärtat som nu. Den våren löstes författningsfrågan om också blott tills vidare och i kompromissens tecken. Det blev nu möjligt även för måttligt förmögna herrar att sitta i första kammaren och samtidigt beslöts att ingen kunde förfoga över mer än 40 röster vid de kommunala valen, hur rik han än var. Kvinnans politiska rösträtt samlade i andra kammaren 91 röster mot 133 för avslag.

Ryske tsaren, oroad av sitt nederlag i kriget mot japanerna och av den revolutionsstämning som följde i dess spår, hade gjort en ny framstöt för freden. De europeiska makterna skulle på hans initiativ samlas till en konferens i Haag närmast för att utvidga rättsreglerna för sjökrigföring. Tyskland hade emellertid tyckt sig förmärka en tendens hos

England, Amerika och Spanien att dessutom vilja diskutera gemensam inskränkning av rustningarna. Under tyska riksdagens jubel försäkrade rikskansler von Bülow att Tyskland inte ämnade taga del i en sådan diskussion. Därmed var tanken omöjliggjord, men de svenska fredsvännerna stödde den likafullt med ett möte på Runan.

I Uppsala hade man emellertid annat att tänka på denna vackra maj. Jubileet inleddes den 23 maj med paradering av nationerna, tal på latin, serenader och stora middagar hos ärkebiskopen och universitetets rektor. Selma Lagerlöf var inte bjuden på någon av dem, men hon deltog i mottagningsfesten senare på kvällen som förhöjdes av de kungligas närvaro. Hon fick då höra många vackra saker om Nils Holgerssons underbara resa, inte minst från naturvetenskapsmännen, vilket var dess mera välkommet som zoologen professor Lönnberg dagen förut publicerat en kritik av boken med huvudintresse för de misstag som förekom där. Han påvisade att hjortarna har sin parningstid på hösten och inte på våren som Selma Lagerlöf antytt i kapitlet om djurmötet på Kullaberg, vidare att beskrivningen på vildgässens fötter var felaktig, och att dessa djur aldrig kunde tänkas ta nattkvarter på en balkong. Dessa misstag lämnar så litet underlag för den nedgörande kritiken, att man frågar sig om det var Stockholms högskola som ville komma åt Uppsala universitet, för att de kallat detta fruntimmer till hedersdoktor.

När fru Gerda Ahlgren talar om promotionsdagarna får man ett starkt intryck av hur överväldigande den akademiska uppvisningen tedde sig för en som stod utanför och ändå genom systern hade del däri. De två systrarna bodde under

besöket hos kusinen Julia Wallroth som var Selmas uppvaktande kammarjungfru. Vädret var vackert och damerna kunde använda de nya eleganta sommarkappor vilka anskaffats för tillfället. Promotionsdagens morgon sköts svensk lösen klockan sju och domkyrkans klockor ringde en kvart. Gerda, Valborg och kusin Julia satt i domkyrkan i god tid före klockan 12 och såg Selma tåga in tillsammans med de övriga promovendi som samlades till vänster i koret. Detta var första gången Selma under allas blickar agerade med i en stor officiell högtidlighet och nu gällde det hur hon skulle sköta sig. Hon hade ju fått snuva, måtte hon inte behöva ta fram näsduken i det stora ögonblicket.

Viktor Rydbergs jubelkantat från 1877 användes även vid detta tillfälle:

Ur nattomhöljda tider
emot ett mål, fördolt för dig
o mänsklighet du skrider
i sekler fram din ökenstig . . .

Sedan teologer, jurister och medicinare promoverats, kom turen till filosoferna. Den tredje i ordningen av dem var Selma Lagerlöf, enligt referaten blek av rörelse. Hon var också en av de tre vilka särskilt hyllades av de närvarande. De två andra var professor Ernst Hæckel och målarprinsen Eugen.

Så fort deltagarna i universitetets stora middag reste sig från borden, försvann Selma Lagerlöf. I en fart måste hon häkta av Valborg Olanders svarta sammetsklänning som hon använt och utbyta den mot en resdräkt. Som förbli-

vande minne av tillställningen hade hon nu en doktorsring och en doktorstitel som hon dock aldrig själv begagnade sig av. Snart var hon åter i Berlin där Sophie väntade henne, och så bar det återigen av samma väg söder ut.

Idén att fara till Dalmatien var i och för sig förträfflig. Det kunde ha varit en underbar upplevelse för Selma att se dessa sköna och då ännu oberörda trakter där romarnas, venetianarnas och turkarnas välde satt sina märkliga spår i arkitektur och folkliv. Men alltsammans var nu fullkomligt bortkastat på henne, till och med kejsar Diocletiani palats i Spalato. Hon for som en kappsäck från Wien till Triest och därifrån utefter Adriatiska havets östkust ner till Montenegro, där Sophie vände med henne. Därpå korsade de Europa diagonalt med Dinant i Belgien som mål. Medan Sophie firade sitt återseende med monsieur S. efter tio års skilsmässa, satt Selma på ett hotellrum och skrev till Dalin att rekreationsresan varit mycket ansträngande. Hon vidrörde också med lätt hand professor Lönnbergs kritik som hon ansåg bero på en allmänt fientlig inställning.

Först vid hemkomsten till Falun fick hon genom urklippen från Argus kännedom om den strid som stått om läseboken medan hon varit borta.

Lyckligtvis hade den ena kritiken tagit ut den andra, ty boken hade ömsevis blivit beskylld för att gå reaktionens och radikalismens ärenden. Dessutom hade lärare och barn tagit den i försvar. Och från sommarens lärarmöten kom nu ständigt nya vittnesbörd om att Nils Holgersson givit barnen lust för innanläsning, geografi och naturkunnighet.

En ny skolupplaga på 50 000 exemplar skulle nu läggas upp. Selma lät den gå i tryck utan att rätta en enda av de

påtalade felaktigheterna. Men när en så noggrann och omsorgsfull person som Selma Lagerlöf lät detta ske, då hade hon i sanning bråttom!

Hela familjen var nu på sommarnöje, likaså Valborg Olander, och Selma var ensam i Falun. Men hon fick inte vara i fred för det. *Jag har en känsla av att jag håller på att bli en institution, något väsenslöst, något som Bergslaget, något slags firmamärke, så många människor söker göra affärer genom mig*, skrev hon den 18 juli till Valborg. Och så räknar hon upp herrn som vill göra ett resespel av Nils Holgersson, herrn som vill pryda sina chokladkakor med bilder av Nils, herrn som ryckte henne från arbetet för att fotografera henne för något verk.

Ensam och utan att fråga någon avslutar hon nu genom brukspatron Chöler på Gårdsjö köpet av Mårbacka med trädgård och park. Och vissheten om att Mårbacka nu är hennes, försätter henne i en sådan stämning att skrivningen går som ett trolleri. Det är därför alldeles sant som hon skriver i kapitlet *En liten herrgård*, att Mårbacka hjälpte henne, väl inte att börja boken, men att avsluta den. Tre veckor senare har hon Södermanland, Närke och Västmanland färdiga för renskrivning. Hon har skildrat "Den sköna lustgården" och dess gamle trädgårdsmästare Herr Karl av Södermanland, virvlat med Ysäterskajsa över Närke, givit barnen en lektion i behandling av åldrade husdjur, dragit in Åsa gåsapiga och Lille Mats i handlingen på nytt, beskrivit Västmanland och samtidigt Nils äventyr med björnfar som utmynnar i en lovsång till järnet och järnhanteringen. Efter denna lysande prestation räknar hon åter landskapen på fingrarna, nu har hon femton kvar. En vecka

senare är hon färdig med det stora kapitlet om Dalälven och låter Nils få uppleva en Valborgsmässoafton vid stranden av Siljan.

När skolorna börjar och folk flyttar hem till Falun igen, flyr hon än en gång till Bengtsarvet. Här placerar hon in kapitlet om svanorna vid Ekolsund i sitt sammanhang, hjälper Nils att lura in sin gamle vän Smirre räv i en hundkoja och låter honom få följa med korpen Bataki till Uppsala. Hon kastar sedan helt vårdslöst in honom i de mest livsfarliga äventyr för att han skall kunna hamna på Skansen och få höra kung Oscar berätta hur det gick till då Stockholm grundlades.

Första hälften av andra delen är nu färdig att skickas till läsebokskommitté och förläggare. Medan herrarna granskar de två månadernas arbete, är Selma med Nils redan på färd norr ut. Denna resa avbryter hon emellertid vid underrättelsen att Otto Salomon, Sophie Elkans bror, föreståndaren för Nääs slöjdseminarium, är döende. Hon skriver i en hast kapitlet *En stor herrgård*, där hon hyllar hans insats för den praktiska undervisningen i skolorna och låter sända ner ett korrektur till Nääs i det fåfänga hoppet att han skall hinna ta del därav.

Därpå fortsätter den avbrutna resan norr ut. Den utomordentligt vackra helhetsbilden av Norrland stiger nu fram ur sagor och äventyr, samtidigt som vildgåsflocken når målet för sin långa färd.

Tiden flyger undan, strax är det slut på oktober månad, och då har hon inte hunnit längre på hemvägen än till Jämtland. I början på november fattas det ännu en 50, 60 sidor. När hon i slutet på november måste fara ner till Stockholm

för att deltaga i ett sammanträde med statens litterära stipendienämnd, har hon alltjämt fyra kapitel kvar att fila och skriva rent. Den uppgiften slutförde hon på hotell Clara Larsson en av de första nätterna i december.

Andra delen av Nils Holgersson gjordes färdig på ett halvår. Att detta överhuvud var möjligt, berodde på de förarbeten författarinnan gjort under de tider hon kallat improduktiva. Men prestationen är likafullt ett under. Om man inte måste böja sig för de data hon själv meddelat sin renskriverska, skulle man förneka att den var möjlig. Hon hade emellertid tagit ut sina yttersta krafter. Det kommer att dröja fyra hela år, innan hon åter ger ut ett sammanhängande verk.

Nils Holgerssons underbara resa blev inte vad initiativtagarna och författarinnan från början tänkt sig. Ingen författare i världen kunde mellan två skolbokspärmar meddela en exakt och fullständig kunskap om Sverige från dess skapelsehistorias början då berg och dalar blev till och då växter, djur och människor tog det i besittning, fram till sekelskiftets dagar, då det gamla åkerbrukslandet som hittills legat under patriarkaliskt styre omställdes till industriland och demokrati.

Mycket fick Nils Holgersson visserligen se av svensk natur, av minnesmärken från gångna tider och av dagens arbetsliv, men inte hade han kunnat få betyg i geografi när han återvände till skolan i Västra Vemmenhög. Hans små kamrater i skolorna kunde inte heller läsa in kursen enbart med hans hjälp. Men när de tagit avsked av Akka och hennes flock nere vid Smygehuk, hade de i stället lärt sig att de bodde i ett rikt och skiftande land, där människor över-

allt hittade något sätt att skaffa sig sin bärgning. De hade också i en ny form fått lära de gamla sagornas läxa om vikten av att göra sig vän med djuren och om alla de möjligheter som de små och svaga har att klara sig.

Om man har lust, kan man dra den lärdomen ur boken att det går bättre att inhämta kunskaper genom möte med livet självt och alla dess situationer än genom att sitta på skolbänken. Varken föräldrar eller lärare eller postillor hade rått på Nils Holgersson, men den hårda nödvändigheten lärde honom att skärpa sin tankeförmåga, öva sitt handlag och underordna sig den ömsesidiga hjälpens lag. När Selma Lagerlöf många år senare måste förkorta boken, strök hon också en hel mängd av det kunskapsmeddelande stoff hon med så stor möda pressat in i den och behöll huvudlinjen, det vill säga de äventyr och öden som formade Nils Holgersson till en bra karl.

Utöver sitt ärende till Sveriges barn fick Nils Holgerssons underbara resa fylla en uppgift som ingen i början hade drömt om. Nils Holgersson presenterade Sverige inför hela världen, bokstavligen talat. Dess segerrika resa kring jordklotet hjälpte till att sprida kunskap om Sverige och vinna oss vänner, vilket betydde mycket för vår självkänsla just då efter 1905. Till och med våra generalkonsuler, som arbetade på att utvidga vår exportmarknad, fann att Nils Holgersson beredde dem väg, och resande svenskar i främmande världsdelar kunde leva högt på att de kom från Nils Holgerssons land. Detta var under en oskyldigare tid än vår, då sådana små sändebud som Nils kunde resa fritt och ha något att säga till om.

Den bild vi får av Sverige har med åren blivit föråldrad,

både i detaljer och som helhet. Trollhättan brusar inte "som den alltid har gjort", sandmoarna i Sunnerbo är skogbevuxna, sågverken på Alnön ligger nere, emigrationen har stoppat och kampen mot tuberkulos skötes mera rationellt. Stämningen i landet är bistrare och vi talar inte så mycket om heder mer. Men än i dag kan man få se barn bli som bortryckta ur den vanliga tillvaron, medan de följer Nils på hans äventyr, än i dag fälles tårar över Åsa Gåsapigas tapperhet och lille Mats begravning, än i dag vaknar, medan sidorna vänds, kärleken till fosterlandet.

TILLBAKA TILL MÅRBACKA

Selma Lagerlöf kallade själv 1908 för ett vilans år, vilket betydde att hon inte behövde ha något mästerverk färdigt till hösten.

Annars hade hon full sysselsättning, ty hon ägde nu två förfallna fastigheter som måste sättas i stånd. Hon betraktade fortfarande Lagerlöfsgården i Falun som sitt vinterhem, alltså behövdes där värmeledning och elektriskt ljus. Mårbacka måste byggas om till ett trevligt sommarhem, där hon kunde arbeta och ta emot gäster. Och viktigast av allt: de tre tunnlanden jord som låg för fäfot, måste förvandlas till en blommande, rikt givande trädgård.

Redan vid påsktid befann sig Selma på Mårbacka. Hon hade varit borta från sitt gamla hem i tjugu år, men kunde nu inte bärga sig innan hon fick det beboeligt, så att hon åter kunde sova under dess tak. I en hast och utan vidare eftertanke fattade hon en rad beslut, vilka genast måste sättas i verket. Hon offrade sängkammaren för att få en stor salong och inrättade i stället ett sovrum åt sin mor på östra gavelrummet en trappa upp. Själv skulle hon bo i den gamla barnkammaren på västra gaveln, men emedan det var det enda vinterbonade sovrummet utom moderns, blev hon ofta tvungen att dela det med gäster. Hon lät bryta takets

raka linje och ta upp två frontespiser, en mot norr och en mot söder. Därigenom fick hon två sommargästrum och fyra så kallade sovgarderober, avsedda för ungdom och tjänstefolk. Dessutom lät hon bygga en ny veranda åt gårdssidan. Detta Mårbacka visade sig genast vara otillräckligt för hennes behov, och redan året därpå lät hon på drängstugans plats bygga en ovanligt ful liten sommarvilla som fortfarande vanpryder gårdsplanen.

Mitt i alla dessa bestyr som med korta mellanrum förde henne till Mårbacka, drömde hon om att få skriva mårbackasläktens krönika. Det skulle bli ett stort arbete och ta år i anspråk, förmodade hon. Men hon var inte alls färdig att börja ännu. Just nu ville hon vara i rörelse, sätta företag i gång, styra och regera.

Förlaget yrkade naturligtvis på att få ge ut en bok till hennes femtiårsdag. Hon samlade därför ihop gamla saker som hon hade liggande och kallade volymen *En saga om en saga och andra sagor*, utan att förutse hur frestande det skulle bli att parodiera den titeln. Ny var utom Luftballongen endast *Tösen från Stormyrtorpet* i dess fullbordade skick. Den novellen lämnade hon ifrån sig innan hon var nöjd med arbetet, något som var mycket olikt henne. Det fanns i samlingen *en* sak som som själv gillade, nämligen den vackra och djupsinniga *Legenden om Julrosorna.*

I augusti har hon regerat och rustat och hushållat så att hon måste sälja aktier, ta ett lån i Östra Ämterviks sparbank och låna till skatten av Valborg Olander. Hennes vackra föresatser att spara för ålderdomen hade gått upp i rök, men det hindrade henne inte från att vara fullkomligt lycklig.

"Jag kände att jag verkligen kommit hem", skrev hon från Mårbacka under sitt septemberbesök.

Förr i världen hade trädgården varit rik på blommor, bär och välsmakande frukter. Nu skulle den bli ännu större och härligare. Hon lät öka ut den med en bit åker, gick och funderade på vilka träd och buskar hon skulle skaffa, var drivbänken skulle ligga och vilka slingerväxter som skulle täcka det kala huset. Klimatet är hårt här, det vet hon, men mårbackajorden är god och hon bryr sig inte alls om vad hon kostar på sig i form av arbetskraft, gödning och rekvisitioner till plantskolorna. Hon funderar på att skaffa sig häst och karl.

Ibland tycker hon att hon för alltid skulle vilja stanna i barndomshemmets lugna trygga hamn, men det är henne inte givet. Hennes liv svänger under de närmaste åren mellan två poler. Den ena är det älskade Mårbacka, där hon lägger ner sin kraft, sin kärlek och sin möda alldeles som gångna generationer gjort. Den andra polen är den belysta estraden, från vilken hon behärskar en människoskara som med uppåtriktade blickar lyssnar till hennes ord.

Hon fick inte stanna länge på Mårbacka, ty hennes femtiårsdag kastade sin skugga framför sig. Pressen började fråga när hon kunde ta emot intervjuare och fotografer i Lagerlöfsgården. I Falun utarbetades programmet för den 20 november med Valborg Olander som ledande kraft. Tidningar planerade festnummer och skickade till bemärkta personer ut rundfrågor om Selma Lagerlöfs betydelse. Diskussionen om nobelpriset tog fart.

Hon hade inte räknat alla de praktiska bestyren på Mårbacka till verkligt arbete. Det var som hon en gång skrev

till Valborg: *"kalken vill inte räcka till för murningen, men för den som är van vid det svåra och allvarliga arbetet att skriva romaner, är allt sådant bara en lek och en vila"*.

Men det fanns ett arbete som var nästan lika svårt och allvarligt som att skriva romaner, och det var att firas för dem. Mellan hösten 1908 då hon fyllde femti år, och hösten 1914 då hon tog sitt inträde i Svenska Akademien, måste hon uppträda som huvudperson vid en rad officiella tillställningar. Och det var ingen lek eller vila för henne, ty det tillfredsställde henne ej att sitta stilla och låta sig liknas vid Heliga Birgitta. Hon kunde utantill vad människor skulle säga som tjusats av hennes böcker, nu hade hon lust att pröva om hon kunde tjusa dem med sin person.

Selma Lagerlöf hade en expansiv själ som ville spränga gränser, i vilken riktning den än kastade in sin kraft. Hon hörde dock inte till dem som vinner personliga segrar utan ansträngning. Hennes stora offentliga uppträdanden under detta skede fordrade noggrann förberedelse, övning och en väldig viljeansträngning. Efter var gång behövde hon en lång tid för att återhämta sig, och det visste hon. Men hon kostade på sig den.

Femtiårsfesten i Falun var mera enkel och hemgjord i jämförelse med senare högtidligheter. Men det är frågan om hon någon gång efteråt fick vara föremål för en hyllning som satte så många människor i rörelse och som uttryckte en sådan tacksamhet och kärlek.

I spetsen för hyllningståget hade man denna gång placerat de svenska skolbarnen. Det var inte bara falubarnen som höll fest för Selma Lagerlöf. Många skolor i hela landet slutade läsningen klockan 12, vilket ju måste ha impo-

nerat oerhört på barnen. Sedan hölls lagerlöfstimme eller också växte programmet ut till en högtidlighet för både små och stora med uppläsning och tal samt telegram till femtiåringen.

I Falun började dagen med att seminariekören samlades klockan 8 på morgonen utanför Selmas sovrum och stämde upp:

> Den signade dag som vi nu här se
> av himmelen till oss nedkomma.

Till frukosten uppenbarade sig sedan den levande Nils Holgersson som var välbeställd kvarsittare i första förberedande. Han var iklädd tomtedräkt och överlämnade ett äpple i present.

Klockan halv tio anlände 200 elever från flickläroverket och stämde upp: Ack Värmeland, du sköna, du härliga land.

Klockan 11 samlades Falu skolbarn till fest i missionshuset. Selma själv bidrog med att läsa upp *Fågel Rödbröst* ur Kristuslegender och lät utdela chokladkakor, prydda med motiv ur Nils Holgerssons underbara resa.

Hela staden flaggade, det var endast seminariets flaggstång som stod tom. Den rektorn hade påtagligen fått i sig för mycken lagerlöfdyrkan under årens lopp. På förmiddagen uppvaktade stater och kårer, och en deputation från faludamerna överlämnade som samlingspresent en tavla med motiv från falutrakten. När rösträttsföreningen sedan uppvaktade med en adress, hade Valborg Olander redan kommit igen så ofta i olika deputationer, att Selma liknade henne vid Engelbrekt som sade: ”än en gång tör jag väl

Selma Lagerlöf med sin mor i Lagerlöfsgårdens nyinredda bibliotek någon gång efter 1909.

En karakteristisk bild av Selma och Sophie vid den tid då Nils Holgersson var under arbete.

återkomma". Det gjorde hon också, emedan hon var inbjuden till middagen klockan fem. I denna deltog släkten och de närmaste vännerna samt en deputation från de värmländska ungdomsmötenas bestyrelse, anförd av redaktör Mauritz Hellberg.

Det fanns rika möjligheter att duka ett festligt middagsbord med spettkakan från skolbarnen i Nils Holgerssons födelseby Västra Vemmenhög och den väldiga blomsterskörd som letat sig upp till Falun.

Som plundrade av tjuvars band,
stå alla drivhus tomma,
i hela Sveriges långa land
finns inte kvar en blomma,

skrev Söndagsnisse.

Inga av språkets blomster fanns heller kvar outnyttjade.

Verner von Heidenstam var en bland de "Femtio stämmor om Selma Lagerlöf" vilka gjorde sig hörda i Idun. Han antydde risken att hon skulle kunna bli kvävd under rosor, och detta inte alldeles utan skäl.

Hon blir hedersledamot i Sveriges allmänna folkskollärarförening, hon staplar hyllningsadresser på hög. Hon får veta att hon är den största författare som vår jord och vårt språk fostrat, att hon träffat vårt folk i hjärteroten, att hon är en fe med ett trollspö.

Danskarna avgav genom en av sina talesmän ett löfte att läsa Selma Lagerlöf på svenska i tusentals exemplar. Viborgs Nyheter skrev att svenskarna i Finland förstod henne till och med bättre än hennes egna landsmän. Tyska hyllnings-

artiklar försäkrade att ingen utländsk författare var tillnärmelsevis så älskad i Tyskland som Selma Lagerlöf. Man talade om Tusen och en natt, om Bröderna Grimm, H. C. Andersen och Dickens.

I 300 amerikanska tidningar publicerades ordagrant samma välmenta hyllningsartikel, där det bland annat meddelades den upplysningen att Selma Lagerlöf var enkel och naturlig som ett barn.

Selma Lagerlöf kvävdes emellertid inte under rosor. Sophie Elkan som avstått från att närvara vid födelsedagen, skrev ganska skarpsinnigt till Betty Warburg, att Selma inte skulle komma att ta skada till sin själ, just därför att hon *inte* var så anspråkslös som folk trodde.

Hon tyckte att det var likt Selmas vanliga tur att Carl David af Wirsén stuckit in en nässla i hyllningsbuketten med sin uppmaning till henne att undvika svulst och förkonstling. Folk som annars skulle äcklats åt allt berömmet, talade nu bara om Wirséns oförskämdhet. Och om hon också inte fick nobelpriset till femtiårsdagen, så skulle hon få uppleva tillfredsställelsen att både Sverige och utlandet tog häftigt parti för henne mot Svenska Akademien.

Däri hade Sophie alldeles rätt. Förtrytelsen blev allmän då professor Eucken från Jena fick priset. Smålandsposten uttryckte nog den svenska stämningen med orden: "Nobeldagen är det ingen heder med, då vädret är som det är och då inte Selma Lagerlöf fick litteraturpriset."

Selma anförtrodde sedan sin vän Gurli Linder, att det bland artiklarna fanns sådana "som kom varje nerv att värka". Vilka och varför? Det kan väl ändå inte ha stört henne då Brandes skrev att hennes fantasi hade Enfoldighedens

Styrke eller då Svensk lärarinnetidning syrligt anmärkte att andra läroboksförfattare väl också gjort sig förtjänta av ett tack.

Kanske gjorde det henne ont att Ellen Key i ett uttalande för en tysk tidning slutade allt berömmet med att säga: "und doch, sie hat die grosse Liebe nicht".

Själv dömde Selma Lagerlöf annorlunda:

"*Jag kan inte hata, det är min svaghet och styrka, men älska kan jag lika bra som någon annan*", sade hon.

Till en av sina födelsedagsintervjuare, lektor P. G. Lyth, hade Selma yttrat: *om jag är tillsammans med människor, ljuder deras ord i mina öron ett par dagar efteråt, och så länge är det mig omöjligt att arbeta på vad jag har för händer.*

Det tog henne nu veckor i stället för dagar att komma över firningens efterverkningar. Hon orkade inte ens öppna och läsa de försenade lyckönskningsbrev som dagligen anlände. Antagligen skötte Valborg Olander även detta arbete åt henne.

Jerusalem skulle nu utkomma i en ny stor folkupplaga. Detta tvingade henne att företa förbättringar i andra delen. Hon plockade bort inledningskapitlet och lät en av bokens figurer försvinna, nämligen Bo. I stället satte hon in en ny amerikanska som också räddats vid l'Univers undergång. Men dessa ändringar, ehuru riktigt tänkta, blev inte av så stor betydelse för boken som hon hoppats. Hennes intresse var delat mellan detta arbete och de listor hon måste sätta upp för anskaffning av redskap och växter, möbler, sängkläder, linne, silver och husgeråd.

I februari 1909 anställde hon som trädgårdsmästare på Mårbacka samma unga flicka som hon så allvarligt varnat för att bli författare. Med henne diskuterar hon brevledes alla sina planer. Hon vill ha verksamhet omkring sig och skapa en mönsterträdgård, dessutom funderar hon på att anlägga en plantskola. Det stillastående livet på ett vanligt sommarnöje kan hon inte stå ut med.

Efter alla dessa år som gäst och främling i världen kan hon i maj ta sitt gamla rum i besittning. Ruth Brandberg anländer, utlärd från en engelsk trädgårdsskola, och arbetet sättes i gång.

"Jag har så roligt med att sätta och så, att jag ej vill författa", skriver Selma till sin förläggare.

När hon sitter ensam om kvällarna och vilar sig efter dagens bestyr stiger minnen från det forna Mårbacka upp för henne. Hon tänker på fadern som älskade att förbättra sin egendom och hon försöker att tänka ut vilka av hans planer som hon nu kan förverkliga. Hennes tankar vandrar ännu längre tillbaka. Alla historier väcks till liv som hon hört faster Nana och den gamla hushållerskan berätta om farfar, farmor och om farmors far som byggde huset hon bor i. Men nästa dag står hon i telefon och resonerar med brukspatron Chöler om folk, hästar, skottkärror och superfosfat.

När gripsholmsmöbeln kommit på sin plats i salongen och de nya gardinerna blivit upphängda, börjar gästerna komma. Fru Louise tar sitt nya rum i besittning, och familjen Ahlgren anländer fulltalig. När så morbror Christofer Wallroth och Sophie Elkan kommer är huset överbelagt. Det värsta är att det har blivit så lytt i den nya övervåningen,

att minsta knäpp hörs från det ena rummet till det andra. Selma beslutar sig nu för den nya gästrumsvillan.

Gamla mårbackaseder upplivas. Matordningen består av stadig frukost, elvakaffe, tidig middag, eftermiddagskaffe och kvällsmat med varmrätt, precis som på den tiden, då en stor del av husets folk utförde kroppsarbete.

När pianot kommer, sätter sig gamla fru Louise att spela dansmusik och hela familjen dansar därtill, även Selma. Hon ställer också till bal för systerbarnen, Ruth Brandberg, jungfrurna och arbetarna vid villabygget. Det är så mörkt i logen att kavaljererna måste dra eld på tändstickor för att bland damerna finna den utvalda. Osynlig sitter Selma i ett hörn och ser ljusen flamma till och slockna, medan valsen går efter dragspelets toner och fötterna dundrar mot loggolvet.

Sophie betygade att Selma var så lycklig som hon aldrig förr sett henne. Hon fick nu också göra en tur till Gösta Berlings land med författarinnan som ciceron. Men under tiden far Valborg omkring och håller föredrag över Nils Holgersson för att stimulera försäljningen som avtagit sedan den första rusningen lagt sig.

Det är emellertid tröttsamt att vara värdinna för ett hus fullt med gäster, särskilt lite äldre herrar som kritiserar ett och annat. I augusti lämnar Selma dem att sköta sig själva och följer med Sophie till Marstrand för att bada.

Under badsejouren inträffade storstrejken. Den sattes i scen mycket dramatiskt och ingrep djupt i det svenska samhällslivet.

Den grupp av ansvarsmedvetna borgerliga svenska kvinnor som räknade Selma Lagerlöf bland de sina, önskade var-

ken seger åt arbetare eller arbetsgivare, deras hopp var i stället att en förhandlingsfred skulle komma till stånd innan någon segrat. Ett ombud skickades ner till Selma med begäran att hon skulle underteckna en petition till regeringen om medling, och det gjorde hon, ehuru hon ansåg den illa skriven. Man önskade också att hon måtte ge denna vädjan större vikt genom att gripa till pennan och föra försoningens talan. Hon svarade att det kunde hon inte göra utan stark ingivelse och den kom ej.

Striden slutade så att arbetsgivarna segrade, men Selma ansåg att arbetarna satt sig i respekt och att detta var en vinst för dem att räkna med.

Sedan hon inspekterat sitt bygge i Falun, återvände hon på hösten till Mårbacka. Hon drömde om att få ett par månaders arbetsro i ensamheten, men därav blev ingenting.

En dag hände det något förfärligt. Selma måste stå maktlös och se på hur ägaren till Mårbacka jord högg ner några björkar alldeles intill gränsen av hennes område. Hennes hjärta var inte längre så starkt och det stannade i hennes bröst därvid. Hon förstod nu att den nuvarande ställningen var ohållbar, både för hjärtat och Mårbacka. Men hur skulle hon kunna inköpa hela gården, hon som redan förtagit sig på sina köp och byggen?

Den 16 november fick hon svaret, där hon gick på Mårbacka och plågades av oro och tandvärk. För första gången hade Nobelpriset i litteratur tilldelats en svensk diktare, och denna diktare var Selma Lagerlöf.

Två dagar senare skrev hon till Karl Otto Bonnier att hon var så glad, att hon ej brydde sig om att hon plågades

kroppsligen. Hon hade aldrig kunnat tro att detta skulle bli verklighet.

Fru Louise i sin tur blev sjuk av glädje. Så fort modern hämtat sig for Selma till Stockholm. Där använde hon nästan lika mycken tid hos tandläkaren som på Lundins syateljé. Till den stora högtidligheten valde hon ljusgrå brokad, och när bjudningen till middag på slottet kom, beställde hon dessutom en svart toalett. Till hennes förberedelser hörde också en audiens hos drottning Victoria. Drottningen kvarhöll Selma mycket länge och skickade henne sedan sitt porträtt, beledsagat av en försäkran att Hennes Majestät hade det angenämaste minne av besöket.

Selma var inte kry den hösten, varför hon hade varskott nobelstyrelsen om att hon måhända inte skulle orka hålla något tal vid banketten. Men sedan hon skyddat sig mot obehaget att behöva skicka återbud i sista stund, satt hon på hotellet så fort tandläkare och sömmerskor lämnade henne ro och skrev på sitt tal samt lärde det utantill. Hon var besluten att hellre offra sina yttersta krafter än mankera på någon punkt vid detta enastående tillfälle.

Hon hade inbjudit släkten från Kungälv och Falun att närvara vid den stora dagen, likaså kusinerna Afzelius, Gundla Gumælius och naturligtvis Sophie och Valborg.

Den 10 december låg hon hela dagen till sängs under vård av sin bror doktor Daniel Lagerlöf, tills det blev tid för henne att klä sig. Medan ceremonien på Musikaliska Akademien framskred höll de invigda andan av oro för Selma. Hon tog sig mycket bra ut där på podiet med sitt silverskimrande hår och sin silverskimrande klänning, men hon var blek ända ut på läpparna. Det hölls tal för Mar-

coni som realiserat den geniala tanken med trådlös telegrafi, det hölls tal för "Sveriges ädla dotter Selma Lagerlöf" vars böcker var att betrakta som hela mänsklighetens egendom. Slutligen blev det hennes tur att gå fram och mottaga ur kungens hand sitt diplom, sin medalj och en check på 139 799 kronor och 83 öre. Under våldsamma applåder gjorde hon sin reverens och gick tillbaka till sin plats. Hennes närmaste drog en suck av lättnad. Det värsta var över.

"Jag trodde", sade Sophie till Valborg, "att hon skulle sjunka ner avsvimmad framför kungens fötter."

"Det hade ju varit förskräckligt", sade Valborg.

"Tänk, jag tycker det hade varit så vackert", svarade Sophie.

Selma Lagerlöf var placerad mellan kronprinsen och prins Eugen vid banketten på Grand Hotell. Åter hölls tal för pristagarna, och nu var ögonblicket inne, då Selma skulle visa hur en svensk kvinna skötte sig som Nobelpristagare. Hon reste sig och började: *Kungliga Högheter, mina herrar och damer! Det var för några dar sen, då jag satt på tåget för att resa till Stockholm . . .*

Hon fortsatte med att berätta hur hon tänkt så livligt på sin far att tåget syntes föra henne, inte till Stockholm, men till himmelen, där löjtnanten satt i sin gungstol alldeles som hemma på Mårbacka.

Den första delen av talet är alltså till formen en saga, men den verkar upplevd och sann. Fadern hade ju dött innan motgångens vind vänt sig, och Selma måste av allt sitt hjärta ha önskat att hon kunnat nå honom med den glada nyheten, alldeles som hon gick in till modern med den. Men stilen bryts då hon börjar lägga ut för fadern att hon råkat

Nobelpristagerskan. Kung Gustaf överlämnar diplom, plakett och check vid högtidligheten i Musikaliska Akademien den 10 december 1909. Teckning i Idun av Gunnar Widholm.

Selma Lagerlöf gör sitt inträde i Svenska Akademien den 20 december 1914. Bredvid henne doktor Erik Axel Karlfeldt. Till vänster i börssalen den kungliga logen. Teckning i Idun av David Ljungdahl.

i så stora skulder, att det inte är någon måtta därpå. Hon börjar med sina modeller, med historieberättare och legendförfattare, hon fortsätter med rader av döda och levande svenska författare, med språkmän, kritiker, översättare och mecenater. Slutligen finner hon sig också stå i största skuld till dem som läst hennes böcker. Hon är tyngd till jorden, redan innan hon kommit fram till Svenska Akademien som hon ju verkligen är tack skyldig.

Det mest otillfredsställande i alltsammans är att fadern i sin himmel inte kan finna ett svar på hennes fråga hur hon skall avbörda sig sina skulder. Det ligger ju så snubblande nära och lyder: "även om du stode i så stor skuld till alla dessa som du räknar upp, vilket du inte gör, och inte heller tror att du gör, så har du betalt den med de verk du skrivit. Och vill du betala mer, så skriv vidare . . ."

Hon framsade sitt tal med sin vackra lågmälda stämma och åhörarna satt hela tiden som förtrollade. De närvarande kunde sedan berätta att festens ljus reflekterades i tårade ögon. När talarinnan utbringat sin skål för Svenska Akademien, ville applåderna inte taga slut. Riksantikvarie Hildebrand fick vänta länge, innan han kunde göra sig hörd och utbringa ett leve för pristagarna.

Sophie Elkan brukade säga att Selma kunde konsten att förvilla människors omdöme, och denna gången ger man henne rätt.

De närvarande har under sin rörelse över pristagarinnan och hennes levnads sällsamma bana glömt att granska talet och helt och hållet låtit sig fångas av hennes personliga magnetism. Nobelbanketterna brukade anses som ytterst högtidliga tillställningar, och aldrig förr hade en sådan

stämning genomträngt så många ordensklädda bröst. Det var en stor personlig triumf för Selma Lagerlöf.

Ansträngningen hade tagit så mycket på hennes krafter, att hon återigen måste ligga nästa dag ända till dess hon for på kungamiddag. Men nu stod talet i tidningarna, och nu började vissa personer röra på sig som ansåg att de blivit utelämnade, då Selma räknade upp dem till vilka hon stod i skuld. När talet trycktes om i Troll och människor 1915 kom det också in ett par stycken gäldenärer till.

Vid kungamiddagen hade hon en åttiårig hovdignitär till bordet, men ingenting särskilt finns bevarat från detta tillfälle. Nästa dag for hon på lunch till prins Carl och prinsessan Ingeborg. När hon steg in, kom en liten vacker flicka farande nedför ledstången i full fart. "Är detta en liten prinsessa?" frågade Selma. Ja, det var prinsessan Astrid som var så nyfiken, att hon inte kunnat vänta till dess hedersgästen fått av ytterkläderna. Samma dag gav professorsparet Karl Warburg stor litterär middag, och dagen därpå skulle kvinnorna ge sin stora fest.

Lokalen var vinterträdgården i Royal, vilken arkitekten tänkt sig som en patio inom ett moriskt slott. Den gav också denna illusion på den tiden innan den förvandlats till danslokal. Springbrunnen i mitten stänkte klara droppar över gräsmattan och blommorna, väggarna var klädda med girlander och svenska flaggor. Över musikläktaren var Selma Lagerlöfs namnchiffer inmonterat med elektriska lampor. Lokalen fylldes efter hand av de lyckliga som fått biljetter och dit hörde jag. Vi såg genast att hotellets direktris gjort sitt bästa för att pryda lokalen och detsamma hade gästerna gjort. Modet var också på den tiden ganska vackert. Klän-

ningarna var helskurna och lätt draperade, och långa chiffongschalar hörde till toaletten.

I rätt ögonblick blev festföremålet synligt på musikestraden i sin silverklänning som pryddes av hennes splitternya Litteris, vilken hon fått tillstånd att bära i Serafimerordens blåa band. Statsministerns maka hälsade henne välkommen, och så placerades hon i en förgylld stol under sitt namnchiffer. I hennes närhet satt gamla Eva Fryxell som upptäckt henne då hon höll tärntalet på Gårdsjö 1880. Bakom henne stod Valborg Olander och tog ideligen emot nya blombuketter. Men uppe i ett av hotellets fönster satt Sophie med sin kikare riktad mot Selma.

Hon satt så stilla på sin läktare och lyssnade till välformade tal som omväxlade med musiknummer. Festdeltagarna hade henne alltjämt på upphöjt avstånd så att alla kunde se henne, men ingen närma sig henne. Under en paus blev hon ensam bjuden på Luciakaffe och måste slå i, ta socker och grädde, dricka och doppa bullar under allas ögon. Jag tror inte att någon förstod vilket lidande detta var för henne och vilken prövning för hennes hälsa. Hon var ännu mest som en sidenklädd staty för oss. Men när hon till slut kom ner för trappan, stödd på seminariekamraten Gurli Linders arm, såg man ju att statyn var en uttröttad mänsklig varelse som ansträngde sig att hålla sig uppe, att verka förtjust, att komma ihåg vilka hon borde hälsa på och vad hon borde säga till dem.

Till slut läste hon själv upp sin vackra legend om *Mamsell Fredrika*, och tillade några ord om hur glad Fredrika Bremer skulle ha varit om hon kunnat se denna festliga samling av dugliga kvinnor som hunnit långt på olika om-

råden. Därvid kom vi under hennes förtrollning alldeles som deltagarna i Nobelbanketten. Hon slutade med att be oss att inte göra denna fattiga syndiga människan högfärdig, men det brydde sig ingen om. Vi var inte alls hysteriska som man sedan fått höra. Det var bara att man på den tiden hade lätt att komma i hög stämning vid ett festligt tillfälle. Vi var i allmänhet uppåt då, och vi trodde på framtiden, då inga storstrejker och ingen prostitution skulle vara mer. Vi var stolta över Selma, och vi tyckte om henne för att hon alltid visade att hon räknade sig till Sveriges kämpande kvinnor. Det var därför vi hurrade och viftade, och detta var i och för sig så roligt, att vi höll på så länge vi fick.

Så var festligheterna slut och Selma med dem.

Nu satte sig halva Sverige ner att skriva brev för att be Selma om pengar. Om hon uppfyllt allas önskningar, skulle hon efter en kort tid ha skänkt bort Nobelpriset två gånger om.

När Selma sett de älskade björkarna falla, hade hon förstått att hon måste få igen hela Mårbacka. Men även om detta ej hänt, hade hon i längden icke kunnat trivas på det lilla område som låg inringat av en vanskött gård med vanskötta djur och människor.

Hon försvarade sig mot varningar för nya äventyr med att gården ville tillbaka till Lagerlöfs. Redan den 8 januari 1910 avslutades köpet. Den kloka affärsmässiga Valborg var med och hjälpte henne, vilket var väl behövligt, ty Selma var alltjämt trött och dugde nu mindre än någonsin att göra affärer. I köpesumman på 39 000 kronor in-

gick djur, skörd och inventarier förutom 110 tunnland öppen jord och 40 tunnland skog. Arbetsfolket följde med av sig själva och hon hade nu fjorton familjer att sysselsätta och försörja. Hädanefter behövde hon mellan 1 000 och 2 000 kronor i månaden till avlöningar och andra återkommande utbetalningar. Inkomsten från gården var första månaden 100 kronor, den andra 150, den tredje 212 och den fjärde 240.

När den nya ägarinnan ringde till Sophie och berättade om köpet, sade denna: nu är du lika fattig som jag. — Ja visst, svarade Selma.

Många människor, inte minst i Östra Ämtervik, tyckte förstås att den som ägde två skuldfria gårdar och 108 000 i kontanter var omätligt rik, helst hon dessutom förtjänade pengar så lekande lätt. De tyckte också det var ömkligt att hon endast skänkte bort 10 000 av sitt pris. Men de visste inte att hon utbetalade 19 000 kronor i periodiska understöd till närstående personer under detta år. När taxeringsnämnden en gång senare begärde förteckning på dessa för att de skulle kunna beskattas var på sin ort, strök Selma i deklarationen sin begäran om avdrag på beloppet och betalte skatt även för dessa pengar. Hennes egen pension från lärarinnornas pensionskassa uppgick till 368: 88 kronor om året.

Man förvånar sig inte över att hon slutade sin självbiografi för publikationen: "Les prix Nobel" med ett frågetecken.

Hon har nu sålunda blivit en jordbrukare såsom hennes far och farfar voro det före henne, står där, *och brukar samma jord som de. Utan tvivel står hon härmed inför en ny-*

börjad avdelning av sin livshistoria, men vem vågar säga vad den skall bringa henne?

Sju olika ägare hade gården haft sedan den gick ur lagerlöfska släkten. Följden av alla dessa ombyten hade blivit vanskötsel och förfall, enligt den beskrivning Selma själv gav. Jorden var utsugen, största delen av skogen hade blivit såld och likaså alla torplägenheterna, fårhus och svinhus hade bokstavligen störtat, stallet stod fallfärdigt och alla övriga byggnader tarvade reparation. Alla diken var igengångna och på vallarna skördades intet annat än starr och syrgräs.

Gården uppförde sig till en början underligt. Den var en personlighet som genom att fara illa blivit skygg, misstänksam och elak. Jorden återgäldade ont med ont, och det var rådligast för den nya ägaren att inte komma djur och folk för nära. Men snart ändrade gården humör. Den märkte att Selma ville den väl, att hon minst av allt önskade jaga djur och människor. Den hetsiga arbetstakten kom in i en jämn lunk. Kördrängarna slapp piska på sina hästar och visade sin glädje däröver. Snart kunde Selma resonera med sina karlar, och de vågade sig till och med fram med goda råd, vilka hon väl behövde. Vänlighet och lugn lade sig över gården, och rätt vad det var började folket visa tecken på solidaritet med den nya fröken. Hon lade ut stora pengar på en mjölkko som skulle vara något alldeles enastående, och en tävlan kom i gång mellan Mårbacka lagård och Gårdsjö om mjölkavkastningen. Karlen som körde mjölken till mejeriet kom en dag hem med näsan i vädret, stolt som en kung över att Mårbacka haft finare

siffror än Gårdsjö vid avräkningen. Statarhustrurna började lägga på hullet och blev snälla, lugna och sams.

En av dem förde alldeles ovetande Selma tillbaka in i den föreställningsvärld som alltjämt levde kvar på Mårbacka. Hon skulle en dag i januari vikariera för en ordinarie mjölkerska, och så fort hon kom in i lagårn frågade hon lagårdskarlen om han talat om för korna vem som nu ägde dem. Då hon hörde att han försummat det, gick hon till varenda ko och talade om för henne att hon nu tillhörde Selma Lagerlöf. Detta berättades för Fröken, som blev helt gripen därav och skrev ett långt brev till Sophie. Och Sophie i sin tur gjorde som hon brukade: tog en avskrift av brevet i lämpliga delar och skickade den till Betty Warburg.

Den statarhustrun lever ännu, och sommaren 1942 hade jag tillfälle att fråga henne om hon mindes vad hon berättat för korna år 1910. Ja, visst mindes hon det, och hon förklarade också sitt motiv. "Man måste ta vara på deras kärlek och ha aktning för deras förstånd", sade hon. Hon sa det så vackert och naturligt, att jag fick den tanken då att det var hon som i all ödmjukhet förde den stora författarinnan tillbaka till den gamla Mårbacka-världen.

Ur denna lilla historia föddes, tänkte jag, den stämning som omsveper Maja Lisas Lövdala, där intet finns som är dött, där allt hör samman och står i ständig växelverkan.

Det är för övrigt inte något värmländskt påfund att djuren måste underrättas när en gård byter ägare, sådant brukades t. ex. i England på 1800-talet.

Under vårvintern hämtade sig Selma igen och njöt mycket av den välgörande stillheten på Mårbacka. Medan hon

planerade ett nytt stall och noterade kornas och grisarnas viktökning, levde hon sig in i de praktiska sysslorna på den gård vars historia från hundra år tillbaka nu sysselsatte henne. Lantbrukarintressena knöts samman med de litterära på olika sätt. När Bonniers skickade 10 000 kronor för nya upplagor, köpte hon genast fyra kvigor och en tjur av ayrshireras. Det som blev över av summan gick till såningsmaskin, utsäde och sättpotatis.

Sophie föreslog nu en resa antingen till Indien, Kina eller Bolivia. Men Selma gick inte att rubba det året. Stället band henne, därtill moderns klenhet och så den nya boken.

Men ägaren av Mårbacka, nu skriven i Östra Ämtervik, har mycket som distraherar utom själva lantbruket. Länets hövding gör visit, likaså hennes finske förläggare och ett par utländska författarinnor, okänt vilka. Det hålles kalas på än den ena och än den andra gården i Fryksdalen, vilket ger Selma anledning att låta spänna de båda fuxarna för droskan. Dessutom måste hon fara på sammanträden i Sunne om vägfrågan. Det var hon som genomdrev att den nya vägen lades så att inte bara hon utan bönderna i grannskapet skulle få nytta av den. Större delen av kostnaden kom på Selmas del, men det var överenskommet att varje bonde skulle svara för underhållet av sin bit. Hon blev mycket ledsen då de drog sig för besväret.

Men även detta, att tas med bönder, tillhör den livets verklighet som hon just nu var så begärlig på. Hon skrev den våren till Valborg Olander att hon var så hungrig efter verklighetens torftighet, då hon kom till Mårbacka, som man kan hungra efter vardagsmat efter en kalasvecka. Hon reflekterar över sin situation och skriver:

Två trogna danska vänner: Elisabeth Grundtvig (till vänster) och Ida Falbe-Hansen.

Jag står nu liksom vid en vändpunkt i livet. Alla vilja bjuda mig och rycka mig ut i livet, och detta kunde ju vara ett sätt att driva bort ett par år på. Naturligtvis finge jag se mycket och vara med om mycket roligt, men med författarskapet bleve det nog slut för en lång tid framåt. Och författare är väl ändå min kallelse att vara framför allt annat. En så stark människa som Björnstjerne Björnson kunde spela en roll både i livet och poesien, men jag får välja endera, min ekonomi tvingar mig också att arbeta. Avkastningen på Mårbacka är för liten.

I själva verket var den så liten att hon första året måste sätta till 15 000 kronor på gården. Hon hade nu anställt en rättare därför att han såg ut som Ingmar Ingmarsson, och det var väl han som lärt henne att havreodlingen och vallarna borde kompletteras med intensiv odling av pelusker, lusern, kålrötter och rovor. Hon var ännu så förnuftigt gammalmodig, att hon ansåg att hon måste ha fler kor för att få den gödsel som behövdes för en intensiv odling. När hon under högsommaren reste till Sophie på Nääs, utbad hon sig noggranna underrättelser hemifrån hur alla de nya försöken slagit ut.

Arbetet på boken om Mårbacka måste hon skjuta undan av flera skäl. Hon hade åtagit sig två uppdrag, av vilka åtminstone det ena, minnestalet över historieskrivaren och Sunneprosten Anders Fryxell, tog henne mycken tid. Det är i detta tal man finner den vackra bekännelsen: *Detta att leva helt för ett stort verk och aldrig överge det, det är det ärofulla och lyckliga livets hemlighet.*

Det andra uppdraget gällde en artikel för Idun till Frö-

dings 50-årsdag i augusti men den tycks hon ha gjort i en fart utan vidare intresse.

Under sitt besök på Nääs har Selma ingenting att visa Sophie, men hon arbetar med Sophies manuskript till boken om kungamördaren Anckarström och går igenom den bit för bit. I augusti har hon flera besök på Mårbacka, bland andra hennes danska vänner och översättarinnor Elisabeth Grundtvig och Ida Falbe-Hansen. Det var kära gäster men arbetstiden försvann utan att något blev gjort. I oktober for Selma tillbaka till Falun för att ta sitt ombyggda hem i besittning. Hon medförde sin kusk med fru, jämte hästar, vagn, släde och höns. Faluborna fick nu något att se på, då de mötte Selma Lagerlöf åkande efter två hästar i vagn eller släde.

Reparationerna i Falun hade företagits i den mest bakvända ordning. Först gjordes en provisorisk reparation hösten 1907, så kom inläggning av värmeledning och elektriskt ljus år 1908, och slutligen företogs år 1909 en betydande tillbyggnad. Nu får man ju säga att det var Selmas ensak hur hon ville ordna det för sig, och om det gick bättre för henne att arbeta i ett jätterum med dubbel våningshöjd än i ett mindre skrivrum, så var det ju värt priset. Men om hon gett sig tid att planera kunde hon vunnit samma trevnad för betydligt mindre kostnader och den saken var inte alls oviktig för henne. Ekonomien blev henne från och med nu en ständig black om foten. Det var som Sophie sade: sedan Selma blivit kung över Sveriges land, är hon en arm och olycklig kvinna.

På hösten drabbades Sophie själv av en stor olycka, eme-

dan kritiken nedgjorde hennes bok om Anckarström. En verkligt djup och äkta förtvivlan kommer fram i de brev hon skrev under denna tid. Hon kände sig mördad som författare, vilket för henne betydde att hon var mördad som människa. Selma försökte få Sophie att tro att Anckarström i alla fall var den enda bok som räknades med det året. De unga författarna var inga farliga konkurrenter. Det var ju rena obetydligheterna de kom med. Men det hjälpte inte. Sophie *var* mördad, och hon gav aldrig mer ut någon roman. Till råga på allt fick hon en ögonsjukdom, och tiden blev henne fruktansvärt lång då hon inte kunde utfylla den med läsning som hon var van. Selma offrade henne så mycket hon kunde av sin tid, och hon gjorde det nu inte bara av plikt eller rädsla för scener. Då vännen drabbades av påtagliga olyckor, vaknade med den gamla ömheten ett spontant behov att hjälpa och trösta.

Selma tillbragte vintern 1910—11 i faluhemmet och njöt av att det blivit så rymligt och fint. Skrivrummet med galleri som i ett bibliotek var särskilt värt att visa för dem som ville se hur en Selma Lagerlöf hade det. Men samtidigt oroade hon sig över att Mårbacka levde sitt liv utan husbonde, och när hon kom dit en tidig vårdag år 1911, förstod hon snart att hon helst borde finnas på sin gård. Hon märkte också att socknens största skattedragare väl behövde hålla ett öga på dess affärer. Och viktigast av allt, för att kunna skriva sin bok om Liljecronas hem, behövde hon komma inom dess atmosfär.

Hon kan snart meddela Valborg att gamla tiders arbets-

förmåga åter vaknat. Hon slipper att skriva om samma kapitel ideligen som hon gjort under vinterns arbetstimmar. Och ungefär samtidigt skriver hon betecknande nog också:

Det är bäst att återgå till tron på en odödlig själ. Det är fint och förnämt och man kan inte nöja sig med mindre.

Inspirationen under skapandet är nu som alltid hennes väg till tron på en översinnlig värld.

Den våren dog faster Nana Hammargren och dagen innan visade sig på Mårbacka gårdsplan en svartklädd kvinna som plötsligt utplånades och försvann. Selma undrade mycket om den syn hon sett hade varslat om dödsfallet. Sophie återberättade historien och tillade: "Om någon skulle gå igen på Mårbacka, vore det hon. Det var hennes barndoms- och ungdomshem och Gud vad hon älskade det. Som Selma."

I prostinnan Hammargrens gömmor hittades en del anteckningar som hon gjort om sin mors Lisa Maja Lagerlöfs ungdomshistoria. Det var just vad Selma behövde för att den vackra unga prästdottern på Lövdala, som varit skymd av minnet av gammelfrua, skulle bli levande för hennes fantasi. Men ödet lät henne inte sällskapa med sin hjältinna i fred, ty nu var tiden inne att fara till Internationella Rösträttsalliansens kongress i Stockholm. Selma var hedersledamot av kongressen och hade åtagit sig att hålla ett tal vid ett stort möte på Operan. Hon visste att man ställde stora förväntningar på henne, och emedan hon gärna ville motsvara dem, hade hon månader i förväg flitigt arbetat på detta tal.

Andra hade också arbetat flitigt för kongressen, och det låg feststämning i luften då Selma anlände med fru Elkan.

Tjugutvå nationers rösträttsföreningar hade sänt delegerade, och alla kände de till Selma Lagerlöf, antingen de kom från Island eller Australien. När hon gick fram genom mittgången till sin hedersplats på podiet i Grand hotells spegelsal, då bugade sig alla som säven vid stranden när en ångbåt går förbi. Vi andra som inte särskilt deltog i kongressen för att beundra Selma, vilket vi kunde göra då vi hade mera tid, tyckte det var underbart att på podiet ha en världsberömd författarinna och godsägare som saknade den medborgarrätt vilken den enklaste manliga författare och hemmansägare ägde på grund av sitt kön.

Det var vid denna tid jag kom upp till Selma Lagerlöf på hennes hotell för att intervjua henne. Så fort jag kom in, märkte jag att hon och fru Elkan utbytte blickar, som om de beslutat sig för att roa sig på min bekostnad, och det hade de också. Selma vägrade bestämt att ge någon intervju, i stället ville hon fråga ut mig. Hon visste att jag som gift behållit mitt förvärvsarbete och ville nu veta efter vilken princip vi delade upp utgifterna i hemmet. Jag var nygift och hade inga principer, så att dem måste jag på rak arm finna upp för att tillfredsställa de två nyfikna författarinnorna. Så mycken respekt hade jag dock för Selma Lagerlöf, att jag inte mot hennes förbud vågade skriva ner denna egenartade intervju.

Alldeles som man väntat blev Selmas tal på Operan kongressens höjdpunkt. De övriga talarna: Reverend Anna Shaw, Rosika Schwimmer och Ethel Snowden var mycket mera övade talare. Men det var Selma som drev upp den goda stämningen till hänförelse, då hon stod där och helt stillsamt läste upp sitt tal: *Hem och stat* mot en bak-

grund av vita studentskor. Talet var mycket skickligt och vältaligt uppbyggt på motsatsparet hem — stat, kvinna — man, men argumenteringen att kvinnorna som skapat hemmen måste få rätt att göra staten till ett hem, den hade ofta varit använd tidigare. Det var bara så att folk som förut hade vänt dövörat till för alla rösträttspredikningar, de hörde på då Selma Lagerlöf talade. Den del av publiken som bestod av rösträttskvinnor var hänförd över att dessa teser lades fram på ett så bestickande sätt av en världsberömd person, och deras tro blev om möjligt än starkare därvid. Därför viftade de och applåderade så att de kunde ta ner taket. De mera utomstående njöt av vältaligheten och gladdes över att rösträttskvinnorna hade så vackra och lovliga avsikter.

Selma hade vunnit ännu en av sina stora personliga segrar. För hennes skull behandlades kongressen av pressen mera utförligt och aktningsfullt än vad som annars skulle blivit fallet. Men talet bär tydligt 1911 års stämpel, och är inte tidlöst så som hennes diktverk är.

Under kongressen gjorde Selma flera bekantskaper, bland andra med Annie Furuhjelm från Finland och med de två framstående tyska kvinnosakskämparna Anita Augspurg och Lida Gustava Heyman, vilka hon senare på hösten besökte i München. Men Ida Bäckmann var den mest betydelsefulla bekantskap hon gjorde under kongressen. Denna fyrtifyraåriga värmländska hade tidigare varit lärarinna men lämnat detta yrke och blivit skriftställarinna. Hon skrev böcker avsedda att främja det svenska handelsutbytet med främmande länder och världsdelar samt dessemellan globetrotterjournalistik. Uppe i kongresslokalerna möttes nu

dessa två: den lilla excentriska Ida Bäckmann med yvigt rödblont hår kring en hög panna och den värdiga hedersledamoten doktor Lagerlöf. Helt verserat antydde Selma att hon hört talas om fröken Bäckmanns vänskap med den nyligen avlidne Fröding. Hon hade ingen aning om att vänskapen brutits på ett tragiskt sätt eller att namnet Fröding helst inte borde uttalas i Ida Bäckmanns närvaro. Hon anade inte heller hur ofta hon själv varit på tal mellan skalden och hans väninna under hans hospitalsvistelse. Därtill fanns två anledningar, smärtsamma och rörande båda två. Den första var att Fröding och Ida Bäckmann diskuterat möjligheten att genom Selma Lagerlöf beveka Frödings förmyndare Carl Lagerlöf, som enligt Ida hade ogillat hennes besök hos Fröding och hade makt att förbjuda dem. Den andra anledningen var att Fröding, som ansåg att han missbrukat sin begåvning, utvalt Selma Lagerlöf att bli den "som sådde grönt gräs där han själv och andra farit fram som hunner". Han hade mycket intresserat sig för frågan om Selma själv vore så ömsint om de små och svaga som eremiten Hatto i hennes legend om Fågelboet, han som lät fåglarna bygga bo i sina händer. Detta var, efter Ida Bäckmanns framställning, en mycket viktig fråga för honom, ty "det var i hennes händer han ville lägga sin kallelse" och han bad, säger Ida Bäckmann i sin Frödingsbok, "att Gud ville låta henne avlyssna Hans ord med sitt öra mot Guds hjärta och sina armar omkring mänskligheten".

Något bevis för att Selma under Frödings sjukdomsår hyst något motsvarande intresse för honom, är mig icke tillgängligt. I den nyssnämnda femtiårsartikeln skildrar hon honom som *värmlänningen i alla de olika skepnader han kan*

påtaga sig, gör honom alltså till en typ. Där finns icke ett ord om att han ensam bland alla värmlänningar var ett ödesmärkt geni och hans liv ett outhärdligt martyrium.

Men nu när Ida Bäckmann började berätta, blev även den sjuke Fröding levande för henne. Förhandlingarna pågick inte långt från den plats där de två slagit sig ner, men Selma saknades på podiet. Hon befann sig i en kal och dyster cell på Uppsala hospital, där Fröding och Ida Bäckmann hjälptes åt att skämta över situationens elände eller transponerade det till den skönaste poesi. Hon fick också höra slutet på historien. Hon lärde känna Ida Bäckmanns djupa bitterhet över att hon blivit förvisad från Fröding och över att han, som hon ansåg, förnekat och smutskastat deras kärlek till varandra. Därför vågade Selma enligt egen uppgift inte den gången föreslå Ida att skriva ner sina minnen av Fröding, ehuru hennes författarinstinkt genast sade henne att historien om det sjuka geniet och hans trofasta vän som skickats bort mot sin vilja, var ett stort tragiskt ämne för en bok.

Plötsligt upptäckte Ida Bäckmann att här hade hon suttit under två blåa ögons bann och berättat sin hjärtehistoria för en person som hon aldrig träffat förr. Hur kan det komma sig? frågade hon.

Då hörde Selma, efter vad hon sedan själv berättade, att någon viskade i hennes öra.

"Det är kanske han som önskar det", sade hon.

Det var skickelsedigra ord, vilkas betydelse hon själv inte kan ha förstått. Hon såg ju deras våldsamma verkan på Ida Bäckmann, men inte kunde hon väl ana att Ida skulle försöka bygga upp ett nytt liv åt sig på dem.

Det var enligt Idas mening inte döden som skilt henne och Fröding åt, ty han hade sagt att det behövde den inte göra, nej det var hans förnekande av deras gemensamma minnen. Om han nu efter döden ångrat vad han brutit och ville åstadkomma en försoning med "lilla Ida Bäckmann", vem skulle han då använda sig av som medium om inte just Selma Lagerlöf?

Selma som väckt denna tanke har själv spunnit vidare på den i det företal hon skrev flera år senare för en ny upplaga av Ida Bäckmanns bok om Fröding. I en anteckning som torde vara ett utkast till företalet, uttrycker hon sig ännu mera rakt på sak:

Den döde som endast för få dagar sedan lämnat det jordiska, tänkte och kände då (i juni 1911) *ännu efter vanligt människosätt. Han fylldes av bedrövelse över att en kärlek som varit hans hade slocknat. "Detta går inte an" måste han ha tänkt "detta hjärta måste åter bli mitt".*

Samtalet under rösträttskongressen hade rört vid Ida Bäckmanns stora livsintresse. Selma däremot slets som vanligt mellan olika intressen och anspråk. Efter talet på Operan fick hon mottaga en hel mängd förfrågningar om hon ville resa ut och tala i den stundande valkampanjen för att stödja det Frisinnade partiet som hade kvinnans rösträtt på programmet. Det var alltid tidsödande och otrevligt för henne att säga nej, även om hon måste tycka, att hon nu hade gjort sitt och kunde unna sig att få vila ut på Mårbacka, där den första jordgubbsskörden nu började rodna. Framför allt måste hon avsluta sin bok, den första hon skri-

vit sedan Nils Holgerssons underbara resa. Den skulle inleda Mårbackakrönikan och redan av detta skäl lade hon stor vikt vid den.

Om man lägger *Liljecronas hem* och den första memoarboken *Mårbacka* bredvid varandra för jämförelses skull, ser man tydligt att det är samma familjetradition som fått lämna stoff till dem båda. Men slutet på Liljecronas hem är på något vis annorlunda. Inte så att ett nytt motiv kommit in men en större lidelse. Liljecrona som visserligen redan förut varit svårhanterlig och underlig, växer plötsligt ut till ett sjukt geni och inom hans själ rymmes frödingska kval och kontraster mellan helvete och himmel.

Det är samme Liljecrona som i Gösta Berlings saga var en mjältsjuk musiker, men det är ändå inte han.

Ida Bäckmann och Selma Lagerlöf har endast i allmänna ord antytt innehållet i sitt första samtal om Fröding, och man vet inte hur mycket Selma fick veta då eller i de brev som Ida sedan skrev. Men det behövdes ju inte så mycket för att sätta hennes fantasi i rörelse.

Nu kan man ju säga att motivet till den marterade mannen och den hängivna kvinnan som i sin tur låter martera sig av honom, är urgammalt. Hur strömningarna gått vågar jag inte säga, men Fröding och Liljecrona har i varje fall många gemensamma drag.

Liljecrona och Fröding har båda saknat stödet av ett gott hem. Båda gör sig djupa samvetsförebråelser för en ung flickas skull. Fröding är ett geni inom diktens värld, Liljecrona inom musikens. Båda har drabbats av den förbannelsen att inte kunna använda sina gåvor. Sven Liljecrona vågar inte röra en fiol och Fröding förmår inte dikta. Så träffar

Sven Liljecrona alldeles som Fröding mitt i sin djupa olycka en kvinna som är villig att dela hans elände med honom, likgiltigt vad det kostar henne. Liksom Fröding varnar Ida, så varnar Liljecrona Maja Lisa för att ha något med honom att göra.

Sven Liljecrona blottar sin sjuka själ i musiken då han spelar för Maja Lisa så att det låter *som om en syndare som låge på helvetets djup hade fått en fiol mellan sina händer.* Fröding antyder för Ida Bäckmann de hemska laster som bedrives av priaposdyrkarnas brödraskap. Även övergången i Liljecronas spel från skärande disharmoni till himmelska välljud har sin motsvarighet i Frödings kastningar från priaposdyrkare till gralsökare.

Sista kapitlet i Liljecronas hem har haft en annan fattning från början. Selma ansåg den först vara slutgiltig, Valborg skrev rent den och Karl Otto Bonnier läste den. Därpå anförtrodde han renskriverskan att han tyckte slutet var svagt, och Valborg som var av samma mening lät hälsningen gå vidare till Selma. Hon insåg att de hade rätt, avstod från sin badresa till Marstrand och tog fatt i kapitlet på nytt. Var det då hon fick in spänningen mellan himmel och helvete i uppgörelsen mellan Maja Lisa och Liljecrona? Kapitlet tonar ut i den ljusaste harmoni, vilket ju visar hän på den avgörande skillnaden mellan den svårmodige Liljecrona och den själssjuke diktaren Fröding.

Det är något så segervisst i detta slutackord att man blir ytterst förvånad, när man läser ett utkast till den planerade fortsättningen, som är bevarat bland hennes manuskript.

Där finner man Maja Lisa ensam och övergiven på nytt, hopplös men ändå trogen. Hon behöver allt sitt mod ty det skall bli prästval i Svartsjö socken, och det är Maja Lisa som skall välja ut vilken hon vill ha till man av de tre som kommit på förslaget. Men hon vill inte ha någon av dem, hon vill sitta ensam och ogift på Lövdala i hela sitt liv, eftersom Liljecrona farit från henne till Tyskland för att studera musik.

Församlingen väljer då den som de på grund av ett missförstånd tror att Maja Lisa tycker om. Men det visar sig att han redan är gift, och det blir då allmän uppståndelse. Brukspatron Altringer, majorskan Samzelius och prosten i Bro beslutar att valet måste upphävas, och att Maja Lisa måste ta reson. Selma arrangerar nu ett möte mellan Maja Lisa och majorskan, dessa två kvinnor som i Gösta Berlings saga aldrig kommer till tals, ehuru de i all tysthet kämpar om Liljecrona under de långa år då han delar sig mellan kavaljerslivet på Ekeby och familjelivet på Lövdala.

Så här inledes skildringen av mötet:

Tänk att ett par dagar efter detta med prästvale och den gefte prästen ble bekant, kom majorska Samzelius farande te Lövdala.

Ho kom i brukspatron Altringers store Berlinervagn me spannhäster å betjänter å satt hög å rak mitt i vagnen. Var å en som inte kände henne kunne tro att dä va en drottning som kom. Ho hade allt tocken min på sig som om ho tyckte desamma ho själv också.

Majorskan vållade stor uppståndelse på Lövdala, och hon fick sitta länge ensam i det lilla förmaket, medan Maja Lisa överlade med sin styvmor Racklitza, som alltså ännu

inte gått i älven, om vad man borde traktera den förnäma damen med. Men majorskan kommer inte för någon traktering, hon vill få Maja Lisas löfte att uppföra sig bättre när det blir ett nytt prästval, ty detta kommer att överklagas. Maja Lisa är mycket rädd för den stolta majorskan, men ändå så rörande i sin kärlek, sin ståndaktighet och sin sorg att det blir hon som får övertaget.

"Käre barnet mitt", sa majorska, "dä ä inte så farligt du, som dä låter. Vi ä inte så förståndige nu, varken Altringer heller jag, som vi försöker te å låte folk tro. Å minst nu, minst nu ä vi fäll fallne för te å vare dä nu i dagera, då han ä så sjuk, så att vi tror, att vi snart kan komma te å skiljes åt."

Den unge flecka la sej på knä framför majorska å ögona såg upp te henne, sökte hennes unner hanna, som skymde bort dom, å dä va e tocka lycka å klarhet i dom.

"Men ser du dä ä så", sa majorska å strök prästdottra över håre, "att vi kan inte hjälpe dej. Dä ä någe du inte vesste, men nu ska ja i alle fall tale om dä för dej, därför att ja inte vill att du ska tro att jag har glömt bort vem jag ä å vad som ha vart mitt livs ledning."

Ögona, di bara strålade allt starkare mot majorska. "Vi bryr oss inte om sorg å saknad", sa di. "Vi går emot vad som helst, vi som du, bare bare kärleken får råda."

"Dä ä en bror te Liljecrona", sa majorska, "han ä kär i dej, han också, men han ha blett tvingad te å gifte sej. När han feck höre att hans bror hade blett din fästman, så sökte han upp honom å sa, att vad dag, sum han gifte sig med dej, skulle han brodern döda sej. Han kunne inte tåle att det skulle bli hans egen bror, som skulle få dej. Han ville sätte emellan dä starkaste hinder han vesste."

Prästdottra sprang opp å reste sej. Ho sa ingenting. Ho bara knäppte sina händer å tryckte dem mot bröstet.

"Ja dä ä int nå anne än detta du, som ligger unner alltihopa", sa majorska. Dä va Liljecrona, som kom å ba, att han skulle få följe mä ut te Tysklann i våras för att han skulle få lägge vatten å lann emella sej å dej. Å dä va för den skull, som han ble kvar därute. — Ja vet inte om dä ä bättre för dej att du vet detta nu. Du ser att dä ä lika omöjligt för dej som förut. Dä ä bäst, att han glömmer dej å du glömmer honom."

Prästdottra låg på knä igen framför majorska. Ho ropade inte te, ho gjorde inte nåa store fasoner. Ho bare drog ner den ena å majorskas hänner å la den mot sin varme fine kind å kysste den.

"Vill du nu bare säje mej va ja ska göre för dej", sa majorska. "Vi vill hjälpe dej bå Altringer å ja förstår du."

Di unge ögona såg upp på majorska. "Du vet väl själv va ja helst vill", sa di. "Du har ju vart ung å stjuttonårig du mä."

"Du vill fäll helst, att dä där prästvale ska få stadfästelse du", sa majorska.

Prästdottra la sin unge kind så mjukt å kärligt mot majorskas hårde hann, å på samme gång feck ho ett litet smil i ögonvrån.

"Åssåvill du, att du ska få gå i ro här i barndomshemme å vänte på den, sum aldrig kommer", sa majorska. "Dä ä dä en vill, när en ä sjutton år."

Prästdottra kom så mjukt å sakta upp mä armarna runt om majorskas hals, å dä stolte huvet lät sej drages neråt

ända tess att ett par mjuke läppar feck trycke en kyss på majorskas kind.

Men så reste majorska på sej.

"Asch du", sa ho, "ja säjer dej, att du ska få gå här å vänte så länge du vell, men inte ett ögonblick tror ja, att du kommer å sette som e gammel mamsell här på Lövdala. Du förstår dej allt för väl på te kollre bort folk, för att di skulle låte dej få di vilja fram i dä stycke."

I FINLAND OCH RYSSLAND

Den 5 februari 1912 rådde feststämning i Helsingfors. Det var Runebergsdagen och Selma Lagerlöf hade kommit för att tala vid Svenska Litteratursällskapets högtidsfest. Detta var en stor händelse både för henne och för Finland. Hon hade alltid beundrat Finland och nu mötte hon idel beundrare där. Hennes popularitet sträckte sig långt över svenska språkgränsen. Författaren Juhani Aho och fröken Helmi Krohn hade översatt hennes böcker till finska, och därmed hade hon trängt djupt ner i de breda lagren, djupare till och med än i Sverige. I Finland minns man ännu att tjänarinnor och hyrkuskar övergav sina plikter för att störta i väg och få se en skymt av Selma Lagerlöf vid tåget.

Många resande hade anlänt från långt avlägsna trakter för att få se henne. Universitetets solennitetssal var full till sista plats av festklädda skaror långt innan högtiden började klockan 3.

På "parnassen" satt Litteratursällskapets styrelse, och där väntade en plats på Selma Lagerlöf. Klockan 3 slog marskalkar upp dörrarna och in tågade Selma Lagerlöf tillsammans med Sällskapets ordförande, professor Schybergson. Hela publiken reste sig och applåderade då hon blev

synlig i sin brokad. Så slog hon sig ner på parnassen med ett fång liljekonvaljer i knät. Ordföranden talade om hur viktigt det var för Finlands svenska skaldekonst att ösa ur språkets huvudkällor i dess moderland, och hur betydelsefullt det personliga närmandet måste vara. Selma hälsades välkommen "som en vän vars namn levde på allas läppar, vars skapelser trängt djupt in i sinnen och hjärtan".

Talarinnan hade som ämne för sitt föredrag valt *Tavaststjernas sista sommar*, vilken han tillbringat i Visby samtidigt med Sophie och Selma. Sophie var i högsta grad närvarande i föredraget, även om hon på resan blivit ersatt med Valborg Olander. Selma skildrade hur de båda väninnorna gjort bekantskap med Tavaststjerna och hans fru och tillbragt mycken tid i deras sällskap. Ur skildringen växer fram en suggestiv bild av en redan slutbrunnen författare som sin sista sommar lyckas blåsa några gnistor ur askan. Det faktum att Tavaststjerna intog en oppositionell hållning till den runebergska skolan hindrade ej hennes åhörare att gripas av rörelse vid skildringen av den tragiska kamp som blir så många författares öde. Föredraget hälsades med jubel, och kort därpå begav sig 200 utvalda till Societetshuset där middag serverades. Talet för festföremålet hölls av redaktören för Finsk Tidskrift, baron von Willebrand, och han sade henne i de mest vältaliga vändningar att hon var en gåva från himlen. Nu väntade alla på Selmas svarstal. När hon suttit hemma och förberett sig hade hon helt naturligt kommit att tänka på de finnar som *hon* kände till, ättlingar av dem som hertig Karl flyttade över till Sverige för att hjälpa till att kolonisera Värmland. Sedan barndomens dagar hörde finnar och trollkunnighet ihop i hennes

föreställning och hon hade helt oskyldigt tänkt ut att inleda sitt tal med en av de många finnhistorierna som hon kunde. Hon hade tydligen inte kommit att tänka på att hon skulle tala till europeiskt bildade personer huvudsakligen av svensk härstamning. Dessa var visserligen finska patrioter likaväl som kosmopoliter, men den urfinska föreställningsvärlden var för dem ett ämne till dikt, avhandlingar och folkloristiska uppteckningar, och de kände sig väl knappast representerade av obygdens kloka gubbar och trollkäringar. Medan hon lyssnade till talarens utsökta vändningar, måste hon väl ha insett hur illa hennes tal skulle passa in i situationen, men hon kunde inte improvisera, och så berättade hon då sin historia om finnen som satte upp sitt bröd i ett träd och lyckades bedja ner smör från himlen till en smörgås.

Kanhända var det efter den betan som det spreds ut att det var synd om hennes bordskavaljerer, ty de hade så svårt att få ett ord ur henne . . .

Senare på kvällen for hon till Konstnärsgillets fest. I dörren stod Mikael Lybeck och Juhani Aho med två blombuketter som bildade en båge över hennes huvud.

På knä vid hennes fötter höll Bertel Gripenberg ett eldigt tal till kavaljerernas författarinna, medan han höjde vinglaset i en gest som kunde varit Gösta Berling värdig.

Vid kvinnosaksförbundet Unionens 20-årsfest, där Annie Furuhjelm var värdinna, läste Selma emellertid upp *Mamsell Fredrika*, och sedan tycks hon ha övergått till att läsa ur sina egna verk så fort det passade. Jag kan nog skriva något men inte tala, sade hon.

När programmet för hennes vistelse i Finland gjordes

upp, blev det nödvändigt att bereda olika tävlande föreningar tillfälle att hylla den svenska diktardrottningen. Dessutom ville man visa henne allt sevärt i Åbo, Helsingfors, Borgå och Viborg. Följden blev ett program som kunde knäckt en björn med tolv mans styrka. Selma blev inte knäckt, det vill säga hon uteblev inte vid något tillfälle, men hon blev fruktansvärt trött, vilket gjorde att hon stundom skötte sina drottningplikter rent automatiskt. Det kunde hända att folk presenterade sig fyra gånger för henne utan att hon gjorde minsta min av igenkännande. Men om man försökte få henne att ta parti i de inbördes striderna och vågade sig på att tala illa om någon av dem hon blivit vän med, då vaknade hon upp. Valborg Olander berättade flera gånger för mig hur Selma en kväll mitt under pågående bankett reste sig, gav Valborg en vink att följa och seglade ut. Orsaken var att hennes granne vid bordet som var fenoman sagt några förklenande ord om Annie Furuhjelm som tillhörde det motsatta lägret. Det var inte alltid lätt att vara Valborg Olander på den resan, bland annat därför att hon många gånger fick sitta hemma och sköta en resemarskalks sysslor, när Selma genomgick dagens festliga program.

Den 13 februari kom ett litet extratåg från Borgå för att hämta Selma i Helsingfors. Det var bemannat med två representanter för Borgå festkommitté vilka skulle ledsaga henne till målet. En av dem var intendenten vid Runebergs hem, fröken Ida Strömborg, och genom hennes anteckningar finns resans detaljer bevarade. Det var en sådan folksamling vid stationen i Helsingfors att man rådde Selma ta en omväg in till tåget, men hon gick lugnt in i folkmassan och

den beredde henne väg. Men fort gick det inte, ty fäder och mödrar lyfte upp sina barn för att visa Selma Lagerlöf för dem och dem för henne.

Alla stationer på banan var smyckade med grönt, och tåget måste ofta stanna för att folk skulle få tillfälle att sjunga och hurra för Selma Lagerlöf. Hela Borgå var på benen då tåget kom, vartenda skolbarn från de svenska och de finska skolorna hade ledigt för att hylla henne. Vid kvällens fest läste hon upp *Dunungen* och hyllades med gåvor och tal. Men den största stunden i Borgå måste ha varit den, då hon besökte Runebergs hem. Hon avskedade hela sitt sällskap och gick ensam genom hemmet med dess intendent. Ingen mer än fröken Strömborg såg hur hon satt vid fotändan av den säng, där Runeberg genomlevt sin långa sjukdomstid, och hur hennes tårar föll ned i knät.

Men när hon sedan gått igenom hela hemmet var hon mycket angelägen att ta reda på hur Runebergs hem blivit nationalegendom och hur det vårdades. Hennes sista fråga var: "går de besökande från hemmet värmda och i sitt sinne rikare?" Efteråt har intendenten bättre förstått betydelsen av denna fråga.

När Selma Lagerlöf sent på kvällen reste tillbaka till Helsingfors lyste det i alla fönster vid vägen. Hennes väg gick som längs en Vintergata genom Nylands bygder, berättar Ida Strömborg till sist.

Selma Lagerlöf hade allt skäl att tala om den stora och förunderliga kärlek som mötte henne i Finland. Men om hon var dyrkad så var hon på vissa håll infamt påpassad. Hon rådde ju inte för att hon framkallade sådana uttryck av förtjusning som "nu är inte Sappho ensam längre" och

"tack för att du kom till oss i vårt betryck". Den senare frasen kom sedan att användas som ett stående skämt i ungdomliga och respektlösa kretsar, och det var egentligen synd. Ty förutom att Selma var finlandsdyrkare sedan barndomen, hade hon verkligen hjärta för Finlands betryck. Om hon fick tillbringa någon kväll i en liten krets, kunde hon inspirera sitt värdfolk till att tala hur länge som helst om tsardömets förryskningssträvanden och det ståtliga passiva motståndet mot dem. När hon kände sig otvungen, kunde hon också förvåna med den humor, varmed hon behandlade sig själv som föremål för avgudadyrkan.

En person mötte hon i Finland som inspirerade henne litterärt och det var en som stod på sidan om all politik och all avgudadyrkan: Mathilda Wrede, dotter till guvernören över Vasa län. Selma hade fått träffa henne själv och hört folk berätta historier om hennes arbete bland fångarna och hennes underbara handlag även med de mest förhärdade förbrytare, åt vilka hon med hänsynslös hängivenhet gav sitt liv.

Dessa historier om ett helgon och en mystiker använde hon sedan för det utomordentliga porträtt av Mathilda Wrede hon gjorde år 1913. Särskilt är mötet med mördaren Halonen, en man som i sin förnedring var lika skön och lika farlig som David Holm i Körkarlen, skildrat med stor åskådlighet och dramatisk intensitet. Selma skänkte Mathilda Wrede sitt honorar för föreläsningen på Svenska Litteratursällskapet. Det uppgick till 400 mark, eller just samma summa som ett anslag, vilket Mathilda Wrede nyligen förlorat. Hennes sjuke bror hade tröstat henne i hen-

nes bekymmer över det uteblivna anslaget med att hon i stället skulle få pengar från Selma Lagerlöf, varvid hela familjen trott att han yrade. Men strax därpå kom emellertid pengarna och vid sin hemkomst fick Selma brevledes höra om detta egendomliga sammanträffande, en historia som just var i hennes stil.

I Ryssland var Selma gäst hos familjen Nobel. Strax före utresan hade hon fått 14 000 kronor i honorar från Bonniers och skrivit till Valborg att nu kunde de ha råd att roa sig litet. De fick roa sig mycket, och det kostade dem ingenting. De bodde i det nobelska palatset i S:t Petersburg, de åkte i familjens bilar, och änkefru Edla Nobel följde dem till Moskva som värdinna och ciceron. Den svenska koloniens medlemmar var i allmänhet varma rysslandsvänner och gjorde allt för att Selma skulle få ett starkt intryck av Rysslands rika kultur och resurser. Enligt vad hon sedan berättade i sitt akademital 1926 fann hon att de svenskar hon mötte hade stark tillit till det Ryssland som då fanns och inrättade sig där för en lång framtid. Men hon själv hade enligt sin egen övertygelse fått en föraning om kommande händelser. Tsar Ivan den förskräckliges rovdjursögon på Repins berömda tavla blev en symbol för det drag av grymhet som hon spårade hos den ryska folksjälen. Under sina turistfärder fäste hon sig framför allt vid sådant som bestyrkte denna uppfattning. Hon uppskattade rysk konst och teater, men hon förblev trofast sina finska vänner och höll fast vid de intryck hon fått i Finland. Vid en middag i Åbo på hemvägen försäkrade hon att Finland vore hän-

visat till att söka sina förebilder i väster, där det mötte likartade betingelser i natur, liv och levnadsförhållanden, men däremot icke i öster, där naturen och livet var annorlunda beskaffade. Det var hennes avsked till Finland, och därmed kom hon närmare ett politiskt tal än någonsin förr eller senare.

På återvägen från Ryssland sammanträffade Selma hos bokförläggar Bonnier med Ellen Key som nu återvänt till Sverige och byggt sig ett eget hem vid stranden av Vättern. Selma tyckte att Ellen åldrats, men det var ju helt naturligt att hon skulle, ty även hon hade blivit internationellt ryktbar under de mellanliggande åren, och enligt Selmas erfarenhet kostade det mycken ansträngning att förvärva ryktbarhet och bära den.

Ellen Key hade nu som Selma en stor tysk läsekrets, ty Tyskland hade rum för båda dessa svenska kvinnor. Ellen Key var emellertid som person mycket mera känd i Tyskland än Selma, hade flera personliga vänner, och övade ett stort inflytande som biktmor och vägviserska. Selma kunde nog ha velat äga den livserfarenhet och människokunskap som den andra på så sätt förvärvat. Då en person en dag skrev att han avstått från att begå självmord sedan han läst Gösta Berling, anmärkte Selma att hon för en gångs skull fått ingripa i ett människoliv på det direkta sätt som annars var Ellen Key förbehållet.

Men man kan inte få allt.

I GRÄNSLANDET MELLAN LIV OCH DÖD

Jag vet ej hur det går till att skriva. Jag tycker det är svårt. När en bok väl är skriven vet jag inte hur jag burit mig åt. Det är som om en annan hade skrivit den åt mig.

Dessa ord yttrade Selma i en intervju till femtiårsdagen men ingenstans passar de bättre än i samband med *Körkarlen*. Det är överraskande att Körkarlen kommer just vid denna tidpunkt. Det är verkligen som om den skrivits av en annan än den litterära storheten Selma Lagerlöf som kom hem från triumfresor i Finland och Ryssland, som for på värmländskt ungdomsmöte i Arvika och nordiskt skolmöte i Porla och som i sin egenskap av godsägare njöt av den härligaste vår och gladdes åt den härligaste grödan sedan 1908.

Dessutom överraskar det att hon övergivit den litterära plan hon så länge hyst, nämligen att skriva en släktkrönika i flera delar. Hennes bestämmande intresseriktning har böjt av från Mårbackahistorierna åt annat håll.

Henrik Lilliebjörn skriver i sina värmländska minnen från kavaljerstiden bland mycket annat om ett benhus eller gravkapell som bar inskriften: "Här lutas huvuden samman, dock ej till rådslag, ty saken är avgjord."

Selma Lagerlöf vägrade tro att saken var avgjord. Hon har flera gånger skildrat de dödas ingrepp i de levandes tillvaro exempelvis i Herr Arnes penningar. Nu tar hon åter upp det från en annan sida, men förbinder det med ett annat motiv som tidigare använts i En herrgårdssägen, nämligen tillvaron i gränslandet mellan liv och död.

Hon skrev till Karl Otto Bonnier att något i stil med Dickens A Christmas Carol hade föresvävat henne men att hennes novell hade blivit tung, allvarsam och fantastisk.

Den yttre påstötningen att börja arbetet kom från Nationalföreningen mot tuberkulos, som ville ha hennes hjälp i sin upplysningsverksamhet, därför har också styckets bov och hjälte en förtärd lunga, och den lilla slumsystern får sjukdomen, då hon lagar hans rock, som är inpyrd med baciller. Körkarlen däremot, han som måste köra dödskärran ett helt år, därför att han råkat dö vid tolvslaget nyårsnatten, kommer direkt från en bretagnisk folksägen, upptecknad av Anatole Le Braz. Men dödskärran har kört in i Landskrona kyrkplantering, och det är där som körkarlen tar upp hustruplågaren David Holm. Förebilder till honom, till hans olyckliga hustru och den lilla slumsystern kan tänkas ha levat i staden under Selmas lärarinnetid, då hon var så intresserad både av slummen och slumverksamheten, men samtidigt finns där hos syster Edith något av Mathilda Wredes brinnande kärlek till de förkomna.

Under Selma Lagerlöfs händer förvandlas alla ytligt sett oförenliga ingredienser till stor dikt. Under de veckor hon skrev Körkarlen, var hon så långt hinsides som aldrig förr och de döda hade kommit henne så nära. Samma för-

hållande kunde hon också uttrycka med orden att hon "hade så roligt medan hon skrev".

Bokens händelser tilldrar sig nyårsnatten i Landskrona. Medan en liten slumsysters kroppsliga hölje kämpar sin sista kamp, ger sig hennes själ ut för att frälsa den förtappade David Holm som hon älskar. Även han befinner sig då i gränslandet mellan liv och död, ty Körkarlen har, för att använda ett ålderdomligt uttryck, utmanat David ur hans kropp och tvingat honom att följa med dödskärran till fem människor, vilka genom Davids förvållande nu står nära döden, och syster Edith är en av dem.

Davids förnimmelser då hans själ först befinner sig bunden vid en orörlig kropp, över vilken hans vilja inte har makt, då han sedan, frigjord från kroppen, tvingas ut på sin botgöringsfärd och slutligen måste återvända till den, har många motstycken i berättelser om sällsamma mänskliga erfarenheter. Men man får leta efter en skildring där den vardagliga miljön så självklart öppnar sig och låter den osynliga världen sjunka in i den, så att man hela tiden vet att man på en gång är i Landskrona och i gränslandet mellan liv och död.

Man befinner sig också i kärlekens gränsland.

Hos syster Edith slår den jordiska och den överjordiska kärleken under några korta stunder tillsamman i en mäktig låga av extas, som varken hör jorden eller himlen utan endast det gåtfulla mellantillståndet till.

Vid denna färd inom gränslandet har Selma haft en ledsagare som hon kallar sin inre dolda människa. Hon har sett hur livets trådar löpa vidare på andra sidan livet. Hon har sett hur oemotståndliga krafter rena och försona även den

uslaste, om än på mycket hårda villkor, och hon har blivit förvissad om själens odödlighet.

Vad är all pina som jag lider, säger Körkarlen Georges, *vad är all pina som väntar mig, att förlikna mot detta att jag inte mer är i ovisshet om det enda som är av vikt att veta? Jag tackar dig Gud, att jag är utkommen ur jordelivets mörker. Jag lovar och prisar dig i allt mitt elände, därför att jag nu vet att du har givit mig det eviga livets gåva.*

Så långt den diktade gestalten.

I sin egenskap av Selma Lagerlöf skrev författarinnan till Valborg Olander: *Den nya religion, som enligt vad jag tror kommer att göra det andliga lika bevisligt och påtagligt som det materiella, är ännu inte färdig . . .*

Uppfattningen om Selma Lagerlöfs personliga vanlighet eller vanliga personlighet har varit mycket spridd. När hon fått Nobelpriset presenterades hon för den amerikanska publiken som en högväxt dam som hade ett barns själ och tyckte mycket om sport. Man fick också veta att hon inte var något excentriskt geni: she has none of the excentricities of genius. Hon var ju en mycket god skådespelerska, men det är ändå inte alldeles omöjligt att genomskåda henne på denna punkt. En av dem som gjort det är Hjalmar Gullberg. Han yttrade en gång på tal om hennes brevväxling med Ida Bäckmann, varav han sett vissa partier: ånej, inte stod *hon* med båda fötterna på jorden, och detta omdöme präglade också hans inträdestal i Svenska Akademien. När man nu i någon mån kan överblicka hennes tillvaro under perioden mellan Körkarlen 1912 och Kejsarn av Portugal-

lien 1914 slår det en att hon än handlar oförsiktigt, än alltför försiktigt, ofta oväntat och motsägelsefullt. Man behöver ju inte vara ett geni för att bära sig åt så, men ändå bottnar hennes handlingssätt i the excentricities of genius.

När hon återvände från gränslandet mellan liv och död, såg sina erfarenheter satta på tryck och hörde och läste vad som skrevs om dem, inträdde som man kunnat vänta en stark reaktion. Det hade varit hennes mening att boken skulle gripa människorna som en riktig predikan, men hon tyckte inte att det blivit så. Jo kritiken tyckte nog att det var en predikan, men de ogillade den som sådan, ansåg hon. *Och jag ångrar mig inte,* skrev hon till Elisabeth Grundtvig, *fastän det kanske är ett brott mot estetiken. Jag säger kanske för jag är inte fullt säker på detta, det tycks mig att den sköna litteraturen är den bro varpå allt möjligt körs in i hjärnan: filosofi och levnadskonst, varför då inte också moral och religion, bara det inte görs alltför tråkigt.*

Kritiken uppfattade boken som ett utslag av författarinnans lust att ge sig på svåra litterära experiment, eller den fäste sig vid hennes tro på "det mystiska, så att säga i Guds världsplan ingående, sambandet mellan den lastbaraste mannen och den dygdigaste kvinnan". Men nykterhetsmannen doktor Henrik Berg, han tog boken till hjälp för att propagera en lag om tvångsinternering för alkoholister. Tvångsinternering är i sig en nödvändig sak i utomordentliga fall, men blir fantastisk i sammanhang med en bok där alkoholistens själ vandrar ut ur sin kropp och in i den igen oberoende av alla lagar som en riksdag kan stifta.

När Körkarlen var färdig reste Selma till Falun. Valborg Olander hade genom ett arv blivit ekonomiskt oberoende,

och Selma gratulerade henne till detta med orden: "att vara rik minskar trycket på hjärnan". Det är inte bekant om Valborg Olander känt något tryck på hjärnan. I varje fall ämnade hon sluta vid seminariet och var nu i färd med att bygga sig ett eget hus i Falun, tätt intill Lagerlöfsgården. Därmed hade Selmas hetaste önskningar från tio år tillbaka blivit uppfyllda. Valborg hade bundit sig vid Falun och kunde ägna all den tid som ej upptogs av allmänna uppdrag åt Selma Lagerlöfs angelägenheter. Det var en stor hjälp för Selma att på så sätt kunna disponera över vännens tid, men hon visste å andra sidan att om en människa helt lösgör sig från sin egen tillvaro för en annans skull, då måste den som mottar och begagnar sig av denna gåva, också ge full ersättning för den.

En sådan önskan behöver aldrig uttryckas i ord eller vara helt medveten, den är där ändå, och den hederliga mottagaren vill göra allt för att uppfylla den. Selma skriver heller inte ett enda brev till Valborg utan att tacka för den hjälp hon får och försäkra henne om sin ömma vänskap. Hon höll av och litade sig till Valborg genom hela sitt liv men hon var inte samma Selma som 1902 och det rådde hon inte för. Hon hade förflyttat sitt jordiska intressecentrum från Falun till Mårbacka, där hon nu måste hålla hushåll året om, emedan hennes mor vägrade resa fram och åter, sedan hon väl kommit tillbaka dit. Hon planerade att öka till Mårbacka med ännu ett betydande jordköp, hon var upptagen av att organisera försäljningen av gårdens produkter, hon ville vänja värmlänningarna av med att dricka kaffe, hon sysselsatte sig med ungdomarna Ahlgrens utbildnings- och förlovningsplaner, hon måste reda ut boet

efter Johan Lagerlöf som dött i kräfta efter en bekymmersam tillvaro i Amerika, hon måste värja sig mot dem som ville dra in henne i striden omkring regeringens uppträdande i försvarsfrågan, hon måste ta ställning i Samfundet De Nios tvist med arvingarna om Lotten von Kræmers testamente och så vidare.

Dessutom var Sophie Elkans sextiårsdag nära för handen. Den skulle firas på Mårbacka och därefter högtidlighållas i Göteborg med uppförande av ett historiskt skådespel som Sophie skrivit. Efter alla de svåra åren sedan romanen om Anckarström blev nedgjord och ögonen började strejka, hade Sophie verkligen hämtat sig så pass, att hon kunnat skriva *Hermelin och purpur*, där huvudpersonen är den berömde diplomaten Carl Gustaf Tessin som lyckades skaffa Fredrik den stores syster till gemål åt den svenske tronföljaren Adolf Fredrik och själv förde henne till Sverige. En framgång för Sophies pjäs var så oundgänglig, att Selma måste gå igenom varje replik; dessutom måste hon granska pseudonymen Bernt Fredgrens dramatisering av Stormyrtösen.

Allt som allt, hennes människoförhållanden var så krävande att hennes diplomatiska förmåga ansträngdes till det yttersta.

Men allt detta som hon hade över sig kunde likväl inte hålla hennes tankar kvar på den jordiska sidan av gränsen mellan liv och död. Då hon skrev Körkarlen hade hon varit långt hinsides, men hennes längtan efter ytterligare kunskap var inte tillfredsställd utan snarare ökad.

Varken Sophie eller Valborg kunde följa henne på de vägar dit hennes tankar sökte sig mitt under alla bestyr, ty

hur olika de än var, så räknade de endast med det som de förnuftsmässigt kunde godkänna. Men så fanns där numera Ida Bäckmann, och hon var efter de år hon tillbragt med Fröding fullt hemmastadd i ett gränsland där visioner, röster, drömmar och aningar tillhörde den självklara verkligheten. Selma och hon tillsammans kunde tala ett språk som ingen annan förstod. Var allvaret upphörde och leken tog vid, kan väl ingen avgöra, men Selma var motvilligt tjusad, även då Fröding blandade sig in i samtalet och genom Idas mun sade henne beska saker som Ida Bäckmann själv inte skulle kunnat säga.

Trots sin rädsla för att komma in i en ny, alltför högspänd intressesfär, fortsatte Selma bekantskapen med Ida Bäckmann. Vid det första mötet hade hon låtit undslippa sig orden, att Fröding önskat att Ida skulle berätta om honom för Selma. Därefter hade Ida lagt sitt livs angelägenheter i Selmas händer. Hon lät till och med sina brev till en sjuk manlig vän gå genom posten på Mårbacka, där ett av dem stannade kvar i brevpackarna, så att de ej nådde honom innan han dog. Men Ida ansåg sig samtidigt ha skyldighet att å Frödings vägnar hålla ett öga på Selma och varna henne för undermåligheter. Just då Selma skulle börja skriva ner Körkarlen, fick hon från Ida det vackra sjukhusporträttet av Fröding i förstoring, och arbetet med Körkarlen utfördes under hans ögon. Ida Bäckmann erkänner också själv att hon under hela denna tid skrev brev till Selma och talade med henne om hennes diktning.

De svarsbrev som Selma skriver under den tiden och efteråt uppenbarar en tydlig sinnets tvedräkt. Hon erkänner öppet att hon inte hyser några varmare känslor för Ida

Bäckmann, men skyller inte detta på Ida, åtminstone inte i breven till henne, utan på sitt eget hjärta som "blivit så pinat och plågat att det ej vågar ge rum för ömmare känslor". Ändå föreslår hon Ida att försöka vinna henne till vän. Det är som skulle hon inte bara ha ett behov av någon med vilken hon kan tala gränslandets språk utan också lockas av själva risken i att inlåta sig med denna intensiva person som hon i ett av sina brev kallar vargungen från Bäck. Hon har fått en oerhörd mängd konfekt och komplimanger under sin finsk-ryska resa, nu smakar det henne med den beskhet som Ida Bäckmann låter henne känna på.

Men även om Selmas hållning till Ida Bäckmann växlar till och med i samma brev, vilket man kan inhämta av de citat Ida meddelat, så är hon konsekvent i sin uppfattning att boken om Fröding bör skrivas. Långt senare skrev hon ett företal till en annan upplaga av Frödingsboken, vilken utkom 1940 under titeln Gralsökaren. Selma berättar där att hon skrev ett impulsivt brev till Ida Bäckmann i Frödings namn för att be henne gripa sig verket an. Hon säger också att Ida Bäckmann uppfattade detta brev som en hälsning från andra sidan graven, och att hon tror att Ida hade rätt däri.

Detta brev skrev hon vid sitt besök i Göteborg i mars 1913, alltså samtidigt med att hon läste Stormyrtösen för Selanderska sällskapets ensemble och beredde sig att fara på rekreationsfärd till Italien. Brevet är så pass egenartat att Ida Bäckmann velat ge det den yttersta trovärdighet genom att offentliggöra det i facsimile.

Selma berättar där att hon varit i Falun och packat upp Frödingsporträttet. Hon säger att porträttet ingav henne ångest och bävan och att det genast började en straffpredi-

kan med orden: Ve dig, Selma Lagerlöf ... Frödingsporträttet kan emellertid inte fasthålla denna tankegång, ty det distraheras av ett bältdjur, ett turistminne från Ida Bäckmanns sydamerikanska resor, vilket Selma härnäst packar upp. Han meddelar nu att bältdjuret har ett budskap till Selma, men talar ej om vilket, det måste hon skriva och fråga givarinnan om.

I sin kommentar till detta brev berättar Ida Bäckmann att hon under denna tid ofta hörde en röst uppmana henne att skriva, och att hon krävde den på ett tecken att den verkligen var Frödings röst. Till svar hade hon fått ett meddelande att Selma en dag skulle fråga henne om något som varken hon eller Ida förstod. Med Selmas brev om bältdjuret ansåg sig Ida ha fått det utlovade tecknet. Från den stunden var hon absolut viss om att Fröding sammanlänkat hennes öde med Selma Lagerlöfs.

Då jag sommaren 1942 tillbragte min första natt i ett gästrum på Mårbacka, kom jag att sträcka ut handen efter min klocka på nattduksbordet och fick i stället tag i något otäckt som stacks. Det visade sig vara ett fult litet bältdjur som låg på rygg och föreställde en sidenfodrad korg med svansen till grepe. Näst Selmas efterlämnade skor med en hög och en låg klack var detta bältdjur det som grep mig mest på hela Mårbacka. "Den lilla urvärldsvarelsen", för att använda Selmas eget uttryck, erinrade mig om den historia bland andra historier i Selmas liv som kan sammanfattas i orden: Ida Bäckmann—Fröding—Selma Lagerlöf. Då jag nu ett år senare berättar om mitt möte med bältdjuret på Mårbacka, måste jag erkänna att jag fortfarande står inför en gåta som till sitt innersta väsen synes mig olöslig. Åtmin-

stone lämnar jag den för min del som sådan i väntan på framtida förklaringsförsök. Men Selmas brev till Ida Bäckmann om Frödingsporträttet och bältdjuret står för mig inte längre som en isolerad företeelse i Selma Lagerlöfs liv, det går in i ett större sammanhang, som långa tider försvinner i otillgänglighet men då och då bryter upp i ytan med eruptiv kraft.

Vid den tid då brevet skrevs, var Selma fortfarande under intryck av den Fröding hon gjort bekantskap med genom Ida Bäckmann, och själv hade hon med dödskärran färdats långt hinsides. Det var inte så underligt att hon föll in i detta språk, och inte var talande porträtt heller en nyhet för henne. I en av novellerna i Osynliga länkar förekommer ju ett porträtt som tvingar den gamle ungkarlen Mattson mot hans vilja till ett dåraktigt äktenskap.

Ida Bäckmann försäkrar i sina kommentarer att hon aldrig förmedlat någon straffpredikan från Fröding till Selma Lagerlöf. Det behövdes heller inte mer än att hon å hans vägnar varnat Selma för undermåligheter, så kan detta ha förstorats av Selma till ett: ve dig...

När Ida fick detta brev om bältdjuret, befann sig Selma Lagerlöf redan långt borta i en helt annan miljö. Sophie och hon hade rest till Rom, och där umgicks de med professor Henrik Schück.

Från Italien gick resan vidare till södra Frankrike. Landet norr om Pyrenéerna är i sig ett högintressant land där en ålderdomlig föreställningsvärld dröjt kvar. Samma år som Selma föddes hade det ju hänt att en fjorton års flicka upptäckt en undergörande källa i en grotta vid Lourdes. Selma besökte en dag den vallfartsort för svårt sjuka som

uppstått kring källan, och hon anmärkte i brev till Valborg att den på ett besynnerligt sätt påminde om Monte Carlo. För övrigt klagade hon under denna resa som vanligt över att den saknade mål och mening. Endast något "så högst utomordentligt" som den lilla medeltidsstaden Carcassonne förmådde intressera henne. "Resornas tid är nog förbi för mig", skrev hon till Ruth Brandberg, och så var det också, ty detta blev hennes sista stora utrikes resa.

Så kom hon hem och fann till sin lättnad att modern klarat sig igenom sina allt tätare nattliga anfall. Kort därefter anlände Ida Bäckmann med första partiet av sin bok. Selma fick sedan del av den allteftersom den blev färdig, och hon fann den utomordentlig. Hon förhåller sig nästan ödmjukt till boken, vilket är mer än sällsynt när det gällde henne. Frödings gestalt växte fram i all dess egenart, höghet och elände, och hon godtog skildringen för vad den gav utan att göra några invändningar, såvida det inte gällde att mildra vissa uttryck. Det syntes henne som ett stort under att Ida Bäckmanns bitterhet mot Fröding gradvis löstes upp medan hon levde sig in i deras gemensamma minnen, och när boken var färdig, rådde hon Ida att med full förtröstan lämna ut den till offentligheten.

Selma har ju också bråtт som alltid, hon liknar sig själv vid en struts som man försöker rycka fjädrarna av. Någon ny bok har hon inte i gång, men hon företar en dramatisering av Dunungen, avsedd för Dramatiska teatern. Litterärt sett är 1913 ett de dramatiska experimentens år. De ökar kanske inte hennes litterära ryktbarhet, men bereder henne ett oskyldigt nöje som man väl kan unna henne. Det finns i alla fall i pjäsen Dunungen en betydelsefull replik som

saknas i novellen. Den må anföras här som motsats och motvikt till: Ve dig, Selma Lagerlöf ...

Det är Dunungen som för onkel Teodors talan:

Det är så besynnerligt, att ingen tycker sej kunna göra något för honom. Han är alldeles för rik och lycklig. Vi tror alla att han inte behöver få något av oss. Han ska bara ge å ge. Det måtte vara förfärligt för den som är så rik å lycklig, att ingen tycker sej ha några plikter mot honom, inte en gång hans egen mor.

På hösten 1913 for Selma ner till Göteborg, där Stormyrtösen upplevde en stor känslosuccé. Hon var full av förhoppningar för Ida Bäckmanns räkning och blev förfärad över det mottagande som boken rönte. Det var henne omöjligt att fatta varför boken ansågs skada Fröding. *Jag har aldrig rätt förstått hans karaktär eller hela djupet av hans olycksöde förr än genom den boken, och jag har kommit att älska honom mycket mer än förut,* skrev hon till Elisabeth Grundtvig.

Eftersom hon inte ville gå med på att hon alldeles saknade omdöme, försökte hon sig på en förklaring. Hon trodde att Frödings syster Cecilia i förväg preparerat anmälarna och bett att man skulle skydda Frödings minne. *Därför har man inte märkt den allvarliga avsikten eller det goda som stod om Cecilia, och boken anmäldes som taktlös, grov och lögnaktig. Allmänheten har antingen ej alls läst den eller också varit hypnotiserad av tanken att den kunde göra Fröding skada och följaktligen fördömt den.* Hon blev mycket glad över att Elisabeth Grundtvig och Ida Falbe-Hansen tyckte om boken och över att de som opartiska personer bli-

vit djupt gripna över orättvisan i den behandling Ida måste undergå.

Selmas egen ställning var mycket pinsam. Hon tyckte att hon som varit så mycket i kontakt med publiken, borde ha förutsett det som skulle hända. Men hon förmådde likväl inte träda upp till Idas och bokens försvar offentligen, ehuru hon gjorde det muntligen och brevledes. *Här i landet kan man ej ens försvara den,* skrev hon till Elisabeth Grundtvig, *därför att varje försvar framkallar nya motståndare. Jag har haft lust att ta till orda men är ingen bra polemiker, och dessutom kan man ej tala med rasande människor.*

Ida Bäckmann yrkade ej heller på att Selma skulle träda upp till hennes försvar, hon skrev bara att man sagt henne att boken skulle gjort lycka om hon haft det knepiga infallet att dö veckan innan den kom ut.

I början på 1914, den tid då hela Sverige mådde illa under feberrysningarna inför den annalkande krigskatastrofen, och då stämningen var ytterligt uppjagad i känslan av att den liberala regeringen försummat Sveriges försvar, skrev Selma ett brev till Ida där hon försökte skämta bort tanken på döden. *Om du kunde skänka en pansarbåt eller åtminstone en kulspruta, spränga ryska flottan i luften eller begå någon annan fosterländsk gärning, så skulle troligen din bok vara räddad,* skrev hon. Med andra ord, hon hade ingen aning om vad hon borde råda Ida Bäckmann till eller hur hon skulle kunna hjälpa henne.

Till sin förtrogna i denna sak, Elisabeth Grundtvig, skrev hon ungefär samtidigt: *Det uppstod en osäkerhetskänsla hos mig i julas, jag kände att jag råkat ut på osäker grund.*

Jag fick den föreställningen att det låg något dunkelt bakom alla bittra och obehärskade smädelser av Ida Bäckmann.

I detta brev där hon resonerar igenom problemet, undrar hon också om det kan ligga dåligt samvete bakom stormen mot Ida Bäckmann.

Vem skulle då haft dåligt samvete? kan man fråga sig. Ja egentligen hela svenska folket.

Det var ju inte stort mer än två år sedan Fröding dött och Heidenstam formulerat sitt avsked i de sköna orden:

> Skald, stig genom nattens dörr
> kungarak till skuggornas skara!
> Oförgängligt
> strängaspelet, ditt silverklara,
> ljuder ännu för oss som förr.

En stor nationalbegravning hade Fröding också fått med jordfästning av professor Nathan Söderblom i Klara kyrka, med fackeltåg och fanborg och sedan tal av Karlfeldt, då hans kista sänktes ner i graven på Uppsala kyrkogård. Svenska folket sörjde uppriktigt, läste mer än någonsin Frödings dikter och tyckte att det hedrat och tackat honom efter förtjänst. Och så blottades kort därefter de mest smärtsamma interiörer från hans lidandes tid. Genom det silverklara strängaspelet hördes nu rasslet av väktarens nycklar och genom hans lustiga låtar skar hans klagan över att inte få vara i fred för råttor om nätterna. Och den som begick den indiskretionen, den som talade om att Fröding under sin hospitalstid var lika känslig för att bli bortglömd som för att bli ihågkommen, att han känt sig förödmjukad och ut-

stött och att han kunde ha varit tillgänglig för omsorg och hågkomst, det var en person som själv så gott hon kunnat försökt att förströ honom och lära sig tala hans fantastiska språk.

Ida Bäckmanns frödingbok är varken en allsidig biografi eller en litteraturhistorisk analys. Skildringen glider också undan där man skulle vilja ha bättre besked, och det finns inga andra bevis för att Fröding verkligen sagt de ord hon lägger i hans mun än den frödingska prägel de bär. Men för att låna ett uttryck av Klara Johanson: "man ställes inför en tragisk idyll, utspelad på ett ojordiskt plan i en sagohimmel med utsikt åt helvetet men ändå så realistiskt övertygande".

Men just detta ville man inte se.

Selma har fått rätt i att olyckan till stor del kom sig av att boken gavs ut för tidigt. Ingen kan väl längre förarga sig över "lilla Ida Bäckmanns" trägna besök i den torftiga cellen. Om hon inte så oförtrutet farit till Uppsala med sina goda smörgåsar, sina lustigheter och sin hjärtesorg, så hade vi aldrig fått just denna bild. Den är Ida Bäckmanns bidrag till frödingsgestalten.

KEJSARN AV PORTUGALLIEN

Våren 1914 sitter Selma Lagerlöf på Mårbacka och skriver till Valborg Olander:

Jag överger att tänka på politik. Det går ändå illa. Jag har två stora romaner under arbete men tror ingen kan bli färdig till jul. Jag har alltså tre böcker att tänka på och det är nog.

Citatet är betecknande för Selmas inställning till den politiska strid som upprörde Sverige efter Sven Hedins mot Ryssland riktade Varningsord och schismen mellan konung och regering i försvarsfrågan. Själv avhöll hon sig att ta parti i striden om flottprogrammet och den lämpligaste årstiden för militärutbildningen. Hon var led vid den valkampanj som följde på den liberala ministärens avgång och riksdagsupplösningen.

I framtidens historia kommer man att få svårt att klargöra för sig vad vi i dessa dagar äro så rasande över, skrev hon till Ida Bäckmann. I dagboksanteckningarna tar fröken Lundgrens hästtäckeväv lika mycken plats som de politiska händelserna.

Två stora romaner alltså. Selma sysslade under denna tid mycket med en historia som hon kallade Utvandraren, vilket får antas vara tillverkningsnamnet på *En emigrant.*

Det är obekant huruvida novellen om den lille gossen som gör sig av med sin sjömansdocka, symbol för fantasins besvärliga gudagåva, från början varit tänkt som upptakten till en roman. I varje fall blev det en roman av historien om Jan i Skrolycka. Ända sedan 1913 hade Selma hållit på att dra ihop material till en bok om sockenoriginalet som upphöjde sin dotter till kejsarinna av Portugallien, därför att han inte kunde fatta eller bära tanken att hon förnedrats till sköka. Medan Selma på senvintern skrev noveller "för att få ihop pengar till skatt och släkt" föll ljuset av en hastig tankeblixt över materialet, och hon såg att det kunde smältas om till historien om en kärlek som övergår allt förstånd.

Så småningom skjuts alla andra planer åt sidan för arbetet på Kejsarn av Portugallien. Tjugu år tidigare hade hon låtit honom skymta i novellen *Trollmusik* tillsammans med ett par andra figurer från hennes barndoms Östra Ämtervik. Den gången är han osympatisk och ointressant, nu är han bärare av en djup livsvisdom. En diktare kan använda sig av mycket, även av en fattig dagsverkare som går omkring som ett spektakel i grön kaskett, blott huvudet är fullt av drömmar under den.

I En herrgårdssägen följde författarinnan den unge själssjuke Gunnar Hede på hans villande vägar, medan den hemmavarande modern var en bifigur. Men åren har gått och nu stannar hon hos den äldre generationen. Den unga Klara Gulla är borta ur historien i hela femton år, och författarinnan intresserar sig endast för faderns förhållande till henne.

Boken börjar den dag då den lille sure och misslyckade

Jan i Skrolycka för första gången håller en liten nyfödd dotter i sin famn. Därmed har han för första gången fått känna av sitt hjärta och blivit en riktig människa. Hans liv är utifrån sett lika fattigt och slitsamt som förut, och ändå är allt som nytt.

De korta kapitlen i bokens första tredjedel handlar om de mest vardagliga händelser. En lantarbetare följer sin unge till dopet, bär den till dess första julotta och till vaccination i skolan, forslar den till skolan vid dåligt väglag och hjälper den att klara en kuggfråga som hela klassen blivit bet på. Men faderskärleken förvandlar allt detta till viktiga och märkliga händelser. Tösens första julotta är för ämterviksborna lik alla andra julottor, ty när de ser folket i Skrolycka streta i snön med sin unge, märker de inte att det är den heliga familjen som bär sitt barn till templet för att uppvisa det för Guds ansikte. Endast Jan vet detta och endast han såg när Klara Gullas skyddsängel förjagade helvetets ombud vid barnets sjuksäng.

Tyvärr hjälper flickans skyddsängel henne inte i Stockholm. Hon råkar genast i olycka och arten av densamma antydes med tre streck på sidan 158. Sedan hon genom ombud skickat pengar för inlösen av föräldrarnas stugtomt, skär hon obarmhärtigt av kontakten med hemmet. Det vill säga, hon tror att hon kan det, men en sådan kärleks band slits inte så lätt. Fadern skapar en egen drömförbindelse med henne. Under hela femton år bryts den endast en kort tid, det är då högfärden smyger sig över Jan och hotar att göra hans hjärta lika okänsligt och dött som det var före barnets födelse.

Drömmen om Klara Gullas märkliga öden börjar så

stilla med en fantasi om den snälla frun som enligt hennes egen uppgift skulle lånat henne de tvåhundra kronorna. Men när Jan diktat färdigt har den lilla flickan blivit Kejsarinnan Klara av Portugallien som en dag skall gå i land vid båtbryggan med guldkrona på huvudet medan sju kungar går omkring henne och bär hennes mantel.

Selma Lagerlöf har gjort en utomordentlig skildring av hur Jan skapar om allt som händer honom till bud och tecken från kejsarinnan, och hur han omtyder människornas sätt mot honom. Småleendet över hans dårskap är sammantvinnat med respekt inför hans visdom.

En femti sexti år har gått sedan Gösta Berling vandrade samma vägar som Jan och såg ut över samma långa sjö vars vågor skall bära kejsarinnan hem på besök, så fort hon får tid för alla regeringsbestyr i Portugallien. Livet i Svartsjö socken har blivit betydligt neddämpat under den tiden, men mycket har förblivit sig likt, även respekten för den som fått ett annat ljus än förståndets att lysa sig med. Allt oftare visar det sig att den stollige Jan i kraft av en hemlig kunskap som inte har något med förståndet att göra, vet mer än andra, och därmed tystnar spektakel och skratt. Hela socknen dras med in i händelseförloppet här som i Gösta Berling: brukspatronen på Duvsjö, ingenjörn på Borg, löjtnanten på Lövdala, hans fru och hans gäster, präst, klockare, storbönder och backstusittare. Selma Lagerlöf uppträder själv i historien tillsammans med de andra småmamsellerna på Lövdala, och inte mindre än två gånger är kejsaren huvudfiguren på kalaset vid löjtnantens födelsedag.

Skildringen av hur Jan sjunger sin kejsarvisa i Mår-

backa toddykontor medan herrarna roar sig med att underdånigst behandla honom som kejsare, bär alla spår av att vara tagen ur verkligheten. Därvid spelar det ingen roll att det högtidliga tillfället inte var en födelsedag utan Anna Lagerlöfs bröllop år 1875.

Det betydelsefulla med denna händelse är att också den kan läsas på två sätt. När Selma skall skildra hur Jan påverkas av denna fantastiska hyllning från dem som är eller varit så mycket för mer än han, då smyger hon sig omärkligt in i hans ställe. När alla flockas omkring honom och firar honom, *då började han*, heter det, *känna sig så yr som om han skulle ha dansat. Han tyckte att det var något som tog honom i sina armar och lyfte honom högt i luften.*

Han mistade inte sansen, han visste hela tiden att han stod kvar på jorden, men på samma gång kände han hur ljuvligt det var att stiga så högt att han kom över alla andra. På den ena sidan bars han upp av äran och på den andra av härligheten, de togo honom på starka vingar och satte honom på en kejsartron som svävade långt borta bland de röda kvällsmolnen . . .

När man vet vilket problem det var för Selma att uppträda som samma Selma, inte minst i hemsocknen där hon varit en av småmamsellerna på Mårbacka, så läser man med särskild eftertanke skildringen av hur Jan uppför sig sedan Äran och Härligheten placerat honom på hans kejsartron.

För det första fick han ju lov att vara obegripligt vaksam sedan storheten hade kommit över honom, så att han inte lät högmodet få insteg hos sig. Han måste jämt komma

ihåg att vi människor vi äro alla gjorda av en och samma materia, och från ett och samma föräldrapar härstamma vi, och svaga och syndiga äro vi alla, så att i grund och botten har den ena ingenting att berömma sig av framför den andra.

I hela sitt liv hade han sett sig led åt hur människor sökte förhäva sig över varandra och inte ville han nu göra på samma sätt. Men han märkte nog att det inte var så lätt att hålla sig vid den rätta ödmjukheten för en som hade blivit så upphöjd, att det numera inte fanns någon i hela socknen som var hans like . . .

Pingstafton det året kom det ett interurbant samtal till doktor Lagerlöf. Det var inte i och för sig märkvärdigt, ty Sophie och Valborg telefonerade båda mycket flitigt. Efter bondetåget och borggårdstalet tyckte sig Sophie se tydliga paralleller mellan Gustaf III och Gustaf V, och hon brukade ringa då och då från Göteborg, när Sverige befann sig på randen av en revolution. Men denna gång var det en dalkarl i telefon. Svenska Akademiens ständige sekreterare Erik Axel Karlfeldt ringde för att höra sig för om Selma Lagerlöf vore hågad att efterträda A. T. Gellerstedt i Svenska Akademien. Samtalet bröts, medan de resonerade om vilka plikter som vilade på en av De aderton. Där satt sedan Selma och kunde inte rådgöra med någon, ty hon var förbjuden att yppa hemligheten innan valet var officiellt. Ett par dagar innan hon svarat ja och ett par dagar efteråt måste hon gå omkring på Mårbacka och låtsas om ingenting. Därför visste hon också precis hur det kunde ha känts

för Jan i Skrolycka då han tvang sig att tiga med den stora nyheten att Klara Gulla blivit kejsarinna av Portugallien.

Selma Lagerlöf hade naturligtvis aldrig allvarligt tänkt på att säga nej till ett inval, men redan nyheten störde henne i arbetet. Dessutom visste hon att så fort den bleve känd, skulle den vanliga stormen av lyckönskningar och böner om hjälp bryta lös.

När "glädjebreven" kom från Valborg Olander, svarade Selma med att begära medlidande därför att hon måste tacka för telegram. Hon beklagade sig också över att åkrarna ännu stod gråa. Hon skulle antagligen just då satt större värde på ett gott regn som kommit sådden att spira.

Hon fick varken regn eller medlidande. Juli månad kom och utmärkte sig för torka och en tryckande hetta. Hettan medförde retlighet och en oerhörd ångest som man inte visste var den kom ifrån, skriver Selma i sin dagbok.

Kejsarn av Portugallien upplever också en sådan där förskräcklig ångest vars orsak han inte känner. Han förstår att han förtörnat den stora kejsarinnan, eftersom hon tillåtit att kejsarklenoderna käpp och kaskett på det mest förödmjukande sätt tagits ifrån honom, men han kan inte komma på vad det är. Slutligen stegrar sig hans ångest till en väldig domedagsvision. Solen som en gång så vänligt samtyckt att bli Klara Gullas gudmor, har nu blivit farlig och ond. Jan är viss om att jorden skall bli begravd under himlavalvet och människorna dö av hetta och kvalm. Han förstår att slutet är nära och tycker att det vore bäst om det komme fort. Han skulle bara så gärna först vilja veta vad han förbrutit mot Klara Gulla. Och sådan är nu Jan och sådan människan över huvud, att i det ögonblick då den hemliga skul-

den kommit upp i medvetandet och därmed kan sonas, då höjer sig himlavalvet igen och undergångsstämningen viker.

Hans skuld består däri att hans hjärta blivit förstenat under den framgångens tid, då alla behandlade honom som kejsare, så att han i sitt högmod nekat Stoll-Ingborg att få dela Portugalliens härlighet. Somliga människor trodde att Selma behövde varnas utifrån för att inse framgångens faror. För att förstå hur väl hon kände dem, behöver man bara läsa kapitlet *Det döende hjärtat* som handlar om hur Jan i Skrolycka till och med håller på att glömma sin älskade dotter för guldpappersstjärnor och storhetsdrömmar.

En dag medan Selma var som mest fördjupad i sitt arbete, ringde Sophie på och talade om att kriget brutit ut. Hade Selma väntat det? Hennes brev och dagboksanteckningar säger ingenting därom, däremot får man nu veta att hon vid det stora ögonblicket hade mycket litet likvida medel, vilket beredde henne påtagliga praktiska svårigheter. Hennes nye inspektor, den unge Henrik Ahlgren, skickades i väg att ta ut på banken, men den summa han kom hem med förslog inte långt för den som skulle ut med avlöningar och periodiska understöd. Hon antecknar att vete och potatis steg hastigt i pris, kanhända beredde det henne någon hjälp. Men hur skulle hon kunna få ut pengar åt bror Johans änka i Amerika, och hur skulle det gå för Jerusalemskolonien, och hur skulle hennes klena gamla moder kunna bära en så fruktansvärd nyhet?

Så försiktigt hon kunde berättade hon för modern vad som hänt, men då svarade denna alldeles lugnt: ja vet du, det där kan jag inte göra något åt. Fru Louise hade ju va-

rit en omutlig pliktmänniska, men sina plikter hade hon lämnat, och detta krig låg därtill utanför hennes ansvarsområde. Selma blev både lättad och förvånad, men hon tyckte att hennes gamla mor hade alldeles rätt.

Selma själv hade svårare att besvara frågan om hon kunde göra något åt kriget. Egentligen fortfor den att plåga henne under alla krigsåren, och ibland besvarade hon den med ja, ibland med nej. Men så länge arbetet på Kejsarn av Portugallien varade, lät hon inte kriget komma riktigt inpå sig. Hon var som en älskande som lever skyddad i sin värld, när allt ramlar runt omkring. Det är som om det inte vore hon själv utan Jan i Skrolycka som upplever fasan inför alltings undergång den dag då röken från skogseldarna stiger upp över skogstopparna, och himlavalvet pressar sig ner över jorden för att kväva allt levande.

Hon säger visserligen att det kostar henne övervinnelse att samla tankarna på boken, men hon medger också att det är den som hjälper henne att stå ut. Då den är färdig, skriver hon till Valborg Olander att den författats under *ångest och brådska och famlande ovisshet*, och hon tycker själv *att det är förvånande att innehållet är som det skall vara.*

Därmed har hon på sitt sätt uttryckt att hon skrivit ett mästerverk.

Hon kallade själv boken för en grym tragedi och det är den, men över tragedien spelar den allt förlåtande kärlekens ljus.

Den stora kärleken förlåter även "den stora kärlekslösheta" som Klara Gulla visar mot sin far i det sista, då hon tar sin mor med sig och går ombord på båten i avsikt att för alltid lämna Svartsjö och den tokige fadern som gene-

Jan i Skrolycka hade i verkliga livet en dotter som for till främmande land. Från Åbo sände hon detta praktfulla porträtt till fru Tilda Olsson på Mårbacka. Det tillhör nu fröken Thyra Freding.

Godsägaren. Promenad i egen vagn dragen av egna hästar.

rat henne så gruvligt med kejsarinnetiteln. När han blev varskodd om kejsarinnans avsikt och rusade rakt i sjön för att hinna fatt båten, så var det inte för att få följa med till Portugallien utan för att rädda Klara Gulla för hennes fiender: *alla di som ho har att kämpa mot därborta i sitt kejsarrike.*

Klara Gulla hon kan inte fatta en sådan kärlek, därför är hon förfärligt rädd för sin döde far under den tid då han ligger på Frykens botten alltmedan draggningen pågår vecka efter vecka. Det är skräck för den obegravne döde mer än samvetskval som förmår henne att hålla vakt i ur och skur vid likkistan som står på bryggan, där han väntat henne förgäves så ofta. Men den som älskat så som Jan älskat Klara Gulla, den kan inte skada sin kärleks föremål varken som levande eller död. Och när Klara Gulla haft sin dust med högfärda och hårdheta, last och lusta, då är stunden inne för honom att lämna sitt gömställe på sjöns botten. Han låter sig finnas i lagom tid för att hinna bli begraven med sin gamla Katrinna.

Författarinnan samlar nu ihop hela Svartsjö socken och den stora slutscenen utspelas under församlingens ögon. Men inte bara sockenborna är där. Närvarande är också alla läsare som älskat någon mer än sig själv, också alla de som blivit älskade över allt förstånd, närvarande också de som genom denna bok får en aning om vad sådana erfarenheter betyder av sönderslitande glädje och sorg.

I bok efter bok har Selma Lagerlöf skildrat hur människor renas och förvandlas genom svår och uppriktig botgöring. Men en oförskylld förlåtelse av nåd har hon inte gärna låtit någon komma till del, ty hon trodde att var och

en måste sona sin skuld. Hon stod främmande för den kristna försoningsläran, men i denna bok som hon skrev i sitt femtisjätte år, är hon närmare tron på det ställföreträdande lidandet än någon gång förr eller senare. Hon har kommit den stora kärlekens hemlighet nära.

KRIGSÅREN

Förkrigsepokens sista år skänkte Selma Lagerlöf en stegring av det fysiska välbefinnandet och den andliga skaparkraften som hon sedan aldrig mera nådde upp till. År 1914 var för henne som för så många andra det sista goda året på länge. Hon var också för egen del nöjd med sitt arbetsresultat det året, vilket omfattade fem noveller och ett akademital förutom Kejsarn av Portugallien. Men en allvarsam fråga gjorde hon sig under krigets stora spelöppning och det var denna: kommer läsarna nu att fälla domen över mitt författarskap? Ska krigsnyheterna och ängslan för framtiden slå ihjäl intresset för Jan i Skrolyckas historia som visserligen mänskligt sett är en grym tragedi, men vid sidan av världstragedien måste förefalla menlös? Detta var ett spörsmål av väldig räckvidd, ty om läsarna skakade på huvudet åt Selma Lagerlöfs nya bok med ett vemodigt småleende över den slags litteratur som hade förtrollat dem före järntidens inbrott, då var hennes livsverk hotat. Och detta skulle ha betytt att människorna så slutit sig och förvandlats att man inte kunde känna igen dem mer.

De ängsliga frågor Selma Lagerlöf gjorde sig besvarades så småningom.

Först fick hon det berömmande och lugnande brev från sin förläggare som hon med sådan oro väntat på.

Så kom kritiken och ställde tveklöst Kejsarn av Portugallien bredvid Gösta Berling och första delen av Jerusalem.

Därpå kom den stora publikframgången. Det visade sig att människorna inte blivit likgiltiga för dikten därför att det blev krig, utan dess mera längtade efter den. Mycket betecknande för det mänskliga reaktionssättet denna höst var att första generalrepetitionen på Dunungen avbröts efter underrättelsen om att tyskarna besköt Paris med Tjocka Bertha, men blott för en timme. Sen blev det i alla fall premiär och med den följde en stor framgång både för författarinnan, Dramatiska teatern och skådespelarna. När sedan Kejsarn av Portugallien kom ut, då hade folk tårar över för hans öde, ja man var blott alltför tacksam att för en stund få styrka sitt hjärta och lugna sitt sinne med denna skildring av en kärlek starkare än döden.

Sedan visade det sig att de gamla böckerna fortfarande var efterfrågade, inte bara i neutrala utan även i krigförande länder. Ja det var mitt under världskriget som hon på allvar slog igenom i Amerika med Jerusalem. Som följd därav fick hon glädjas åt en samlad upplaga i nio band, bundna i grönt och en lagerlöfsdag, ordnad av förlaget Doubleday and Page i New York den 15 maj 1917.

Och till slut: uppmaningarna att Selma Lagerlöf skulle säga sitt ord mot kriget och för freden, började komma så snart den första förlamningen givit vika och fortsatte sedan under hela kriget och långt efteråt.

Till en början hade hon i sin övermänskliga trötthet ett

skydd mot alla sådana anspråk. Med en viljeansträngning lyckades hon kasta den av sig för tillfället så att hon kunde genomgå intagningsceremonien vid Svenska Akademiens högtidsdag i Börssalen med stort yttre lugn och värdighet utan att stappla ett ord på sitt utsökta minnestal över fåglarnas och blommornas skald eller trassla in sig i sitt långa släp eller svepa ner vattenglaset med sina vida ärmvingar av tyll. Därpå kunde hon gå till samkvämet med de gamla seminariekamraterna i den trygga känslan att hon väl förtjänat att vila.

Men aldrig hade hon tänkt sig att vilan från författarskapet skulle bli så lång som den blev. Vila är för resten ett oriktigt ord som bör ersättas med uppehåll. Inte kan Selma Lagerlöf vila, när hon ger alla ivriga brevskrivare rätt i att man måste verka för freden under denna tid, men samtidigt ställer sig tvivlande inför deras många olika förslag och inte själv förmår hitta något eget.

Även om det inte funnits beskäftiga människor som påmint henne om, hur förpliktande hennes ställning i världen var, så hade hon kommit ihåg det själv. Hon visste mycket väl att hon hörde till de få utvalda vilka fått förmågan att med sina ord röra vid något som var gemensamt för människor över hela jorden. Hon visste också att om hon under denna tid kunde bli inspirerad att säga det rätta ordet, skulle hon få människor att lyssna på båda sidor om frontlinjerna. Hon prövade också alla vägar, även den obönhörliga flitens väg, för att nå inspirationen. Hon skrev och skrev, hon lade ner pennan och lyssnade, men vingslagen av hennes genius hördes ej.

Varför?

Det svar som synes ligga närmast till hands vore att kriget krossade den tro som närt Selma Lagerlöfs diktning, men så lätt kommer man inte från gåtan. Det var ofrånkomligt att kriget för henne som för alla nordbor förstörde en viss trygghetskänsla i yttervärlden. Likaså att det ljus som verkligheten nu kastade in i hennes själ fick en hårdare ton, så som det kan ske i en kyrka när ett enda av de glasfönster krossas vilka brutit dagern i så vackra färger förut. Men denna gåtfulla person levde i alltför många skikt för att ha en fast och färdig världsåskådning som kunde krossas eller ens allvarligt skadas.

Selma Lagerlöf hade visserligen under åttitalet godtagit läran om framåtskridandet, men icke så att hon stod eller föll med den. Hon trodde med växlande övertygelsekraft på det tekniska framåtskridandet som hölls i gång genom den utåtvända mänskliga intelligensen och hon hoppades framför allt på dess hjälp inom det område där hon själv stretade med handgripliga problem, nämligen jordbrukets. Hon utmärkte i almanackan den dag då hon sett den första gödselspridaren i sitt liv, hon väntade underverk av sin dyra traktor och av jordbrukets elektrifiering.

Men hennes stora lidelse gällde utforskandet av människans oanvända möjligheter, hennes dolda, vilande krafter. Den 2 augusti 1914 var hon samma sökande människa som alltid. Ett världskrig kunde skapa ett så svårt atmosfäriskt tryck att sökandet måste fortgå under ångest och svårighet men det rubbade inte dess förutsättningar och det fanns ingen anledning att lägga det på en annan linje.

Har människorna svikit hennes tro på dem? Hon har alltid sagt att de ägde större möjligheter än de i vanliga

fall visste om, och hon har älskat att skildra de ögonblick då de plötsligt blev medvetna om krafter inom sig, vilka de icke anat. Men hon har alltid varit fullt på det klara med att sådana ögonblick äro sällsynta i ett människoliv, och att människan lätt kan gå helt miste om dem, ifall hon gör sig döv för Guds röst och icke aktar på de tecken han sänder henne. Hon visste att en själ kan dras neråt så starkt av sin egen ondska, att varken Vår Herre eller hans änglar kan rädda henne från helvetet. Hon kunde inte som så många andra avsätta Gud från regeringen, därför att människorna kastade bort de gåvor han givit dem och drog sig undan hans omsorger. Blott man förmådde överblicka de stora sammanhangen, skulle förvisso Guds styrelsesätt stå klart även i förhållande till de många oförskyllt lidande, och meningen i det till synes meningslösa skulle träda fram. Om hon blott framhärdade i sin väntan och sina bemödanden skulle måhända en glimt av insikt nå hennes inre jag och genom detta kunna meddelas andra vilka led som hon.

Någon föreställning om de vägar på vilka hon trevade sig fram kan man få genom hennes studier under kriget. Hon läste världshistoria för att finna paralleller med sin egen tid. När kriget nalkades Främre Orienten läste hon om de välden som där blomstrat och störtat. Hon undrade om kriget skulle väcka upp dessa döda trakter, därifrån livet och kulturen flytt för så länge sedan. Historien om *Stenen i sjön Rottnen* visar också att hon finner det vara en tröst för människorna att hitta det lågvattensmärke som gångna tiders människor under svåra torkår och bittra nödtider ristat in i stenen.

När sir Oliver Lodge gav ut sin bok Raymond, i vilken

han skildrar hur han kommit i förbindelse med sin stupade son, då gör detta, att döma av ett brev till Elisabeth Grundtvig, ett stort intryck på henne: *Mitt i detta krigslarm tillkännager Oliver Lodge att hans efterforskningar krönts med framgång och att förbindelse med andevärlden är uppnådd och vetenskapligt bevisad. Vore det inte eget om detta skulle komma fram just nu?*

Hon läste också under andra krigsåret Martin Lamms nyutkomna Swedenborgsstudie, vilken, skriver hon till Elisabeth Grundtvig, "gör den för en fanatisk svärmare och andeskådare hållne Swedenborg till en av våra mycket stora män".

Swedenborg har genomgått många skeden som jag känner av egen erfarenhet, anförtror hon därjämte Valborg Olander.

Dessa ord kan ha fallit mera tillfälligt, de kan också vara resultatet av en djup eftertanke. Utan att känna Swedenborg och Selma Lagerlöf lika grundligt kan man inte yttra sig om deras hela innebörd. Men man törs väl förmoda att när Selma läste om hur kunskap kom till Swedenborg genom den inre synen och det inre ordet, så hjälpte henne den egna erfarenheten att förstå vad dessa uttryck betydde. Hon har förnummit uppenbarelsen av den inre människan såsom något härligt och vill gärna tro att genom denna går vägen till Gud och odödligheten. Det är också Selma välbekant att människan har ett inre minne, där sådant bevaras som undgått det yttre, och hon vet att hon är olik det stora flertalet människor därigenom att det inre minnet meddelar sig med det yttre medvetandet i inspirationens ögonblick. Som Swedenborg var hon "en främling och på sam-

ma gång en infödd i den andliga världen", dock tog hon aldrig steget över tröskeln som han gjorde. Hon var en diktare och inte en religionsstiftare.

Gamla fru Lagerlöf dog en tid efter det Selma mottagit ett så starkt intryck av Lamms Swedenborgsstudie. Hon hade under åratal varit nära gränsen, och då Selma reste till Stockholm i november 1915 för att verka för Heidenstams kandidatur till nästa nobelpris, fanns det ingen anledning att tro att slutet var omedelbart förestående. Hon reste därför att hon blivit mycket gripen av den diktsamling Heidenstam utgivit samma år och var angelägen att han skulle få den stora belöningen. Hon var endast borta tre dagar, men medan hon var på hemväg dog modern. Sitt högtidliga farväl och tack till dottern "för att hon fått läsa hennes böcker och höra allt beröm" hade hon uträttat redan månader i förväg. Men den plikttrogna Selma tog det mycket hårt att hon efter de många årens vakthållning skulle vara frånvarande då döden kom.

När begravningsdagen randades kunde hon säga sig att hon med syster Gerdas hjälp ordnat allt så som modern skulle velat ha det: delat ut svarta klänningstyger, skaffat sömmerska, ordnat med skjutsar och stor traktering. Då locket skruvades på kistan var jämte släkten fjorton gummor närvarande i nya svarta klänningar för att ta farväl av gårdens gamla matmor. I salongen och salen stod två hästskobord dukade för 65 personer, och fröken Lundgren, som i åratal ömt vårdat den sjuka, tog nu ut sina sista krafter

för begravningsmiddagen. Dagen gick in med strålande sol. Träden var klädda med klaraste is så att de gnistrade som kristallkronor i solskenet. Men varken den sköna dagen eller känslan av att ha gjort sitt bästa lättade det betryck Selma kände därför att det långa samlivet med modern inte fått sluta i ett rätt gammaltestamentligt farväl. Under färden till kyrkan hade hon den förnimmelsen att modern försökte nå henne ehuru förgäves. Men under gudstjänsten i kyrkan som föregick jordfästningen kom hon.

Två skildringar har jag hittat av denna händelse. Den ena skrevs till Valborg Olander den 18 februari 1916, alltså tämligen snart efter dödsfallet. Den närmaste anledningen till att Selma alls berättade vad som hänt, tycks ha varit att Valborg, där hon satt ensam i Falun, klagat över Selmas slutenhet och yttrat leda vid livet. Selma svarar då att "du som inte tror på en fortsättning borde väl hålla på detta livet" och så griper hon sig an med att berätta vad som hände henne på begravningsdagen. Hon säger:

Jag väntade ingenting. Det kom oväntat och ljuvligt att hon var närvarande och hade det härligt. Hon var fri och lycksaligt återställd efter den långa fångenskapen i den gamla utslitna kroppen. I detsamma hade jag en förnimmelse av mig och alla omkring mig såsom verkliga levande själar, hörande hemma annorstädes och här bara utförande ett tillfälligt narrspel var och en i sin roll men som ändå måste föras till slut. Detta var det overkliga och det som mamma var inne i det verkliga. Jag kände då en oväntad tacksamhet därför att hon kommit till mig. Jag visste inte om jag vågade tro på att inte mina egna känslor bedrogo

mig, men på samma gång var detta intryck av lycka och befrielse något som var så utifrån kommande. Det låg inte för mig att tänka så då, jag tänkte snarare att det var synd om den som var död . . . Ja och så efteråt kommer livet och tar en fången. Jag har svårt att fasthålla intrycket, det vill plånas ut som allt annat. Det kan ha varit inbillning men ändå var det något, och var det något så var det tecken till att själen lever efter döden, ingenting mer och ingenting mindre. Du skall inte vara riktigt säker på motsatsen. Det är nog svårt att komma fram till oss för dem som äro utom vårt liv. Jag tänker också att de mycket snart förlora intresset för oss. De äro så lyckliga, och du som aldrig har gjort något ont, kommer också att känna dig så där fri och lycklig. Egentligen skrev jag för att be dig ställa om med pincenez och glasögon åt mig . . .

Den andra versionen förekommer bland de efterlämnade utkasten och är odaterad. Man kan våga anta att den är skriven mycket senare, eftersom den är en av inledningarna till den berättelse om själen under mellantillståndet som sysselsatte Selma under hennes senare år. Hon berättar där att hon på hemfärden från en begravning resonerat om döden med en gammal vän och av denna anledning kommit att berätta vad hon upplevt på moderns begravning. Vad som hade hänt var att medan Selma satt i Östra Ämterviks kyrka förnam hon hur modern kom in från höger genom ett fönster.

Hon hade flugit fram till mig och dröjde nu vid min högra skuldra alldeles invid mitt öra. Jag såg henne inte. Hon var ej något kroppsligt. Hon var ingenting, och jag

sade till mig själv i samma ögonblick: Det är en inbillning. Men jag förnam vad hon ville säga, att hon var lycklig över att vara löst från den tunga jordiska kroppen. Att hon var jublande glad över att vara en ande, över att inte mer vara bunden.

Det varade bara ett ögonblick. Hon flög vidare ut genom vänstra väggen, och jag tyckte mig kunna följa hennes färd bort över landet, ilande snabb, lycklig, tills hon försvann bakom bergen. Jag rätade upp mig. Jag var lycklig jag också. Sorg och grämelse voro tagna ifrån mig. O moder, moder! När kyrkoherdens tal var slut, for den tanken genom mitt huvud att jag borde resa mig och låta allt folket i kyrkan veta vad jag just nu upplevat. Men jag hölls tillbaka av tanken på att jag ändå inte kunde vara fullt säker. Jag hade ingenting sett, ingenting hört. Det kunde ju tänkas bara vara en inbillning, en fantasiens lek.

Men ändå tvekar jag inte att säga än i dag att det är sanning. Min mamma hade förstått hur olycklig jag var. Hon ville trösta mig. Och jag tackar henne.

Denna erfarenhet var så enastående i Selma Lagerlöfs liv därför att den kom till henne vid ett tillfälle då hon icke var sysselsatt med skapande arbete. Det är också betecknande att hon inte fullföljde den impuls hon haft i kyrkan att förkunna vad hon upplevat. Ett sådant direkt, spontant vittnesbörd låg utanför hennes möjlighet att ge.

Under andra krigsåret synes Selma ha varit övertygad om att det hon skulle skriva måste ha något samband med de stora världshändelserna, men hon hade inte funnit inspirationens väg till detta som upptog människornas tan-

kar. Orsaken till att hon inte kunde utföra det hon fordrade av sig själv och andra fordrade av henne, finner vi antydd i två självbekännelser av gripande innehåll.

I den ena av dem, *Ödekyrkan*, heter det:

Jag har varit en lekare och gycklare men ur min själ framgår inte mer varken gyckel eller lek.

Min själ har blivit som du, stum, utan klockor, utan sång.

Min själ har blivit fattig och mörk och förvildad. Den är full av fasans och förskräckelsens bilder, den är plundrad och skygg som en hemlös. Den vet varken råd eller utväg, den ville gömma sig undan och försvinna från allas åsyn såsom du har gjort, stackars gamla kyrka i ödemarken.

Detta är en av de strömningar som i olika riktningar drog genom Selma Lagerlöfs själ under dessa år. Hon längtade ofta att få gömma sig undan, få vara tyst och ensam. Men den förmåga att sätta sig in i andras läge, som hörde till hennes utrustning som diktare och som gjorde det nästan omöjligt för henne att säga nej till hjälpsökande, den tillät henne inte att följa denna åstundan. När hon tycker sig iaktta på sig själv att medkänslan trubbas av allteftersom kriget drar ut, känner hon svåra samvetskval däröver. I liknelsen *Dimman*, den andra av de två självbekännelserna, talar hon genom Den fridsamme, han som njutit av att gå i sin trädgård medan dimman begränsade horisonten så att han inte såg vad som hände utanför hans egen trånga värld. Emedan han blott intresserat sig för färgerna och frukterna i sin egen vackra trädgård, darrar han för den stund då han skall avlägga räkenskap inför Guds tron. Han kör fram med en rad argument för att bevisa inför Gud att han ändå varit vanmäktig, men intet av dem förmår lugna hans oro.

Den tvekamp som Den fridsamme för med sig själv om den hållning han bör intaga, är mycket karakteristisk för Selma Lagerlöf under världskriget. I stort sett tror hon inte på framgång för de strävanden som pågick att försöka samla kvinnorna, och genom dem beveka de neutrala staterna att erbjuda sina tjänster som medlare. Om hon någon gång har en gnista hopp, såsom till exempel efter Kvinnornas fredskonferens i Haag våren 1915, så slocknar den snart. Men därför är det ju inte sagt att man bör låta bli att försöka.

Hon befann sig i Strömstad med Sophie Elkan under sommaren 1915 då förberedelserna pågick för Kvinnornas Fredssöndag som skulle firas över hela landet den 27 juni. Hon erbjöd då självmant kommittén i Strömstad sin medverkan och läste sedan vid mötet upp hela versupplagan av Margareta Fredkulla. Hon fann sin dikt härlig att läsa men konstaterar sedan med en trött suck att den stämning som skapats under mötet ebbade ut efter ett par timmar.

När Fordexpeditionen julafton 1915 kom till Stockholm som en ersättning för den statliga medlingskonferens kvinnorna hoppats på, dröjde det inte länge förrän Selma Lagerlöf fick mottaga besök i Falun av en deputation. Delegaternas entusiasm fann intet gensvar. Selmas hållning var kyligt artig och hon förband sig icke till något. Men när de rest rannsakar hon sin egen hållning. Antingen man vill kalla henne för en klok människa med anlag för dåraktighet eller tvärtom, så oroades hon alltid när hon följde sitt sunda omdöme och avhöll sig från utsiktslösa företag.

På *en* punkt rådde ingen tvekan hos henne. Hon ansåg

det vara sin plikt att hjälpa krigets offer där hon kunde, och hon gjorde så med.

Redan på nyåret 1915 medverkade hon trots svår överansträngning och heshet vid en soaré för Belgien i Göteborg. Så som hon grep den gången då hon måste anstränga sig för att bli hörd, kan hon aldrig ha gripit när hennes välljudande röst trängde till varje vrå. När man nu under andra världskriget läser om Kejsarinnans kassakista som handlar om nöden i det fattiga Västflandern på Maria Teresias tid och skildringen ur Jerusalem av dalfolkets förtvivlade sorg över att lämna hembygden, då förstår man hur brännande aktuella båda hennes nummer måste ha varit i det belgiska folkets olyckliga situation. Man förstår då att det bästa i Selma Lagerlöfs diktning är tidlöst. Egentligen fanns i den allt vad en diktare av hennes art kan tänkas ge människor under krig och ockupation. Men detta var henne inte nog. Allt starkare blev den press hon övade på sig själv att skriva en stor bok med motiv från det pågående kriget.

Då man går igenom den kartong där utkasten från krigsåren samlats, ser man hur hon söker och åter söker den symbol som är henne och det stora ämnet värdig.

Hon prövar det ena uppslaget efter det andra och lämnar dem alla ofullbordade. Det kan också hända att texten avbrytes av en bön:

Gode Gud, hjälp Selma Lagerlöf!

Kristus Jesus, kom och hjälp mig, säg vad jag skall skriva.

Jag sitter och lyssnar efter Guds röst.

eller också:

Ja ä som dä oskrevne pappere.

Ja ä dä vite blade där Gud själv skriver ner sine tanker . . .

Det är mycket gripande att läsa dessa blad, men först när man har en föreställning om hur hennes dagliga liv gestaltade sig under krigsåren, förstår man h u r rörande dessa försök är.

Endast första krigsmånaden hade hon lugn. Då var turisterna som bortsopade och utlandsposten inställd. Men det dröjde inte länge innan folk började komma sig för, och hennes liv återgick till det gamla vanliga. Brev och dagboksanteckningar talar i all sin knapphet ett vältaligt språk om hur dagarna gick och krafterna förnöttes under mångahanda tröttande bestyr. I ett brev till Valborg, skrivet kort efter det hon återvänt från uppläsningen för Belgien i Göteborg, klagar hon över att "hon blir så gränslöst trött när hon hållit sällskap eller annars arbetat". Hon kan då inte sova och får täta svindelanfall. Men i nästa rad meddelar hon som en självklar sak att hon "skriver brev metodiskt några timmar var dag". Det vill säga att hon svarar på gratulationer till invalet i Svenska Akademien, på förfrågningar om föredrag eller artiklar och på tiggarbrev. Hur svarar hon?

Man kan i hennes dagboksanteckningar följa den taktik som användes av de mest rutinerade bland Selmas klienter och se hur den lyckades. Där står ena dagen att X har fått nej på en anhållan om låt oss säga 2 000 kronor att sätta bo för. Kort därpå dyker X upp igen och får åter nej. Det

går en liten tid och så står där utan vidare: skickat X 1 000 kronor. Det kan också hända att X är en person som vill bli skald. Selma antecknar: svarat X att jag ej kan hjälpa honom att bli skald. Det kan då hända att X blir mycket sårad och kanske oförskämd, och att Selma besvär honom att bära sin börda som hon bär sin. Man förvånar sig inte alls över att det nyss citerade brevet till Valborg Olander snart följes av ett annat där det står: *Kom och var mitt skydd och värn. När man är ensam, blir man så hemfallen åt dåligt sällskap och kan inte försvara sig.*

Valborg Olander kom, och hon gjorde som vanligt vad hon kunde. Men alla dessa värdiga eller ovärdiga hjälpsökande hade en bundsförvant inom Selma själv. Endast den som haft mod att öva en starkare påtryckning än klienterna, hade kunnat skydda henne och sådan var Valborg ej. Selma hade en gång för alla valt den linjen att alla skulle få något svar, om också bara ett hövligt nej och att hon skulle hjälpa så mycket hon kunde.

Att de närstående skulle hjälpas vid behov var för henne en självklar sak. Hon grämde sig heller inte över att bli anlitad av okända, så länge deras önskningar föreföll motiverade och höll sig inom rimliga gränser. Men hon kunde ibland sucka över att hennes pengar ofta försvann ut i det obekanta och att hon därför inte hade medel till att hjälpa, när hon själv kunde haft lust.

Endast i fråga om Mårbacka genomförde hon en egen plan med sina pengar utan att låta sig hindras.

Strax före krigsutbrottet ökade hon ut gården med 170 tunnland skog och 35 tunnland öppen jord. Vare sig tiderna var onda eller goda nekade hon sig ingenting då det gällde

att sätta gården i skick och höja dess avkastning. Men även här märker man människors lust att dra nytta av hennes hygglighet. Det är lätt att se av hennes dagboksanteckningar att hon många gånger får sälja billigt och köpa dyrt, och att hon har detta fullt klart för sig. Hon anser detta oundvikligt på samma sätt som torkan och missväxten under de första krigsåren och livsmedelskommissionens enligt hennes uppfattning ruinerande förordningar. Resignationen bryts dock ibland av klagan över att hon skall tröttas ut till kropp och själ genom att vara centrum för en sådan virvel av angelägenheter, små och stora, angående och oangående. Ett av skälen till att hon ej kunde skriva under dessa år är helt enkelt det att hon inte hade tillfälle till samling och ro.

När hon var på Mårbacka trodde hon att det skulle gå bättre i Falun, men när hon var i Falun hoppades hon på att Mårbacka skulle inspirera henne.

Under krigsårens stora böljehävning följde hennes hopp och fruktan till en början Tysklands öde. Hon önskade att Ryssland skulle berövas möjligheten att vara en farlig granne för Sverige, och hon tänkte sig att detta endast kunde ske genom att det bleve kraftigt försvagat. Därför måste man vara tacksam mot Tyskland som bragte Ryssland på knä men samtidigt var man tvungen att ogilla infallet i Belgien och rysa över den förödelse som övergick Västeuropa. Då tsarväldet störtades och nya män kom till makten, minskade hennes ryssfruktan. Därefter fäste hon inte längre Sveriges framtida trygghet eller Finlands fri-

het vid Tysklands seger. Men hon upphörde aldrig att ha hjärta för det tyska folket, inte minst beklagade hon det då det genom utvecklingens logik tvangs till en sådan hänsynslöshet som det oinskränkta ubåtskriget. När sedan ryska revolutionen utmynnade i bolsjevism, började hon undra om Ryssland kunde bli farligt på ett nytt sätt, men hon var inte utan sympati för de kommunistiska idealen. Om bolsjevikerna kunde avskaffa fattigdomen skulle mycket förlåtas dem. För egen del var hon inte så rädd om sina pengar. Om hon blott finge behålla till sin nödtorft, så vore det ju bara en fördel för henne att komma i en sådan ekonomisk situation, att hon inte längre kunde vara ett föremål för utsugning.

Till Elisabeth Grundtvig uttalade hon sig om sin allmänna syn på kriget i följande ord:

Egentligen är jag lika ond på dem allihop som föra ett sådant omänskligt och dumt och förödande krig. Det är så fruktansvärt gammalmodigt och olämpligt för civiliserade stater.

Men hon kunde också se kriget som ett träd som bar frukter på gott och ont. Det gav ju kvinnorna rösträtt i det ena landet efter det andra, och förmodligen skulle de svenska kvinnorna komma lunkande efter. Dessutom förde kriget in pengar i Värmland och med dem kom en väldig livaktighet: elektrifiering, sjösänkningar, torvbolag, väg- och järnvägsbyggen. Hon höll det inte för otroligt att Östra Ämtervik skulle gå bankrutt, men så länge pengarna varade, skapade de åtminstone liv och rörelse.

Till hennes personliga glädjeämnen under denna tid hörde att en liten flicka föddes hos det unga paret Ahlgren

i inspektorsbostaden på Mårbacka, till hennes sorger däremot att Gundla Gumælius dog innan Selma hunnit sätta i verket sin plan att ha henne hos sig en vinter, samt att Sophie Elkan av ögonläkaren fick sin dom som lydde på starr.

Sophie levde under alla dessa krigsår endast för politik och för sin förtvivlan över Belgiens öde. Hon var som i trance, och hon påstår att hon alltid visste en dag i förväg vad som skulle komma att hända. Genom ögonsjukdomen blev hon förhindrad att läsa och arbeta som hon brukat. Hon använde en stor del av sin lediga tid till att försöka omvända Selma från hennes tyska sympatier och väcka hennes indignation över de lidanden som Belgien fick utstå. Med detta fortsatte hon år efter år, till dess kulmen nåddes då Finland kallade Tyskland till hjälp mot de röda, vilket Selma fann riktigt gjort och Sophie upprörande. De hade då en uppgörelse och beslöt att inte på grund av olika åsikter tillvita varandra mindre goda karaktärer. Den överenskommelsen tycks de ha hållit, ty under den korta tid Sophie hade kvar att leva rådde harmoni mellan dem, och Selma stod henne troget bi i de svåra stunder då hon måste underkasta sig operationer för starr och för kräfta.

I slutet på 1917 skrev Selma till Ida Bäckmann att hon fick sig världsförbättrarböcker påskickade från alla håll, och att hon läste dem och blev uppbyggd men efter en vecka återföll i det gamla. *Jag känner också på mig,* fortsätter hon, *att vad man väntar av mig är att även jag skall skriva en världsförbättrarbok. Men det måtte inte ligga för mig, pennan vill inte röra sig då det är fråga om sådant. Jag får visst hålla mig till mindre storslagna saker.*

Det dröjde dock inte länge efter detta resignerade brev förrän Selma mottog ett högt besök: hennes genius kom helt oväntat tillbaka.

I den dikt hon skrev om denna händelse anger hon sitt skrivrum i Falun som scen för det stora mötet. Tiden är endast bestämd till en februarikväll, men antydningen i texten om avsatta furstar talar för år 1918 såsom sannolikare än 1917.

Det är ingen färdig dikt och den förlorar sig i ett visst dunkel på slutet, men den har en mäktig och upprörd klang. Selma Lagerlöf från krigsåren träder oss här till mötes utan förklädnad.

Det är en stilla kväll i mitt arbetsrum.

På gatan skymtar knappast mer än en ensam vandrare.

En tung, vit dimma full av dunst och rök och en lätt lukt av svavel sveper, framdriven av en sydlig vind, över dalbottnen, där staden är utbredd,

och i töcknet brinna de elektriska lyktorna med ett rött, flämtande sken.

Det är ännu vinter, men den vita snömarken upplyses inte av någon stjärnhimmel.

Träden ha kastat av sina rimskrudar och höja mot himlen sina svarta grenskelett.

Gatan löper fram, full av smutsiga spår,

och de höga snökanterna, som ännu trotsa tövädret, äro översållade med halmstrån och barkstycken.

Men hela den ständiga raden av tunga lass, som köra upp från stationen, är avstannad.

I mitt arbetsrum har jag släckt alla ljus och sitter stilla med huvudet i handen.

Vad behövas ljus, tänker jag, för att upplysa detta rum, där arbetet har gått till vila,

där tankarna inte mer strömma fram med sina lass fulla av upplevelser,

där endast vägar, som tusen gånger ha befarits, ligga inom synhåll men ingen frisk, spårlös snö,

där inga klara stjärnor tindra, ingen nordanvind sänder friska fläktar,

där jag går som en ensam gumma för att samla ihop de spillror, som ligga kvar av forna dagars strålande överflöd.

Varför tända ljus för att belysa denna hopplösa insamling av stickor och halmstrå och usla, onyttiga barkbitar.

Låt här råda kvällens töcken och den ljumma, dåsiga sunnanvinden!

Låt här mörkret ligga i ostörd ro, den disiga februarinattens djupa, stjärnlösa mörker!

Medan jag sitter på detta sätt i mitt elände,

i hopplös längtan såsom en, som har mistat all tro till livet,

all lycklig tillit till egen kraft,

all lust att anspänna sin själ till ett nytt arbete,

och fördjupar mig i fasa över att detta är allt, som väntar mig under långa, kommande år,

då jag är färdig att hellre önska mig vara död än att nödgas leva ett bragdlöst liv,

mitt i detta elände känner jag en fläkt svepa kring pannan,

ett sakta sus fara förbi örat.

Och jag reser mitt huvud för att fråga
vem det är, som har kommit in i mitt rum.
Men i detsamma, i detsamma vet jag det redan.
Mitt hjärta har börjat klappa lätt, med en ungdomens lediga gång.
Jag reser mig och sträcker ut mina armar.
O, min själ, säger jag, min själ, är det sant, att du har kommit tillbaka,
du rymmare, är det möjligt, att jag äger dig åter?
Du förhäxade, vill du åter komma till mig och tjäna mig?
Jag tänder ljusen, jag fattar pennan i handen, jag sätter mig vid skrivbordet.
Jag frågar min själ var han har varit.
Jag säger honom vilket eländigt liv jag har måst föra, sedan han hade lämnat mig.
Jag förebrår honom hans otrohet.
Hos vem har du dröjt? frågar jag honom,
o, du allra heligaste,
o, du, som ensam kan skapa,
du ingivelsens furste,
var har du varit, vem är det, som du har benådat med din närvaro?
Då svarar min själ, inte utan stolthet:
O, du oförnöjda, som aldrig kan höra upp att önska,
du som alltid vill se mig inför dig i nya skepnader,
hur skulle jag kunna sitta stilla hemma hos dig som en gycklare och leva för ditt välbehag?
Vet du då inte, att världen har stått i brand?
Hur skulle jag vilja sitta hemma hos dig, du gamla och sjuka och orörliga?

Men inte heller har jag levat hos en annan.
Ensam har jag svävat över slagfälten.
Jag har varit med, där rikens öden avgjordes.
Jag har trängt fram till anfall med skyttegravarnas plågade folk.

Jag har följt flyktingarna på deras väg ut i landsflyktens elände.

Jag har gått under med de genomstungna skeppen, och med de mordiska undervattensbåtarna har jag legat på havets botten och väntat på rov.
Jag har följt folkens öden i nödtiden.

Jag har vakat i städerna, där granaterna har regnat lömskt ned över dem.

Jag har lyssnat till de höga talarna i deras församlings salar.

Jag har levat hos avsatta furstar och hos de förföljda och utstötta, som ha gripit till makten.
Vilken tid skulle jag ha att stanna hos dig?
Då frågade jag den evige,
frågade med en stor ödmjukhet
om han nu hade fått nog av syner,
om han någonsin skulle komma åter att fröjda mig
eller om han nu hade lagt av gycklartröjan,
om han aldrig mer skulle vilja visa sig med träsvärd och harlekins trikå.

Då svarade han mig med en röst, som var full av harm:
Är inte du jag, och är inte jag du?
Var har du varit med dina tankar och intressen sedan år och år tillbaka?

Selma Lagerlöf under första världskriget.

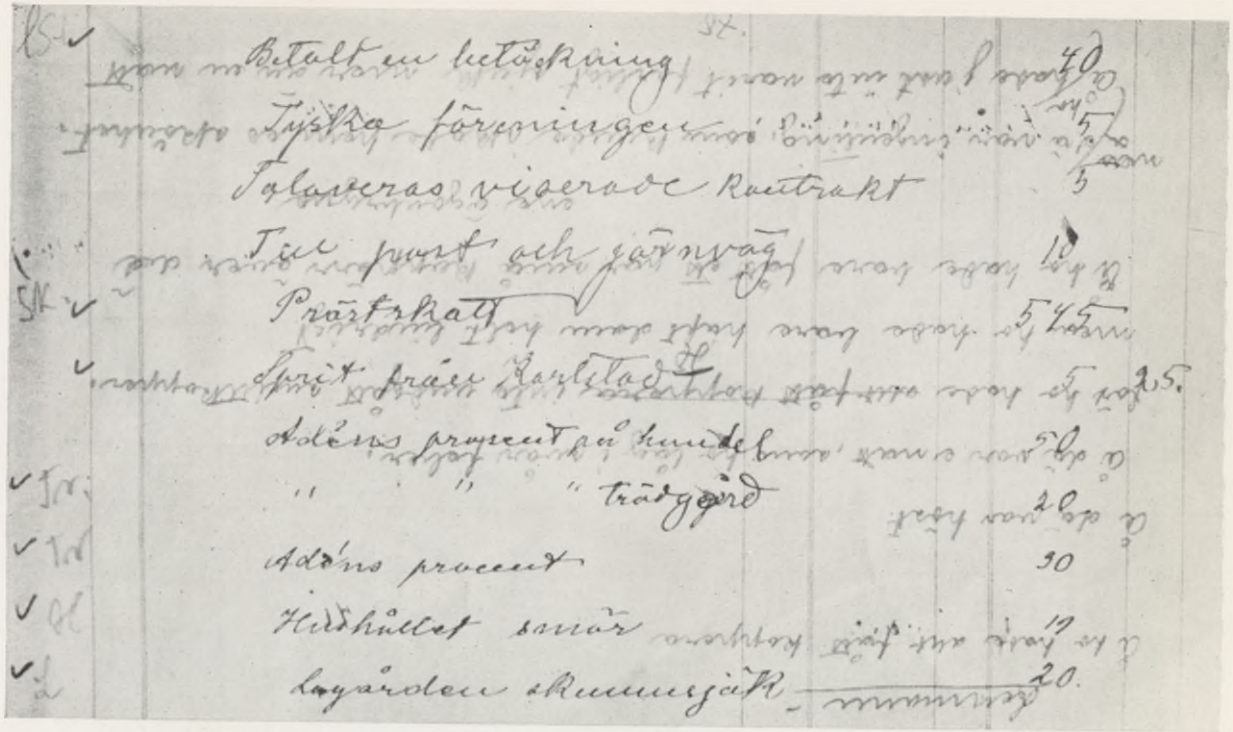

Bit ur ett snilles kassabok. Om man i likhet med författarinnan vänder den upp och ner läser man ett utkast på värmlandsdialekt till romanen Bannlyst av 1918.

Hur skall jag kunna gästa dig i ditt skrivrum och vid ditt arbetsbord,

då du alltid lever där borta, där det stora och upprörande tilldrar sig,

då jag aldrig råkar dig hemma, då jag kommer hit för att gästa dig?

När Selma tidigt på våren 1918 verkligen kom i gång med att arbeta, var det i alla fall med avsikten att skriva en världsförbättrarbok, den som till hösten kom ut under titeln *Bannlyst*. Bland alla de motiv hon varit inne på, var det två som så småningom vunnit försteget och behållit hennes intresse. Det ena var historien om prästen Rhånges och hans hustru Sigruns äktenskap, det andra historien om en västkustpojke vid namn Sven Elverson som varit med om en polarexpedition och efter den förföljdes av ryktet att han i ett tillstånd av hungerdelirium hade ätit människokött tillsammans med kamraterna. Hon trodde att hon nu funnit ett sätt att förbättra världen genom att säga att krig är värre än kannibalism, därför att det är större synd att förgripa sig på de levande än på de döda. Eftersom prästen Rhånge var en sådan som förgrep sig på livet i sin hustrus person kunde han få sin plats i boken, då han bannlyste den stackars Sven Elverson för hans ofrivilliga brott. Hon låter västkustbefolkningen följa prästens föredöme. Hon skildrar med exempel på exempel hur man förödmjukar människoätaren till det yttersta eller flyr hans åsyn för bara äckel. Men då liken från Nordsjöslaget 1916 börjar driva in mot stränderna och trassla sig med i fiskegarnen, då får både präst och fiskare en annan syn på Svens försyndelse.

De lär sig då att de som förgriper sig på livets helighet begår ett större brott än de som förgriper sig på de döda genom att äta dem. Vid storbegravningen av drunknade sjömän anger prästen det som en uppgift för dem vilka sett något av kriget, att gå ut och sprida avsky för dess fasor "så att det ska uppstå en kroppens spökrädsla och avsky omkring det som aldrig kan övervinnas". Och de närvarande lyssnar, så träffade i hjärtat och så gripna som författarinnan hoppades att bokens läsare skulle bli.

På en bevisföring mot kriget som vädjar till intellektet tror Selma Lagerlöf ej. Hon är övertygad om att motviljan mot kriget måste tränga ner i människosjälens djupa skikt innan den gör verkan. Hon vill hjälpa till att besegra mänskligheten största fiende genom att *göra oss en rustning och ett vapen och ett motgift av krigets fasa och förskräckelse.*

Första utkastet till prästfolkets äktenskap hade skrivits utan tanke på det större sammanhang i vilket den senare skulle flätas in. Och det var inte förrän i oktober som hon kastade om och började boken med Sven Elverson för att han skulle få den plats som tillkommer hjälten i en roman.

Om prästfolkets historia skriver hon till Valborg då hon skickar manuskript till renskrivning: "det som skildras i kapitlet I prästgården är ord för ord (nästan) sant". Hon påstår att prästen var ändå vildare i verkligheten än i boken, men fruktade ändå att han skulle väcka anstöt. Därför hade hon hittat på att förklara hans våldsamhet genom att ge honom farliga arvsanlag. Hon gör honom till ättling av en dalsländsk bondesläkt, vars medlemmar var kända dels för

sitt våldsamma temperament dels för att äga ett sjätte sinne. Intressant är att Ida Bäckmann räknar sina anor från denna släkt och har bestått en del av bokens historier om prästens förfäder som också var hennes. Selma tackar henne sedan i brev hjärtligt för hennes bidrag till karakteristiken av Hångersläkten.

Boken beredde henne emellertid svårare bekymmer än oron för hur publiken skulle ta upp hennes skildring av en abnormt svartsjuk präst. Hon hyste nämligen för egen del en envis misstanke att hon överdrivit den fasa som fiskarbefolkningen hyser inför den som äter människokött. Men hur skulle hon kunna lita på sin egen instinkt, då det visade sig att Sophie och Valborg var på sitt håll kände än värre fasa? Båda fordrade bestämt att han åtminstone skulle bli rentvagen innan boken slutade, och mot sitt eget bättre vetande böjde sig Selma för sina båda vänner, vilka för en gångs skull tyckte lika. Hon tyckte själv att det var okonstnärligt att Elverson i sista minuten skulle förklaras oskyldig. Men det kapitel hon kallat *Talet om livets helighet* gjorde trots denna eftergift åt människornas svaghet en överraskande stark verkan då hon läste det högt. När hon sedan märkte att kritik och publik mera intresserade sig för de romantiska och vilda händelserna som utspelar sig med prästfrun som medelpunkt än för bokens budskap, blev hon därför till en början ganska besviken. Hon hade ju dock så rätt i allt vad hon sade om livet och dess fiende kriget, och hon förmådde inte genast inse att felet låg i att detta mot vanligheten har måst inpräntas genom en predikan och inte kommer fram mäktigt och upprörande ur de skildrade ödena. Det är frestande att jäm-

föra denna bok med en liten historia ur Osynliga länkar som är en omskrivning av balladen om Thale Thott. Därför att riddar Arild Urup en gång skaffat sig en blodhund blir han tvingad av en oemotståndlig drift att släppa lös hunden på jungfru Thale, som sårat hans stolthet. I denna skildring får man noga reda på hur farligt det är att besitta maktmedel i det ögonblick då slumrande våldsinstinkter vaknar hos en förorättad människa. Men inte ett ord sägs därvid om rustningarna som en av krigets orsaker, och den tanken behöver aldrig ha varit medveten hos författarinnan.

Det finns i alla fall i Bannlyst ett motstycke till Arild Urup i den lysande skildringen av den frigivne mördaren Julius Lamprecht, han som av rädsla mördar på nytt. Hans historia liksom riddar Urups är tillämplig långt utöver skildringens egna gränser.

För oss som gärna vill veta hur Selma Lagerlöf själv tänkte och kände under denna tid är det betydelsefullt att i Bannlyst återfinna det lösryckta uttrycket om *dä oskrevne pappere, dä vite blade där Gud själv skriver ner sine tanker,* och detta är inte mindre intressant därför att orden blivit lagda i munnen på Lotta Hedman, sierskan från Stenbroträsk, en inkarnation av de många som läste Uppenbarelseboken under åren 1914 till 1918 och skrev om sina upptäckter både till Gustaf V och Selma Lagerlöf.

Prästen Rhånge som bannlyste Sven Elverson har också enligt Lotta slagit ut det seende ögat ur hennes ansikte. Därmed torde hon mena ungefär detsamma som Selma Lagerlöf menade, när hon sade att hon inte mera kände sig som författare eller med diktens ord att hennes själ övergivit henne.

Och jag försökte vara glad, säger Lotta, *över att jag nu var som alla andra, men mitt livs fattigdom kändes mycket tung sedan jag intet såg eller hörde av det som var utöver det verkliga. Jag kände ingen glädje över att leva, jag var lik en som i lång tid hade suttit vid ett fulldukat bröllopsbord men nu inte ägde så mycket som en smula bröd till att stilla sin hunger.*

Medan arbetet på boken framskred, rörde sig pennan allt lättare och till sist gick det som "ett trolleri" att skriva. Trots sin oro över vissa detaljer började Selma därför tro att boken var inspirerad och skulle göra verkan. Men denna verkan uteblev åtminstone i Sverige. Hon ansåg själv att endast grannländerna hade sett boken "som ett litet inlägg i kampen mot förödelse och grymhet", och inte ens det var ju så storartat. Den svenska kritiken analyserade boken ur litterär synpunkt och fastslog att författarinnan mot sin vana trädde fram och predikade direkt. Sven Söderman som alltid intresserat sig för författarinnans egen inställning till det övernaturliga, påpekade att "hur ofta hon i sin dikt stannat inför förnimmelser som tyckas förutsätta en fjärde dimensions realitet, så ha de samtidigt kunnat fattas som symboler eller också visat sig betingade av den pura sagans maskineri". Denna gång tycktes dock Selma Lagerlöf mena att Lotta Hedmans syner ägde en objektiv giltighet, att de var "ett slags fixerade hägringar ur det förgångna som finns till i och för sig men endast kan uppfattas av särskilt konstruerade ögon".

Detta är alldeles säkert en riktig observation. När Selma Lagerlöf gett ut böcker i nära tjugu år, blev hon äntligen demaskerad. Hon har inte sagt vad hon tänkte om den saken,

hon nöjde sig med att i ett brev till Elisabeth Grundtvig uttrycka den förhoppningen att boken så småningom skulle komma till sin rätt även i Sverige. Hon hade ju ofta fått rätt, då hon ställde sin tillit till framtiden, men denna gång gick det inte så.

Ett år efter det boken kommit ut, vet hon det redan. Hon skriver till fröken Grundtvig:

Jag har i många år saknat kraft och inspiration och stått maktlös eller rättare sagt stum inför allt eländet. Nu har jag då äntligen fått makten åter att tala, och det är jag så glad åt. Det kunde inte bli någon riktigt lyckad bok, men det är ändå så härligt att kunna skriva.

Semla Lagerlöf har hittills aldrig nöjt sig med mindre än att ha gjort något fulländat. Denna förnöjsamhet med en halv framgång, denna tacksamhet över att alls ha kunnat skriva även om resultatet inte blev så lyckat, tyder på en mycket ovanlig ödmjukhet.

Det går inte att skylla på ålderns resignation, ty hon resignerade aldrig, inte ens efter slaganfallet natten till den 8 mars 1940. Det måste finnas en annan förklaring. Jag vill gärna tänka mig att det hänt henne detsamma som hennes Lotta Hedman, nämligen att hennes själ svävat uppåt mot världsrymden och nått så högt att "den kunde överskåda människoödena i deras sammanhang". Hon har då också sett sin egen väg genom livets dal, och därvid har hon förstått att hur märklig den än var, vilka förunderliga ting hon än förmått uträtta under sin vandring, så var det även för henne ett orimligt företag att år 1918 slunga en bannstråle mot kriget som genast kunde tränga ner till själarnas undervärld, där den oemotståndliga avskyn bildas.

Denna tolkning må vara riktig eller ej, i varje fall är det så, att under året före fredsslutet 1920 befriar sig Selma själv från det stora ansvar som tyngt henne och vänder sig mot de uppgifter som låg inom hennes intressesfär då kriget bröt ut. En av dem var att skriva ner sitt livs historia. Är man sexti år och dessutom har sett sin levnad i perspektiv, då är tiden inne. Hon påbörjade verket men hann som vi vet aldrig längre än till år 1873. Under de år som följde närmast efter kriget röjer hon en oförmåga att fullfölja en uppgift, som är den överansträngda människans kännetecken. Alltför mycken oersättlig tid och kraft hade förrunnit under världskrigets fyra år.

ÅTERUPPSTÅNDELSE

Under krigsåren trodde Selma Lagerlöf som så många andra att människorna skulle gripas av stor glädje när freden kom. Men när hon kort efter vapenstilleståndet uttalade sig i en 60-årsintervju, frågade hon om människorna glömt bort att glädjas. Hennes egen sinnesstämning målas i de ord om "en ångestfull känsla av vanmakt" varmed hon ger sin anslutning till svenska kvinnors vädjan att ententens kvinnor måtte verka för ädelmod mot de besegrade länderna. Det var Ellen Key som stod i spetsen för namninsamlingen, och därför hade Selma varit nödsakad att övervinna sin olust mot på förhand dömda aktioner. Hon hade, som hon skrev till Ellen Key, beundrat hennes verksamhet under kriget "så väl ur rättens som ur den estetiska synvinkeln" och kunde inte nu neka henne sitt bistånd.

Den första efterkrigsvintern förgick i en undergångsstämning som följde med spanska sjukan och fördjupades av de dystra underrättelserna från det krigshärjade Europa. Men med våren lättade trycket åtminstone tillfälligt.

Det var ju ändå inte världskrig längre och andra intressen än fronttelegrammen kunde få göra sig gällande. Den danska författarföreningen inbjöd till nordiskt författarmöte i Köpenhamn. Isoleringen och tystnaden var bruten, littera-

terna kunde åter våga dryfta sina egna frågor. Selma Lagerlöf invaldes i den svenska delegationen, antog erbjudandet och ekiperade sig omsorgsfullt för 2 000 kronor, vilket tyder på att hon var vid gott humör och hoppades få roligt.

Denna vår gynnade väderleken jordbrukaren, och detta var mycket betydelsefullt för ägarinnan till Mårbacka, ty hon liksom gårdens folk hade känt kosmos vrede vila över jorden under krigsåren. Det kändes som om förbannelsen blivit hävd, när regn och värme kom i rättan tid och årsväxten såg lovande ut.

I Köpenhamn fick Selma också se en glimt av det yrande karnevalshumör som hon förgäves efterlyst i november året förut. Mötesdeltagarna liknade mera nyutsläppta kalvar på vårbete än allvarliga författare, och de finska kollegerna, som lidit mest och vunnit mest, de var allra gladast. Danskarna hade ett särskilt glädjeämne i Sönderjyllands återförening med moderlandet, och alla de fem ländernas författare såg framåt mot nya arbetsuppgifter efter den fyraåriga mardrömmens slut.

Författarna kunde nog få ett spänt och oroligt uttryck i ögonen då de presenterades för varandra. Men detta berodde på att de antingen inte hade en aning om varandras produktion eller också misstänkte att det var rena skandalen att inte känna till den nya bekantskapens litterära gärning. Selma Lagerlöf blev räddningen för många svenskar och danskar under bordskonversationens första trevande minuter. Man kunde tala om henne medan tankarna febrilt sökte efter den glömda titeln på en bok. Hela kongressen kände ju henne och alla hade någon mening om henne, stundom en ganska överraskande.

Första kvällen samlades deltagarna i paviljongen på Langelinje. Vi var bjudna på tvångsfri samvaro, och tvångsfritt tog sig det hela ut i förhållande till Selma Lagerlöf. Hon hade blivit så placerad att mötesdeltagarna defilerade inför henne. Själv drog jag mig ur strömmen ett tag för att få betrakta hur människor bar sig åt i närheten av Selma Lagerlöf. Somliga böjde knä, andra kysste på hand, andra neg, andra försökte i trängseln tala om för henne vilken glädje de haft av hennes böcker, åter andra smet stilla förbi. I författarfloden fanns sådana som förra året skojat med Bannlyst, och var inte också den herre med som sagt att skoj med Selma Lagerlöf var värre än kannibalism? Nu måste man se hur de klarade sig. Selma Lagerlöf satt under tiden alldeles stel med röda fläckar på kinderna och svettpärlor vid hårfästet. Då jag kom fram för att hälsa, hade hon redan slutat upp att lägga märke till nyanserna i den stora uppvisningen av mänskliga beteenden som pågick inför hennes ögon. Men den som infann sig nästa morgon då förhandlingarna började, det var Selma Lagerlöf.

På kongressens föredragningslista stod dels förslaget att skapa en form för de nordiska författarnas framtida sammanhållning, dels olika författarrättsliga frågor. Ingen fann det underligt att Selma Lagerlöf som gammal anhängare av Nordens enhet intresserade sig för den första frågan, men man hade liksom inte väntat att hon skulle stå upp och tala för författarnas rätt till ersättning för andligt arbete. Man tänkte kanske i hastigheten inte på, att hon var ett millionföretag som ständigt utsattes för stora förluster genom de hänsynslösa pirater som kunde utnyttja

hennes verk utan vederlag tack vare luckorna i lagstiftningen. Eller också tänkte man att en Selma Lagerlöf kunde väl uthärda sådana förluster. Det var föga bekant att hon hade ett varmt hjärta för sina ringare kolleger. Därför förstod man inte, att då hon talade, så talade hon också för dem.

Den stora banketten hölls på Skodsborgs Badehotell. Där reste sig Selma Lagerlöf och höll ett tal för Nordens enhet inför delegerade, författare och deras ledsagare som fyllde den väldiga salen. Hon gjorde det så värdigt och vackert att hon besegrade även denna församling. Men hon hade före talet råkat inta en begrundande och avvärjande pose med armbågarna på bordet och händerna knäppta under hakan. Och det behövdes inte mer, förrän det började viskas att Selma Lagerlöf hellre visade sina vackra armar och händer än gjorde sig besvär att vara angenäm.

Kung Christian måste redan tidigt haft förmågan att representera och sammanfatta den mening som hyses av det jevne folk i hans land. I varje fall gjorde han det vid det kungliga teet i Christian VII:s palä då han förklarade för Selma Lagerlöf att "De vejer op dem allesammen, vil jeg sige Dem". Detta sades inför hela den svenska delegationen, och kungens ord var inom ett par timmar kända av hela kongressen. Men vad som icke spreds lika fort var den olyckliga Selma Lagerlöfs försök att dra fram Svenska Akademiens ständiga sekreterare som motvikt.

I centrum var temperaturen het av lagerlöfbeundran, men den kunde sjunka ner till fryspunkten om man råkade komma i närheten av en klick anonyma författare som roade sig med att hitta på kvickheter om den svenska primadonnan

i de eleganta toaletter, vilka bekostats av ofantliga upplagor. Efter visningen av Rådhuset kom Selma Lagerlöf med Sophie Elkan nedför den breda trappan, och då föll det sig av sig självt att folk bildade häck på båda sidor. Själv stod jag i denna häck tätt bakom en svensk akademiker som i utsökta engelska vändningar och med det mest trovärdiga tonfall sökte pränta i Times korrespondent att Selma Lagerlöf var en dålig författare, känd för att förstöra goda motiv. Sophie Elkan däremot var den verkliga litterära storheten och det borde han låta Times läsare få veta. Nästa steg på skämtets bana var att komplimentera Sophie Elkan direkt. Det påstods att hon svarat: "jag har min lilla Höjärevördighet för mej", och därmed hade hon lyckligtvis undvikit att göra sig till spektakel. Ack ja, det händer mycket under en kongress som storheterna aldrig får reda på.

Selma Lagerlöf betygade efteråt att utflykten till Köpenhamn varit "angenäm och uppfriskande", och hon visar en oskyldig tillfredsställelse med firningen. "Den var lika storartad som i Finland med blommor och uppvaktning. Kunde inte vara bättre", skriver hon till Valborg Olander.

Kort efter författarmötet firade de svenska kvinnorna riksdagsbeslutet om kvinnlig rösträtt, och Selma for till Uppsala för att tala vid festen i universitetets aula. Vad hon ville ha sagt vid detta tillfälle var att kvinnorna fått sin rösträtt som genom ett under. Helt nyligen hade det sett lika hopplöst ut för dem som för Finlands, Sönderjyllands, Polens och Armeniens folk, och så med en gång var de framme vid målet. Av detta borde vi lära att händelser och tillfälligheter skyndar dem till hjälp som vill en stor och god sak och sätter in sina liv på den. Om kvinnorna verk-

ligen genomträngdes av denna tro, så skulle den skänka dem styrka och mod, och det skulle *bli makt i återuppbyggandet av den arma och förhärjade världen.*

Selma Lagerlöf vet att kvinnorna behöver styrka och mod i början av sin bana som medborgare. Hon vet att de nu har att fatta ett viktigt avgörande om sin framtida hållning. I breven till Valborg Olander skriver hon gång på gång att kvinnorna borde bilda ett eget parti med eget program för vilket de skulle verka i riksdagen. På tal om programmet skriver hon att *estetiska intressen, tillvaratagande av naturens och gamla minnesmärkens skönhet borde vara en kvinnlig uppgift likaväl som barmhärtighetsverk.*

Ellen Key ville också ha ett kvinnoparti, även om hennes motivering var annorlunda. De beslutande kvinnornas majoritet var emellertid av motsatt uppfattning och sedan det blivit klart, försvinner kvinnoproblemen ur Selmas brev intill valen 1924, då hon ånyo börjar fråga efter ett kvinnoprogram.

Selma skulle inte ha kunnat stå i universitetets aula och tala om att tron kan försätta berg, om inte det tryck hade lättat som hon så länge lidit under.

Tillförsikt och handlingskraft talar också ur hennes beslut att sätta i gång med den nödvändiga ombyggnaden av Mårbacka. Redan på nyåret 1920 anställde hon två karlar att ta ut sten till grund och därpå köpte hon för 3 000 kronor en lada med hundraårigt timmer. Professor Gustaf Clason anmodades att komma och ta stället i besiktning, därefter skickade han ner ritning på en storståtlig herrgårdsbyggnad i nyklassisk stil med tre våningar, säteritak och en mäktig loggia, uppburen av stenkolonner. Selma Lagerlöf

tilltalades ofantligt av förslaget och accepterade det, ehuru hon kände ett sting av dåligt samvete när hon tänkte på de stora kostnaderna.

Jag råkar veta detta därför att jag gjorde Selma Lagerlöf en visit på hennes hotell då hon i december 1920 som vanligt befann sig i Stockholm. Till min stora häpnad ställde hon mig då inför frågan om jag tyckte hon gjorde orätt i att behålla det dyra Mårbacka. Lika litet som jag visste att hon lagt märke till mina korrespondenser från hungervintern i Wien, visste jag att Mårbacka gick med en årlig förlust på omkring 15 000 kronor eller att hon planerade en kostsam ombyggnad. I min okunnighet om situationen sade jag henne att jag inte kunde förstå att hon befann sig i samvetsnöd därför att hon bodde kvar i sitt hem. Hon försökte förklara för mig att hon skulle kunna hjälpa fler av dem som vände sig till henne om hon gjorde sig av med Mårbacka, men, sade hon, jag orkar inte det, när jag en gång fått det tillbaka.

I mars året därpå skrev hon till Valborg Olander ett brev om samma problem. Det är inte alls någon minskning i bönebrevens antal som ger henne mod att ta itu med bygget. Tvärtom, de har ökats i en sådan grad, att hon för en gångs skull råkar i desperation och ger upp. Det var naturligtvis endast en liten bråkdel av den stora tyska läsekretsen som skrev bönebrev till Mårbacka, men för den som skulle läsa posten varje dag verkade det som om hela tyska folket förvandlats till tiggare. När hon ändå inte kan hjälpa alla eller hälften, är det lika så gott att sätta i gång på Mårbacka. "Men man känner sig ibland som en mördare", tillägger hon.

En vecka efter detta brev togs det första spadtaget till den nya grunden.

Den 17 augusti samma år, alltså på löjtnant Lagerlöfs födelsedag, tog snickarna ihop med takstolarna. Fadern hade också låtit göra takstolar, men de hade aldrig kommit till användning. Dottern fick däremot sina resta.

Med ens såg då huset väldigt stort ut, och det gladde Selma. När det mäktiga taket sedan fick sin svarta tegelbetäckning njöt hon av effekten. Förmodligen var det hennes egen önskan att arkitekten skulle undvika anknytning till den vackra anspråkslösa herrgårdsstil som dominerade i Fryksdalen under hennes barndom. Det är tydligt att hon direkt gladde sig åt att denna landsända inte kunde uppvisa maken till det nya Mårbacka. Det störde henne inte att huset var en efterbildning av en för tillfället populär stil, ty hennes känsla för originalitet sträckte sig inte in på professor Clasons område. Tvärtom, hon tyckte det skulle bli roligt att få göra efter empiredekorationerna i Falu residens och få ta idéer från biblioteket på Trolleholm som hon beundrat i sin ungdom.

Världsberömdheten Selma Lagerlöf ville ha ett värdigt och ståtligt hem, och enligt sin och arkitektens mening fick hon det. Men den klena strängt arbetande Selma Lagerlöf fick för den yttre effektens skull undvara sådana bekvämligheter som underlättar livet för en åldrande människa. Södervägen i hennes sovrum är död, den saknar fönster därför att fasadens utseende fordrar detta. I detta hus med de stora oanvända utrymmena blev det inte plats för ett toalettrum med rinnande vatten intill sovrummet och ej heller inreddes något badrum inomhus. Det mycket be-

undrade långsmala arbetsrummet ligger åt norr, och skrivbordet står alldeles för långt från kakelugnen. Selmas stora klädkammare ligger åt söder men hennes arkiv åt norr, och där finns ingen eldstad. I detta hus vars ägarinna skrivit så underbart om den flammande elden på härden, saknas en öppen spis. Hon fick heller ingen utgång mot trädgården från baksidan av huset, hur viktigt det än borde ha varit för henne att kunna försvinna osedd ut i naturen, medan turisterna belade loggian med kameraeld. Vindskuporna på säteritaket är nog så stilenliga, men Selmas gäster måste ställa sig upp för att kunna se ut genom dem. Huset kräver mycket tjänstefolk, och Selma Lagerlöf hade också under senare år svårigheter med att lösa hembiträdesfrågan.

Men alla sådana olägenheter var ännu fördolda för henne, då hon med intresse följde byggnadsarbetet och själv från inspektorsbostadens telefon som den värsta entreprenör rekvirerade byggnadsmaterial, folk och transportfordon.

Hon var emellertid inte bara upptagen av att ordna ett hus åt sig själv att bo i. Hon reparerade ekonomibyggnaderna, hon lät utföra täckdikningar, och hon sträckte också sina intressen utanför ägorna. Då Östra Ämtervik skulle elektrifieras gick hon i borgen. Hon lade ner stora summor på vägförbättringar, hon bidrog med 12 000 kronor till en ny reglering av Ämtan som fortfarande svämmade över, så att det såg ut som om den gamla Svartsjön utbredde sig i Mårbackadalen om vårarna.

Henrik Ahlgren hade lämnat Mårbacka 1919, och Selma hade fått en ny inspektor som hon trivdes mycket bra

Det nya Mårbacka ritat av professor Clason.

Härskarinnan på Mårbacka.

med. Efter ett år dog han emellertid i spanska sjukan, och då skötte hon själv hans sysslor en tid.

Hon märkte då att det var ett roligt arbete, och att hon kunnat sköta det själv om hon varit karl. En dag upptäckte hon att ladugårdsförmannen försummat underrätta veterinären om att korna inte blivit i kalv, och då funderade hon på att överta lagården själv så fruntimmer hon var. Inspektionsronderna på mornarna räckte tydligen inte till när det gällde att komma underfund med allt som en husbonde bör veta.

Fröken på Mårbacka sitter dessutom kommunalfullmäktige och kommunalnämnd, men det gör hon mest av pliktkänsla.

Hon är då mera road av att fara på auktioner och spåra upp möbler som en gång sålts från det gamla Mårbacka och att ropa in andra åtråvärda antikviteter. Hon får flera nya rum att möblera och vill inte att något skall stå tomt. Dessutom gör hon från Kalmar hemslöjd en stor beställning av björkmöbler som skall stå i salongen samman med prostinnesoffan från Fryxells i Sunne och stolarna från ingenjör Noreens hem på Herrestad.

Under denna tid handskas Selma med så stora summor både på inkomst- och utgiftssidan som aldrig förr. Hon får ett kontrakt på 56 000 kronor enbart för en dansk nationalupplaga av sina verk, skönt, då behöver hon inte vara ledsen över de stora aktieförlusterna längre. Tiotusentalen blandas ihop med tiorna i hennes anteckningar. En dag skriver hon: fått betalt för Körkarlen och en gris.

Denna utåtriktade, praktiska verksamhet levandegör för henne faderns arbete på att förbättra och försköna Mår-

backa. Hennes egen verksamhet som byggherre, jordförbättrare och kommunal förtroendeperson förbindes därigenom med planerna på boken om det gamla Mårbacka. Men det finns ett antingen — eller även för en Selma Lagerlöf, och hon förmår inte nu att koncentrera sig på detta ämne. Hon har under denna tid lika många litterära som praktiska företag i gång. Själv klagar hon över hur svårt hon hade att bestämma sig för ett motiv och hålla fast det. Hennes anteckningar vittnar om att hon ena dagen sysslar med de Estenbergska papperen, varur Löwensköldska cykeln så småningom växte upp, den andra med "något om folkvisor", den tredje med "min egyptiska novell" Man skall aldrig tänka, den fjärde med Topelius, den femte med en mårbackahistoria, den sjätte med en förnyad omarbetning av sin egen översättning av Gerhard Hauptmanns Vinterballad, som i sin tur är ett versdrama byggt på Herr Arnes penningar. Dramatiska teatern vågade emellertid inte uppföra pjäsen trots kombinationen Hauptmann-Lagerlöf, och då var detta i och för sig föga givande arbete bortkastat. Om den gamle gengångaren Herr Arne efter detta fått ro i sin grav, kunde det ju ha gått an. Men mycket snart uppträdde han på nytt i en dansk bearbetning som den envisa och tåliga Selma satte sig att gå igenom. När arbetade hon? En av dem som länge vistades i hennes hus har berättat att där om mornarna kunde ligga flera papper efter huvudvärkspulver på hennes skrivbord . . .

Det arbete som Selma lade ner på Hauptmanns Vinterballad var frivilligt, men det låg annorlunda till med hennes omarbetning och förkortning av Nils Holgerssons underbara resa. Redan 1915 hade Alfred Dalin anmält att

folkskollärarna inte hann med boken på ett läsår som ämnat var, och Selma hade då strukit ner tio kapitel. Men hennes förkortning stred mot hans önskemål, och boken hade fått behålla sitt sidantal. Då hade pedagogen Valborg Olander tänkt ut ett annat sätt att möta lärarkårens klago- och önskemål. Hon hade satt sig att skriva en "Handbok till Nils Holgerssons underbara resa" som kom ut 1918 med många goda ordförklaringar, kompletterande upplysningar och biografiska notiser om Selma Lagerlöf. Författarinnan hade samtidigt ärligt redogjort för de detaljanmärkningar som träffat boken. När hon så kunnat hade hon tillbakavisat dem, men då hon tvingats medge ett fel, hade hon gärna dragit fram en förmildrande omständighet. Selma hade skrivit att Smirre räv badade i svett, men det kan enligt zoologerna en räv inte göra. Alltså hade Selma begått ett fel, men, skrev Valborg Olander, samma fel har Goethe egendomligt nog gjort före henne.

Den som nu efter tjugufem år läser Valborg Olanders Handbok kan inte undgå att röras för var gång som viljan att skydda den stora väninnan mot kritik bryter igenom det pedagogiska syftet och vållar stilens lustiga blandning av kärlek och saklighet.

När det gällde försvaret för sagan om hur Sankte Per skapade Småland, överlämnade Valborg emellertid pennan åt Selma själv, och detta bör ju smålänningarna ta som en stor komplimang, även om argumenteringen inte övertygar dem.

Handboken tycks dock inte ha gjort avsedd verkan på lärarkåren, ty år 1920, just som Selma var som mest upptagen av annat litterärt och praktiskt arbete, kom Dalin

igen med frågan om förkortning. Av hans framställning fick Selma den uppfattningen att den en gång så beundrade och älskade Nils Holgersson nu var på väg att utdrivas ur skolorna. Men detta fick inte ske om Selma Lagerlöf kunde förhindra det. Hon gjorde därför ett nytt förslag till förkortning som bibehåller sammanhanget och den roliga fabeln så att man knappt märker att stora partier, särskilt ur andra delen, är bortskurna. Denna gång lät Dalin sig nöja, och år 1921 trycktes den förkortade upplagan. Selma har i den dessutom samvetsgrant rättat alla sina misstag. I företalet förklarar hon dem så att "den lille resenärens intryck från den första färdetiden flerstädes blivit oriktigt återgivna". Det vill säga, hon fasthåller vid att det är Nils som berättat hela historien för henne vid deras sammanträffande på Mårbacka och *han* har inte gjort några fel, det är blott författarinnan som inte alltid hört upp riktigt.

Det var en stor lättnad när detta arbete var färdigt. När hon sedan satt in Valborg Olander i den kommitté som skulle utdela en viss procent av inkomsterna på boken till böcker och tavlor i skolorna, så lade hon undan problemet Nils Holgersson i den förhoppningen att boken *i nytt som i gammalt skick kan komma de ungas hjärtan att klappa av kärlek till vårt vackra fosterland.*

När hon därpå verkligen satte i gång med att fullborda en av sina litterära planer, blev det inte Mårbackaboken hon tog itu med utan biografien över Topelius. Idén hade redan under krigsåren kommit från Svenska Akademien som i god tid ville förbereda firningen av Topelii hundraårsdag år 1918. I stort sett ansåg sig Selma Lagerlöf vara en onyttig medlem av Akademien, åtminstone i jämförelse

med dess arbetande medlemmar vilkas lärdom och flit hon beundrade. Eftersom hon dessutom satte stort värde på sitt umgänge med de sjutton herrarna, ville hon gärna åta sig de uppdrag varmed de hedrade henne. Detta var anledningen till att hon utan tvekan åtog sig att skriva minnestalet till högtidsdagen 1918, ehuru hon för att bli färdig i tid måste läsa Topelii och hans minnestecknares skrifter samtidigt som hon höll på med Bannlyst.

Hon hade många gånger förr skrivit om människor som verkligen levat men alltid utan ansvar för skildringens sannfärdighet utom möjligen inför fryksdalingar eller nåsbönder som kände förebilderna. Hennes metod har ju varit att inveckla huvudpersonerna i en rad fristående händelser till dess läsarna grundligt lärt känna dem utan att författarinnan behöver beskriva dem direkt. Hon komponerar nu boken om Topelius på ett liknande sätt. Hon låter oss se hur han uppför sig i sitt livs mera märkliga situationer och försöker att på så vis åstadkomma levnadsteckning, människoskildring och kulturhistoria samtidigt. När hon märkte att det lyckades, blev hon mycket road av arbetet. Medan talet så småningom växte ut till en hel bok förälskade hon sig riktigt i Topelius. Trots allt vad hans böcker betytt för henne i barndomen hade hon i början tyckt att författaren själv var tråkig. Men när hon hunnit till slutet på sin bok skrev hon till fröken Grundtvig att *Topelius var en ovanligt älskvärd och rikt utrustad människa, sådan som man vill tänka sig att människosjälarna skola bli då de genom ett mångtal av inkarnationer ha nått fulländningen.*

Det blev också en mycket rik och levande bok som kom ut hösten 1920 och den andas inte bara kärlek till Topelius

utan också kärlek till Finland. När landet nu var fritt kunde man lättare stå ut med att skildra dess hårda öden under ofrihetens år.

Selma hade varit så road av detta arbete att hon till och med ett slag tog avstånd från sin romandiktning. Hon skrev till Valborg Olander:

Besynnerligt att man diktar och diktar om människor som aldrig funnits. Man borde ta sig an verkliga personer och skildra dem med sammanhang som romanhjältar. Däråt kommer det att gå i framtiden. De gamla trodde alldeles säkert på sina hjältars verklighet, därför blev de urbilder som aldrig kunnat överträffas.

Selma Lagerlöfs plan hade varit att samla sina stämningar från krigsåren i en särskild bok. Men då Topelius var färdig och hon tog fram sitt material, fann hon att det inte räckte så långt. *Stämningar från krigsåren* ingår därför som en särskild avdelning i *Troll och människor II* tillsammans med så artskilda saker som historien om värmlandsoriginalet Kalle Frykstedt och minnestalen över A. T. Gellerstedt och kronprinsessan Margareta.

När samlingen blivit hopsatt och tryckfärdig, var Selma fortfarande mycket oviss om vilket ämne hon borde välja för sin nästa bok. Enligt dagboken sysslar hon ganska mycket med det motiv som hon senare skulle utforma till Charlotte Löwensköld samtidigt med att hon skriver ner en och annan mårbackahistoria liksom på prov.

Men allteftersom arbetet på det nya Mårbacka skred fram, mognade insikten att det gamla Mårbacka måste få

sitt äreminne. Boken om Mårbacka är skriven medan hammarslagen dånade vid bygget, medan det sprängdes i berget efter vatten, medan cisternen blev gjuten och vattenledningsrören lades ner.

"Många gånger medan jag skriver känner jag det som om jag skulle vakna upp ur en dröm", anförtror hon Valborg. Ja, hon måste ofta vakna upp ur en dröm för att rekvirera cement, rör och fönsterkarmar, bestämma om färgsättning eller betala räkningar.

Hon for på sammanträden för reglering av Ämtan samtidigt med att hon skildrade hur fadern på sin tid misslyckades att få de andra markägarna intresserade av samma företag. En växel på 10 000 kronor för filmrätten till En herrgårdssägen kom särdeles lämpligt en dag, och då måste hon åter tänka på fadern som aldrig fick några honorar från himlen att betala sina räkningar med. Hon kunde nu bättre än förr sätta sig in i faderns strävan och svårigheter och förstå hur smärtsamt det måtte ha varit för honom att få ge upp till slut. Likväl gjorde hon honom inte till någon tragisk hjälte. Han får vandra in i världslitteraturen med sin charm och sin obetänksamhet, sina fel och förtjänster, och hans dotter förbluffar läsaren med sin objektivitet. Valborg Olander brukade tala om hur svårt Selma led av att behöva skildra hur Mårbacka gick tillbaka under faderns senare år. Men hur hon än kände det, så tvekade hon inte att sätta in de nödvändiga skuggorna i tavlan. Konstnären var i ämnets våld.

Som kulturskildring sträcker sig boken ända tillbaka till Mårbackas första bebyggelse. Selma tar upp på nytt den motivkrets som hon rört sig med i Liljecronas hem, skild-

rar gården sådan den såg ut i farmor Lisa Majas ungdom, berättar om de sorger och bedrövelser hon hade att utstå för den elaka styvmoderns och den motspänstige fästmannens skull och hur hon till slut segrar över dem båda. Hon skildrar minnen från krigen med Norge och med vargarna och ägnar en hel avdelning åt Vardag och fest.

Hennes mening var att samla intresset kring fadern, men i det ögonblick hon själv som treåring visar sig på scenen, är det hon som drar uppmärksamheten till sig. Skildringen av herrgårdsfamiljens bekymmer intresserar oss främst därför att där bland småmamsellerna finns en allvarsam och vaken liten en som iakttar och förstår mer än de vuxna anar. Slutligen fängslas man av den åldrande Selma Lagerlöf som är närvarande på varje sida. Ifall läsarna av Mårbacka tar sig god tid och lyssnar väl, kan de höra den vemodiga humorn i berätterskans röst och uppfånga den underton av mystik som åtföljer även de vardagligaste skildringar. Ehuru Mårbacka är en gård där man arbetar i sitt anletes svett som på andra gårdar, så gömmer den på mycket mer än vad som kan läggas ut i tunnland, köras in på loge eller räknas in i lagård och stall. De döda har alltjämt sitt hemvist där, och alldeles som i sagorna sammanflätas det nyktra arbetet med ett osynligt kraftspel som varken kan förklaras eller bortförklaras. Turisterna som vimlar kring det nya bygget vet ingenting därom, men de gamla på gården känner till saken lika bra som ägarinnan, kanske bättre. Ännu vid denna tid kunde ju Selma tillsammans med andra dagens händelser anteckna att en av hennes statare hade mött sin fylgia.

Bland de otryckta utkasten finns ett som syns höra ihop

med boken om Mårbacka, även om sammanhanget inte kan direkt bevisas. Det bär överskriften *Det övernaturliga* och lyder:

Om hösten när det blir mörka kvällar, händer det sig så underligt här på Mårbacka.

Sitter jag på verandan, sysslolös och tänkande på just ingenting, då kommer en nattfjäril farande, och om jag helt oförmodat ser upp, tycker jag mig skymta gestalter som skynda undan från gårdsplanen.

Om någon befinner sig för långt framme upplöses den i dimma. Jag ser dock skymten av en vit liten fot, ett och annat grönt skört. Under en syrenbuske har jag en gång sett själva skogsfrun. Hon låg på rygg och hade dragit ner en ros mot sitt ansikte. Hon hade berusat sig av doften, så att hon inte hade besinning att försvinna i tid.

Men då jag märker sådant reser jag mig strax och smyger på tå in i huset. Det är grannarna i skogen . . .

Jag går min väg därför att min närvaro inte är önskvärd, men jag är ej alls rädd.

DEN FJÄRDE DIMENSIONEN

Bilden av Selma Lagerlöf under de oroliga och verksamma åren närmast efter kriget skulle förbli ofullständig, om man utelämnade hennes kamp för sin hälsa. Hon hade överskridit 60-talet ett gott stycke, hon hade arbetat mycket och var trött. Men hon tänkte inte på att vila sig till krafter utan på att tillkämpa sig dem.

En dag våren 1920 då hon lagt undan Einsteins Relativitetsteori emedan hon "inte kunde tänka sig den fjärde dimensionen" grep hon i stället till den danske författaren Johannes Hohlenbergs bok *Yoga, studier i indisk levnadsfilosofi,* och den fattade hon dess bättre. Vid den tiden kunde hon inte gå mer än fem minuter utan att få plågor i höften och orkade varken hålla fingrarna kring pennan eller tankarna kring ett litterärt arbete. Hennes arbetsförmåga var alltså svårt nedsatt, vilket vållade henne djup oro och under dessa förhållanden fick boken om Yoga ett personligt intresse. Hon hade börjat läsa den för att få en överblick av indisk visdom och fann att den även innehöll praktiska anvisningar om sättet att behärska kroppen. Eftersom kroppen just nu behärskade henne, grep hon sig an med att följa dessa råd.

En månad efter det boken omnämnes i hennes dagbok,

får man veta att Selma Lagerlöf blivit en yogi, det vill säga hon var i gång med de första andningsövningarna efter bokens anvisningar. Redan efter två dagar tyckte hon att det gick bättre att skriva "men det kan ju också bero på pennan", tillägger hon obeskrivligt lagerlöfskt. Hon fortsatte med träningen och den 23 maj antecknar hon att "kroppen är full av vibrationer".

Vi skulle väl aldrig riktigt fått reda på vilka träningar det var som hon underkastade sig medan hon skrev boken om Topelius, om inte Selmas danska väninna Ida Falbe-Hansen blivit sjuk. Selma ville nu hjälpa henne att återvinna hälsan och skickade därför genom Elisabeth Grundtvig utförliga beskrivningar på de övningar som varit så nyttiga för henne själv. Den sjuka bör sätta sig bekvämt till rätta i en stol, hålla händerna framför sig som en skål och se ner i dem. Under tiden skall hon andas regelbundet och tänka på att hon andas. Selma för sin del hade efter några minuters andningsövning känt en rörelse i handen. Ådrorna började svälla och värme och liv tillfördes händerna. Hon försäkrar den stackars sjuka fröken Falbe-Hansen, att man genom medveten andning kan få blodet att pulsera friskt, men man skall under andningen tänka på den kroppsdel som behöver blodtillförsel.

Hohlenberg säger i sin bok att konstnärlig utbildning är en förträfflig skola, ja att konsten är i sig själv yoga. I varje fall syns Selma Lagerlöf, trots att hon började så sent i livet, haft en stor förmåga att uppnå de resultat som Hohlenberg utlovar. Efter fyra månaders övningar kan hon gå omkring på gården vilket dittills varit omöjligt. Förut hade

hon inte orkat lyfta sina maktlösa armar, nu kan hon hålla dem uppsträckta hur länge som helst.

I ett senare brev berättar hon att vid tiden för Akademiens högtidsfest 1920 var hon så förkyld att det synts henne nästan omöjligt att fungera som direktör och tala till kronprinsessan Margaretas minne. Hon försökte då en andningsrörelse som angivits som botemedel mot förkylning och blev till sin stora förvåning mycket bättre.

Vid utsatt tid infann sig Selma alltså i Börssalen, slog sig ner i direktörsstolen och läste upp sitt sköna tal *Himlatrappan*, som än i dag kan få folk att gråta över den älskliga furstinnans alltför tidiga bortgång. Ingen kunde då ana att det var indiska andningsövningar och nässköljningar som givit henne kraft att skriva talet och läsa upp det.

När hon beskriver en särskilt komplicerad övning talar hon om att indierna använder den för att komma i extas. Hon säger inte att hon själv nått ett sådant stadium men berättar att hon "känt en ström stiga upp i huvudet så att alla nerver vakna, det susar i öronen och blodet brusar genom ådrorna".

Jag kan inte beskriva, tillägger hon, *vilket nytt mod man får, då man märker att man kan befalla över sin kropp, inte bara sitta stilla och ta emot alla sjukdomar den drar över sig.*

Även den som föraktar den indiska erfarenheten måste väl beundra den järnvilja med vilken Selma Lagerlöf genomförde de tröttsamma experimenten.

Så dyrbar, säger man sig, var henne alltså hälsan och de återstående åren. Hon hade uppnått all den framgång hon eftersträvat och mera till. Det arbete hon hade bakom sig var nog för att hennes verk skulle leva långt efter hennes

död, och det visste hon. Men hon var likväl inte färdig. Hälsan var inte ett självändamål. Den var förutsättningen för att hon skulle fortsätta att dikta, och att dikta var hennes sätt att söka efter tillvarons ständigt vikande hemlighet.

Dagbokens och brevens knappa meddelanden om hennes studier och erfarenheter under dessa arbetsfyllda och sjukdomsmärkta år synes anvisa den riktning i vilken underströmmen fortsatte sitt lopp i det fördolda. Det är lätt att tolka dem fel, men det ser åtminstone ut som om det funnes ett sammanhang mellan intrycken av Swedenborg, upplevelsen vid moderns död, besöket i Falun av diktens saknade genius, Yogaövningarna med de fortsatta studierna i teosofi och antroposofi, omdömet om Topelius som en efter många inkarnationer fulländad varelse, det gamla trolska Mårbackas uppståndelse i minnet och slutligen den visshet att döden blott är en övergång till ett nytt liv, vilken uppfyllde Selma Lagerlöf, då hennes äldsta vän Sophie Elkan gick bort.

Efter en operation hösten 1920 hade Sophie repat sig så pass att hon kunnat efterkomma Selmas inbjudning att jula på Mårbacka. "Det vill till att man älskar varann", skrev Sophie till Betty, då hon skildrat resans besvärligheter och ensligheten på landet. Till belöning fick hon höra Selma läsa Himlatrappan på julafton inför gårdens församlade folk.

I mars 1921 for Selma till Göteborg på ett treveckorsbesök. Då hade symtom på kräftan visat sig på nytt, och därtill hade Sophie enligt Selmas uppgift struma och vattu-

sot. Stora lidanden väntade på Sophie, och hur rädd hon än var för döden så riktade hon likväl sina tankar mot den. Selma berättar att den sista av de böcker Sophie läste och älskade var den bortgångna Harriet Löwenhjelms Dikter med deras stridiga känslor inför döden. Vi vet alltså något om vad det var hon läste högt för Selma under de stilla kvällar de upplevde tillsammans på slutet. Sophie hade för sig att detta skulle bli Selmas sista besök hos henne och lät därför servera extra god mat. En sådan välvilja måste Selma kvittera genom att ta för sig ordentligt, ehuru hon inte mådde väl av de alltför utsökta rätterna.

Selma hade blott en kort tid varit på Mårbacka, då hon en dag fick bud att Sophie drabbats av hjärnblödning och dött efter några timmars medvetslöshet. Hon hade fått en lätt död och detta uppfyllde Selma med den djupaste tacksamhet.

Hon kände en obeskrivlig tomhet när den vän gått bort som var förbunden med ett rikt och långt skede i hennes liv, men ingen tung sorg. Hon förklarade att hon inte sörjde Sophie som hon sörjt Gundla Gumælius, men detta får förstås så att hon kände sig ha gjort vad hon kunnat för Sophie, medan hon uppskjutit att visa Gundla sin tacksamhet, tills det blev för sent. Vid jordfästningen höll Selma ett tal som är byggt över tanken att livet prövade Sophie intill det fått visshet om att hennes kärlek till livet höll inför alla prövningar, varpå det befriade henne och strax väckte henne på nytt till det eviga livets dag.

Och nu ser hon dig framför sig liv, utan vank och brist i den skönhet som hon visste vara din, om hon endast en

gång finge se dig i din rätta skepnad och inte endast som hittills som en förvirrad och vanställd dröm.

Selma korresponderade vid flera tillfällen med Sophies yngre vän och skyddsling författarinnan Jeanna Oterdahl. Sedan hon ordnat Sophies skrivrumsmöbel på Mårbacka, skrev hon till fröken Oterdahl att Sophie tycker om rummet, alldeles som hade den döda varit i tillfälle att inspektera Selmas anordningar. Selma skrev också till Elisabeth Grundtvig att hon inte trodde att Sophie var död. Men fortsättningen på brevet visar att hur hon än spanade efter tecken på ett liv efter detta, så gick det inte att ockra på hennes intresse. En spiritist som Selma kände endast obetydligt, hade kommit till henne för att framföra en hälsning från fru Elkan. Selma satte sig till bestämt motvärn, hon ville varken ha hälsningar eller varningar på sådan väg. Hon berättar för Elisabeth Grundtvig att hon nu mer än förr är benägen att tro att den skiljande förlåten är en lycka. *Så hjälplösa, så hopplösa vi människor än äro, så tror jag dock att vi måste lita till egna krafter för att komma genom livet. Det är ej meningen att vi skola få någon visshet, ingen tröst, inga råd från andra sidan. Det skulle säkert verka förlamande på allt framåtskridande, enskilt som allmänt.*

Kort efter dödsfallet sammanfattade Selma inför Valborg sin och Sophies vänskaps historia i följande ord: *På hennes vänskap var jag säker, fastän hon ofta vållade mig lidande liksom jag henne.*

Men allteftersom åren går undanträngер minnet av vänskapens lycka det smärtsamma intrycket av tålamodsprövningar och lidanden. Sommaren 1937 fick Selma besök av

två av Sophies brorsbarn, och därom berättar hon i brev till Ida Bäckmann: *Då de hade farit sin väg, saknade jag henne så förfärligt. De hade bara kommit mig att minnas hur obeskrivligt rik och förtjusande hon var och hur många stunder av lycka hon skänkt mig. I natt drömde jag att jag var sjuk och skulle dö. Det kändes som förr i världen då Sophie och jag drogo ut i världen, lämnande efter oss alla bekymmer och plikter, bara lystna efter en ny, okänd värld.*

Inte ens Selma Lagerlöf som skrivit så vackert om kärleken och döden, har skildrat dem skönare än i dessa få konstlösa ord som hon skrev ner på sin ålderdom.

SELMA LAGERLÖF OCH BIRGITTA

Under våren 1923 haglade inbjudningar och uppdrag värre än vanligt över Mårbacka. Selma Lagerlöf inbjöds i ett telegram på femti ord till en kongress i New York, vidare till Internationella rösträttsalliansens kongress som vid denna tidpunkt hölls i Rom, till Göteborgsutställningen, till Sigtunastiftelsen och till Folkskolans vänners möte i Sunne. Hon sade nej till alla dessa inbjudningar och flera till, men åtminstone i ett fall ångrade hon sig. Hon hade ju egen bil och kunde snabbt göra verklighet av en människovänlig impuls, då den inte behövde föra henne längre än till Sunne, där Folkskolans vänner var samlade.

Hon blev också ombedd att hålla högtidstalet vid Birgittajubileet i Vadstena och därtill sade hon ja. Innan hon for, tillkallade hon en läkare för att få stärkande medicin före resan. Han ordinerade henne i stället att stanna hemma med sitt svaga hjärta. Bland dem som blev besvikna däröver var också Ellen Key, som gärna velat visa henne sitt Strand.

Mötesarrangörerna i Vadstena är likväl förtjänta av eftervärldens tacksamhet, ty på deras initiativ skrev Selma sin *Sankta Birgittas sista dagar*. Den blev uppläst vid jubileet och sedan tryckt samt vida känd och högt beundrad.

Mindre kända är däremot de förstudier som Selma gjorde innan hon fann formen för sitt tal. Det rör sig endast om lösa fragment, men de säger mycket om Selma Lagerlöfs syn på Birgitta och på sig själv.

Det är ett verkligt äventyr att leta bland Selma Lagerlöfs otryckta utkast. Medan man genomgår variation efter variation på något tema som kanske blir fullföljt eller helt förkastat, möter man plötsligt en sida som öppnar utsikt över Selma Lagerlöf själv och kastar ljus över det inre arbetet bakom det färdiga verket. Då större delen av denna bok redan var skriven, blev levnadstecknaren i tillfälle att gå igenom nytt material och bland detta fanns också förstudierna till Birgittatalet. Här mötte en mycket oväntad Birgitta och en mycket chockerande Selma Lagerlöf.

I sitt Birgittatal av 1916 plockade Ellen Key bort visionerna och siargåvan och presenterade sedan Birgitta som en för nutiden acceptabel personlighet, ett föredöme bland alla andra i självtukt och viljekraft. Selma börjar på samma sätt med att bortförklara Birgittas uppenbarelser. Hon har läst Siegmund Freud och vet att glömda barndomsintryck kan spela en människa de mest förunderliga spratt, ja till och med te sig som visioner. Hon nästan tycker synd om Birgitta som inte kände till Freuds teori om det omedvetna och därför trodde sig stå i förbindelse med himmelens ljuva innevånare.

Här slutar det första fragmentet, och förgäves får man lyssna efter sorlet från den dolda underströmmen däri. Men det är inte långt borta, och det kommer tillbaka.

Ett nytt fragment följer det första och så ännu ett. Det

är som om författarinnan sökte ta ut en melodi och så småningom lyckas det. Hennes säkerhet stiger. Hon släpper inte teorien om det omedvetna men begreppet får en ny och härligare innebörd. Så småningom kommer hon fram till vissheten att själen rymmer vida större krafter än människan själv är medveten om. Hon talar om de utvalda *hos vilka detta levande liv där inne i själen stundom stiger till ytan och visar sig, så att det blir för det egna medvetandet märkbart.* Hon talar om de vittnesbörd om själens dolda krafter som kommer från alla håll, från tänkare, läkare och vetenskapsmän, från religiösa människor som vittnar om bönens makt, från mystiker som försäkrar att de kan sätta sig i förbindelse med alltings urkälla. Hon erinrar om österländske vise som gett prov på en rent förskräckande andlig förmåga, om våra egna helbrägdagörare som begagnar sig av den religiösa extasen. Slutligen talar hon också om *snillen som mer än väl veta att då dörrarna till deras själars innersta upplåtas för dem, känna de sig mäktiga, höjda över jorden, men som måste erkänna att de blott stundvis behärska dessa slutna områden.* Om alla dessa säger hon att *de bjuda oss att tro att vi inom oss bära på gåvor som vi ännu inte i allmänhet veta att använda, krafter till hälsa och uthållighet. Våra blickar skola övervinna avstånd och skåda vad som är fjärran, rikare andligt liv.*

Därpå anfäktas hon ånyo av tvivel och medger att de flesta bland oss ännu står undrande och misstrogna inför allt detta. Mer än på andra områden känner man sig på lös grund. *Man fruktar* (som hon själv i hela sitt liv gjorde) *för inbillningens gyckelspel. Det syns oss vara för stort,* säger hon, *att våga tro att inom oss kunna bo hart när gudom-*

liga krafter. Grunden inom oss vill brista inför sådana utsikter.

Mitt i alltsammans står där också:

O jag är en gammal kvinna och mig fattas den stora hänförelsen . . .

Så småningom nalkas hon själva ämnet för sitt tal. Hon förklarar att *det blir oss lättare att tro på att detta utvidgande av själens makt och möjlighet skall bli en verklighet, om vi skärskåda människor som redan ha ägt krafter som vi kallat underbara. Vad som kommit några få till del, skall kanske kunna bli en själens allmänna ägodel.*

Hon är emellertid ännu inte framme vid Birgitta, hon måste först tala om att *ägandet av dessa utomordentliga själsgåvor inte är någon sällsynthet i vårt land. Man möter bland bygdens enkla män och kvinnor sådana som ägt klarsynens och tankeläsningens gåva, ehuru dessa gåvor i följd av tidens art än ansetts för bedrägeri, än för ofrivilligt självbedrägeri.*

Innan Selma börjar med Birgitta själv, har hon skrivit sig fram till lugn och trosvisshet:

Detta är icke företeelser som man bör frukta utan tvärtom sådana som man med glad tillförsikt bör närma sig såsom vittnesbörd om människosjälens väldiga förmåga av utvidgning och fullkomning.

I skildringen av Birgittas sista dagar kommer sedan de stadier av tvivel, tro, samt åter tvivel och tro tillbaka, vilka Selma genomgick medan hon arbetade sig fram till en vision.

Min kära fru moder ber mig hälsa eder, säger Birgittas

dotter till folket, *att hon en tid har varit mycket plågad av onda andars hemsökelser. Men nu i dag har hon sett Kristus.*

Med detta är inte alls sagt att Selma identifierade sig med Birgitta ehuru folk jämfört dem med varandra sedan 1904. Selma visste alltför väl hur "tidens art" förvandlats under de 500 mellanliggande åren, och, vad som är viktigare, hon förstod att skilja på siare som ordagrant förmedlar sina uppenbarelser, och diktare som slipar och formar ingivelsens materia till ett konstverk. När ett verk var fullbordat kunde väl Selma se förundrat därpå och tro att okända krafter varit verksamma genom henne. Men hon hade inte glömt hur hon tvingat in den ursprungliga idén under konstnärliga regler. Hon vet att hon alltså förhållit sig helt annorlunda till sitt stoff än Birgitta som var angelägen att få sitt budskap framfört så fort och ordagrant som möjligt. Alla litterära jämförelser till trots var därför sierskan och berätterskan väsensskilda personer även om de liknade varandra i ryktbarhet. Men berätterskans gåva bestod däri att hon trots denna väsensolikhet förmådde försätta sig i sierskans värld och genomleva hennes sista dagar. När Nathan Söderblom kom till Mårbacka en tid efter Vadstenajubileet, kunde han också berätta att det var som om Birgitta själv kommit till tals i sitt Vadstena år 1923.

I Sankta Birgittas sista dagar skildras hur Birgitta själv och hennes omgivning betraktade varje tvivel på de egna uppenbarelserna som hemsökelse av onda andar. Själv ansåg Selma att tvivlet gjorde sin nytta. Sedan hon läst en bok som hon kallar "den tyska filosofboken om Steiner" skriver hon att han har förkunnat ett par läror som hon länge trott

på, så bland annat *att det icke går an i vår tid att komma och bjuda på en religion full av obevisade under utan religionen måste vara en vetenskap som kan bevisas. Det gäller inte mer att tro utan att veta. Vidare att man kan förskaffa sig kunskap om andevärlden själv genom ett fast, medvetet, systematiskt tänkande. Man skall inte sitta som en drömmande mystiker utan genom ansträngning av hela sin tankeförmåga nå fram till den värld som annars är fördold för oss.*

Birgitta skulle ha funnit ett sådant yttrande betänkligt ur renlärighetssynpunkt. Selma Lagerlöf hade också ett drag av kättare i sig. Hon uppträdde inte som så kallad sagoförtäljerska för att lägga fram en from och naiv världsåskådning under vackra symboler. Hon var inte heller en begåvad dam som ledigt landade med båda fötterna på jorden sedan hon företagit en luftfärd i det blå. Hon var något vida intressantare, nämligen en diktare som sökte klarhet över sin egen ingivelses värde — inte ur den konstnärliga fulländningens synpunkt, ty där var hon trots tillfällig tvekan sin egen säkra bedömare, — utan helt enkelt och bokstavligt ur sanningens.

GODA ÅR OCH ONDA

Strax före påsk 1920 hade Mårbacka skakats av en jordstöt. När den bedarrat låg Selma vaken på natten och *tänkte på att vårt liv satt som ett äpple på en svängande kvist, när som helst färdigt att falla.*

Dagen därpå skrev hon till Valborg att hon är *uppskakad av det övermänskliga men arbetar som en slav för jordiska och världsliga ting, frånsett dessa händelser av yttersta dom och alltings slut.*

Ehuru hon inte mer oroades av någon sådan jordstöt, inregistrerade dock seismografen på Mårbacka mycket tydligt mellankrigsårens kriser.

Mitten på 20-talet kännetecknades av ständiga växlingar mellan internationella kriser och återhämtningsskeden. Liknande växlingar förekommer denna tid även i Selma Lagerlöfs liv. År 1924 var ett dåligt år, 1925 ett år med tur och 1926 ett år med otur som hon uttrycker det. År 1927 började lovande, sjönk ner i en vågdal under sommaren men bättrade sig på slutet. År 1928 på våren satte Selma Lagerlöf punkt, eller rättare sagt frågetecken efter den sista meningen i sin sista roman. Då hade skarorna redan börjat ordna sig till det brokiga festtåg som skulle ledsaga henne till Ålderdomens tysta land.

De internationella förhållandena måste räknas med bland de många faktorer som påverkade Selma Lagerlöfs stigande och sjunkande kurvor. Jag har inga vittnesbörd tillgängliga på att hon med större iver följde de politiska krisernas böljegång eller att hon starkt personligt upplevde fredstankens segrar och nederlag i Genève och annorstädes. Det var på ett alldeles särskilt sätt som världslägets växlingar återverkade i hennes liv.

I ett dedikationsexemplar av Kejsarn av Portugallien som såldes till förmån för krigets offer skrev hon:

Utom striden vi stått och sett dess blodiga vimmel,
önskande kanske att själva få del av bragdernas heder.
Detta förnekat oss blev, men nu står vägen oss öppen.
Pröve mot svält och frost du svenske, din styrka,
vinn i den svåraste kamp oförvanskelig ära.

Själv stod hon med i den kampen. Även om hon inte alltid följde den internationella politiken nu sedan Sophie Elkan inte längre tvang henne därtill, så märkte hon på innehållet i sin postväska när det mörknade i Europa.

Den stora tyska valutakrisen år 1924 betydde inte endast att Selma Lagerlöf fick betalt i Rentenmark från sitt tyska förlag utan även att nöden från den ruinerade tyska medelklassen sköljde upp i vågor kring Mårbacka.

Vad ska man ta sig till med människor som skriver att Selma Lagerlöf är det enda som står mellan dem och hungersnöden? Vad hjälper det att de inte har rätt att säga så?

Ännu under 1922 hade Selma haft en smula humör att

möta situationen med. När hon en dag fick ett tyskt brev som slutade: "nu dör vi", så gjorde hon ett avtal med Vår Herre och lovade rädda Frau A, om Han ville skicka en oväntad penningförsändelse med måndagsposten. Inga penningar alls kom med posten, men på eftermiddagen återbetalte befallningsman ett lån på 500 kronor. Selma kunde inte tänka sig ett större underverk än att få igen pengar som hon utlånat, och nu undrade hon mycket om Gud verkligen hade tänkt på fru A. I varje fall fick denna sin del av de 500 kronorna.

Men längre fram tappar Selma humöret många gånger och vet sig ingen råd. Hon måste ju säga nej gång på gång, men hon var så snäll att ett enda nej kunde kosta henne en sömnlös natt.

Selma fick också underhandsnyheter om den internationella stämningen genom turisterna, särskilt de tyska. Där hon satt i sin avskildhet på Mårbacka fick hon genom sina små Wandervögel veta att den tyska ungdomen knöt händerna i byxfickorna och väntade på vedergällningens dag. Hon fann också bland sina tallösa tyska beundrare många som satte allt sitt hopp till en man vid namn Hitler.

När guldmyntfoten återinfördes i Sverige skapade detta också för henne ett problem i hennes egenskap av arbetsgivare. Enligt vad hon berättade i brev till Nils Holgersson ute i Amerika, uppsköt hon dess lösning och fortfor att hålla samma löner åt sina arbetare som under kriget.

Under denna period talar Selma för första gången i breven till Valborg om sina nerver. Hon säger att hon inte tål att bli upprörd. Men vem bryr sig om det? Följaktligen blir hennes arbetsförmåga nedsatt och så blir året 1924 i

alla hänseenden ett dåligt år. Sommaren var också regnig och hon längtade efter solsken trots att turisterna medföljde detta.

Selma hade hunnit till sextifemårsåldern och skymtade redan ålderdomens tysta land bortom sjuttiårsdagen. Egentligen längtade hon alls inte dit, men det kom tider då hon kände sig så utsliten att hon på förhand upplevde ålderdomens erfarenheter.

Den fysiska trötthetten åtföljdes av en nedsättning i hennes psykiska upptagningsförmåga som blivit ansträngd över alla gränser. Hon kunde då låta människor glida förbi sig utan att skilja mer på dem än på vattendropparna i en ström, och utan att nyansera sitt sätt emot dem.

En ung tysk officer kunde komma stormande till Mårbacka, full av de mest himmelshöga förväntningar. Han hade länge längtat att få berätta för Selma Lagerlöf om den där officersbaracken av korrugerad plåt som han och fyra andra officerare byggt sig under Sommeslaget och kallat Kavaljersflygeln på Ekeby. När detta inte syntes göra något nämnvärt intryck på Selma Lagerlöf, blev han så besviken att han skrev i tidningarna därom. Han kunde ju inte veta att "denna kalla främmande kvinna" hade bekämpat sin trötthet för att alls kunna ta emot honom. Han kunde inte heller veta hur många lovtal över Gösta Berling hon hört i ständigt nya variationer under 25 år, eller att hon tyckte det var en smula hårt att inte kunna tränga in i människornas hjärtan med någon annan bok än denna enda. I själva verket lade Selma historien om kavaljersflygeln vid Somme på minnet. Långt efteråt kunde hon med stolthet berätta att det funnits tyskar som glömt all-

ting omkring sig medan de läste Gösta Berling i skyttegravarna. Hon måste ju ha förstått att de inte kan ha varit så många, ty då skulle ju fienden rivit upp den tyska fronten mycket förr. Men det gladde henne dock att veta att medan hon gått hjälplös och onyttig i Falun eller på Mårbacka, hade hon utan att ana det givit okända människor lindring och glömska.

Den Selma Lagerlöf som brukade kallas ömsevis blyg, stel, otillgänglig, högfärdig, otacksam eller tråkig, det var en trött människa som vanemässigt skötte sina representationsplikter. Hon önskade att så mycket som möjligt synas sig lik, så att inte växlingarna i hennes intresse för omvärlden skulle märkas alltför tydligt. Hon försökte genomgå varje dags kraftprov med minsta möjliga ansträngning. Hon gjorde besöken och breven korta, underlät att inveckla sig i diskussioner, lät folk tro vad de ville och få sin vilja fram så långt som möjligt, allt i hopp att de skulle bli mindre besvärliga då. Hon hoppades att på detta sätt spara lite kraft till sitt arbete eller åtminstone dra sig fram till bättre tider.

Selma liknade sig själv i sitt förhållande till turisterna vid Goethes häxmästarlärling som inte kunde behärska de andar han själv frambesvurit. Men dessa andar var visst inte alltid onda, och hon var inte bara ett offer för dem. De nappade fjädrarna ur hennes påfåglar, de utplånade den enda ömt vårdade rosenbuske som levat kvar på Mårbacka från de gamles tid, de ryckte henne ur stämningen just som hon kommit i arbete. Men somliga av dem kunde också försätta henne i stämning, bereda henne glädje och med glädjen ge henne ny kraft att arbeta vidare.

På den tiden fanns det en introduktör för främmande

sändebud stationerad i Karlstad, nämligen bygdeforskaren och författaren Linus Brodin. Han anmälde och ordnade mottagningstid för mera remarkabla besökare som hade ett personligt ärende, och han anförde stora grupper av turister vilka önskade bese Gösta Berlings land och dess författarinna. Han upplevde därunder så många intressanta situationer att han fick lust att skriva en bok om dem och berättade detta för Selma Lagerlöf. Hon bad honom då, som hon även bad andra i samma ärende, att vänta till efter hennes död, varav man kan sluta att hon inte ämnade läsa något mera om sig själv sedan hon väl kommit på andra sidan. Brodin lovade att vänta och hans *Fröken på Mårbacka* utkom först 1940. Bland mycket annat skildrar han där i saftiga färger hur det gick till under somrarna dessa senare år. En del av hans anekdoter går ut på att visa hur dumma och framfusiga människor kunde vara och med vilket obeskrivligt tålamod Selma Lagerlöf uthärdade allt. Tålamodet måste ha varit en medveten taktik, ty då Brodin bad henne skriva i hans minnesbok, valde hon det bekanta citatet ur Gösta Berling: *vem är okuvlig utom undergivenheten? Vem är segerviss utom tålamodet?*

Men man får också veta att hon kunde dräpa till näsvisa frågare när andan föll på. En gång ville en tysk journalist veta hur mycket hon förtjänat på de tyska översättningarna. Hon svarade då att innan Sverige biträtt Bernkonventionen hade tyskarna tryckt av hennes böcker utan lov eller ersättning. En gång hade hon behövt pengar emedan hennes mor var sjuk och skrivit till en av piratförläggarna med en anhållan om 200 kronor. — Jag har inte fått svar än, tillade hon, och sedan teg journalisten.

Författaren spar emellertid inte heller på vackra historier. Han berättar till exempel hur fyndigt Selma Lagerlöf turnerade sitt tack för de skandinaviska järnvägstjänstemännens besök, när hon talade om glädjen att resa särskilt under deras beskydd. Och han talar om hur Selma Lagerlöf kunde besegra människor endast genom sin närvaro.

En gång förde han till Mårbacka en ung norsk journalist som skröt i förväg över hur han med sin slagfärdiga oförskämdhet klarat av en annan svårtillgänglig medlem av Svenska Akademien. Men när han kom inför Selma Lagerlöf då förlorade han målet och det så fullkomligt, att det blev hon som måste uppmana honom att komma med sina frågor. Han svarade då att han inte hade några frågor att göra. I stället berättade han att hans far en gång läst upp Kejsarinnans kassakista för sina söner, när dessa frågat honom om han verkligen var fritänkare. Fadern hade sagt att han älskade Selma Lagerlöf, och nu förstår jag honom, sade norrmannen. Han berättade också att han mött en engelsman i Japan som hade Selma Lagerlöfs böcker i bagaget och att han funnit dem i oceanfarande sjökapteners hytter. Han undrade om Selma Lagerlöf verkligen visste vad hon betytt för en mängd människor.

"Något har jag ju anat", svarade Selma Lagerlöf.

En annan gång hade Brodin med sig i bilen ett furstepar från Ceylon som genom Tagore blivit så intresserade för Selma att de måst göra den långa resan till Norden för att se henne i tio minuter. Gemålen var klädd i ljusblå sari med ädelstenar i näsborrarna och hon var enligt Brodin underbart skön. På utvägen var hon så förnäm att hon inte kunde ta guiden i hand eller tala till honom direkt, endast

genom furstens förmedling. Men inför Selma Lagerlöf böjde sig den unga furstinnan så djupt och ödmjukt som inför en drottning, och sedan hon sett hur Selma Lagerlöf bar sig åt, kunde också hon räcka Linus Brodin sin hand till farväl.

Det finns många vittnesbörd från Selma Lagerlöf själv om hur lycklig hon var då hon fick personlig kontakt med någon ur den oändliga resandeströmmen. Hon var barnsligt glad då hon berättade att hon lyckats få en värmländsk sångförening att känna sig välkommen och kunnat tacka dem för besöket ärligt och av fullt hjärta, inte bara av artighet som så ofta skedde.

Trettondagen 1924 hade husföreståndarinnan på Mårbacka spått sin fröken en glad förändring, och eftersom fröken Lundgren brukade vara sannspådd, så hade Selma hoppats på ett gott arbetsår.

Redan hösten 1923 hade hon börjat på en ny roman som hon växelvis kallade Charlotte och Schagerström. Uppslaget till boken hade hon fått av lektor Herlenius i Falun, som lämnat henne en dokumentsamling angående den äventyrlige prästen Carl Christian Estenberg, född 1807. Om boken skrev hon till Elisabeth Grundtvig: *Den är sann till uppslaget. Det har funnits en ung präst som kom i gräl med sin fästmö och friade till en dalkulla och blev gift med henne. Kom i gräl med föräldrarna, blev arvlös, råkade i händerna på en inställsam smickrerska och dog till sist hos sin hustru dalkullan, som hade vänt om till sin fäderneby*

och med kraft och duglighet skaffat sig en god ekonomisk ställning.

Sedan Selma med Valborgs hjälp i början av året klarat av en mängd bekymmersamma utländska brev, satte hon i gång med att bearbeta detta uppslag. Trots sin flit lyckades hon inte framkalla inspirationen. Hon lade därför bort arbetet och reste åstad till Falun för att hälsa på familjen Ahlgren och besöka Valborg som nu skulle lämna sin villa för att flytta till Stockholm. Selma bevistade också det andra Nordiska författarmötet i Stockholm liksom det första i Köpenhamn. Hon uppger sig ha haft mycket roligt och tackar Karl Otto Bonnier för den vackra festen i hans hem. Men boken stod fortfarande stilla, den hade fått knuten alldeles som hennes kalvar och grisar då det ville sig illa. När hon avbröt arbetet hade hon varit på *det stadium då man måste veta vad man vill med boken, då en idé måste inläggas, för en bok utan idé lever inte.* Vid hemkomsten hade hon lugnat Valborg med att hon "började se ett mål", och just då kom turisterna. Säsongen 1924 var livlig, det förstår man av hennes resignerade anmärkning att "det är hårt att ej kunna vistas ute sådana här härliga dagar". En dag räddade hon sig undan i bil och for till prästgården i Karlskoga för att återse den miljö där hon ämnade placera den osympatiske prästen och hans fästmö. Men nästa dag och nästa igen fick hon endast skriva på småstunder. Då hon får vara i fred en hel dag känner hon *en arbetslycka motsvarande glädjen som en utvakad känner då han får sova,* men denna lycka är sällsynt. Då besökande anmäles är hon gråtfärdig, men reser sig likväl och går ner för att ta emot. Den bestyrelse som gav henne VIII:de Olym-

piadens medalj i brons med diplom kände kanske till denna uthållighet.

Karl Otto Bonnier var vid denna tid mycket angelägen att få ett bidrag av sin främsta författare till den nystartade Bonniers Veckotidning. Därmed försedde han Selma med en lämplig förevändning att lägga bort den motsträviga Charlotte Löwensköld som ändå inte kunde bli färdig till julen, och i stället ta itu med Generalens ring. Nyligen hade hon haft Generalen framme för att se om han kunde stoppas in i romanen men åter lagt honom åt sidan, därför att han ej fick plats där. Nu fann hon att han mycket väl passade i Bonniers Veckotidning och dit kom han också.

Redan faster Nana i världen hade berättat historien om general Gyllenspets på Gylleby som blev bestulen på sin signetring efter döden och sedan gick igen ända till dess han fick den tillbaka. År 1891 hade Selma gjort ett försök att använda motivet i berättelsen Karln, som är förkommen och hittills icke kunnat återfinnas. Även nu tjusades hon av motivet och hade nöje av att utforma det. Under några lugna höstveckor på Mårbacka skrev hon novellen färdig och följetongen kunde börja i tidningens julnummer.

Selma erkänner för Valborg att hon skrivit för pengar, hon behövde nämligen 2 000 kronor till julens utgifter. Men för att Valborg inte skall tycka att hon är en gnidare, anför hon som förmildrande omständighet att hon under veckan avstått från en stor inkomst då hon nekat Svensk Filmindustri att köpa filmrätten till Jerusalem. Hon kunde i detta sammanhang också ha erinrat om att hon skänkt inkomsten på filmatiseringen av Gösta Berling till Sveriges författarförening som därigenom kunnat skapa en pensions-

fond på 20 000 kronor till hjälp åt äldre behövande författarinnor.

Hennes nej till Svensk Filmindustri berodde inte på att Victor Sjöström hade Jerusalem på hand, ty efter sina tre Jerusalemfilmer var han nu i Amerika, sysselsatt med andra uppgifter. Men Svensk Filmindustri ville få rätt att filma även andra delen av Jerusalem, och det ansåg hon omöjligt av hänsyn till de religiösa kolonisterna.

Hennes nej stod sig emellertid inte länge. "Det är bra dumt att vara för beskedlig, nu måste jag visst inlåta mig med Hemberg för att få medel", skriver hon snart därpå. Oscar Hemberg var produktionsledare i Svensk Filmindustri, och han förfogade över de medel Selma behövde. Sedan signalerna från Mårbacka ändrats, reste han dit i sällskap med regissör Ragnar Hyltén-Cavallius. Denne hade prövat sina krafter som manuskriptförfattare både på En herrgårdssägen och Gösta Berlings saga, och visste vilket utomordentligt bildskapande material som gömdes i Selma Lagerlöfs böcker.

Vid det här laget visste filmvärlden också att det inte dugde att lägga detta rika material alltför mycket till rätta efter vad man ansåg vara filmens fordringar. Regissör Mauritz Stiller hade nyligen vågat sig på att ge Gösta Berling en happy end med folkets hyllning för en uppkryad majorska. Selma Lagerlöf gillade inte sådana tilltag. "Det var svårt nog för mig att låta majorskan dö", sade hon till Hyltén-Cavallius, "men diktens logik fordrade det."

Enligt hennes mening måste även filmen böja sig för samma lag. När man underställde henne ett ändringsförslag, kunde hon svara: "nej, det går inte, ty som jag skrev,

så gick det till". Och att rätta sig efter hur det gått till, det visade sig till slut vara bäst också för filmen. Sedan Mauritz Stiller med böner och övertalningar förmått Selma att upphäva sitt veto mot En herrgårdssägen, avgav han en stor programförklaring om filmens rätt att förvandla diktarnas motiv efter egna behov. Däri må han ha haft principiellt rätt men hans tes gällde inte inför Selma Lagerlöfs verk.

Selma tyckte själv att *Löwensköldska ringen*, som hon lämnade till Bonniers, var ett hastverk. Innan den skulle ges ut i bokform på våren 1925 arbetade hon därför igenom den på nytt. Ett hastverk kan man alltså inte kalla den i dess nuvarande fattning, hellre då ett lekverk om man kan använda det ordet i samband med en så ruskig historia.

Vad som särskilt väckte uppmärksamhet då den kom ut, var att författarinnan låter själva gudsdomen ge ett falskt utslag, varigenom tre aktade och oskyldiga bönder får lida döden för generalens ring. Man förmodade till och med att Selma Lagerlöf efter krigets erfarenheter slutat att tro på en gudomlig rättvisa, men i själva verket menade hon inte att Gud avkunnade domen genom kung Fredriks mun. Kungen lät helt enkelt den döde generalens hämndlystne son få sin vilja fram. Men därigenom ådrog sig Löwensköldarna den stora skuld som de inte hann sona varken i denna eller de två påföljande romanerna. Vad som oroade Selma i fråga om gudsdomen var att historiker skulle upptäcka att den lagligen var avskaffad före den tid då de tre bönderna avrättades. Hon var beredd att om så behövdes försvara sig med Malla Silfverstolpes utsago att gudsdom olagligen förekom så långt fram som på Gustav III:s tid.

Åtminstone från början hade Selma intet annat syfte än att samla alla spökhistorier hon kunnat minnas från sin barndom och komponera in dem i historien om generalen. Mitt i boken vänder hon sig plötsligt till läsarna och frågar om de inte tycker att generalen skiljer sig från övriga herrgårdsspöken genom en viss egenart som gör det troligt att historien innehåller en liten kärna av sanning. Men denna egenart har hon ju själv satt ihop! Hennes fråga till läsarna avser endast att ytterligare föra dem bakom ljuset, ifall de inte redan fallit för hennes individualiseringskonst. Därmed ger hon oss alla uttydare en hälsosam lärdom, och avslöjar också att hon inte från början kan ha menat det så allvarligt med Löwensköldska ringen. Allvaret kom in då hon upptäckte att Carl Christian Estenberg och hans fästmö Charlotte Utterström lämpligen kunde bli ättlingar till generalen och den hämndlystne ryttmästar Löwensköld som djärvdes låta en fällande gudsdom gå i verkställighet, ehuru tecknen lika väl kunnat tyda på oskuld. Ty därmed måste de två unga bära på en skuld som inte kunde sonas annat än med liv för liv. Estenbergs dunkla öde hade fått en ännu dunklare förklaring. Karl-Arthur Ekenstedt började ta form.

Den enda person i Löwensköldska ringen som griper tag om läsaren är bondkvinnan Marit Eriksdotter som mist far och fästman för Löwensköldarnas skull. Särskilt fäster man sig vid de sidor som handlar om hur den åldrande Marit beveks att gå till Hedeby där unge baron Adrian Löwensköld ligger för döden efter sitt hemska möte med gengångaren. Marit har först sagt nej, ty hon hatar herrskapet på Hedeby, men så får hon se den unga jungfru Spaak stå

och gråta mot en vägg i sin förtvivlan över att den älskade måste dö utan hjälp.

Och med detsamma, heter det, *vällde ungdomskärlekens källa upp genom Marit och fyllde henne med sitt heta flöde. Hon satt förvånad och sade till sig själv: Så var det det kändes på den tiden. Så var det att tycka om någon. Så där ljuvt och starkt kändes det.*

Marit påminde sig sin ungdoms älskade, och de känslor som svalnat under de långa åren, brann nu återigen med full glöd. *Men i och med detsamma som kärleken vaknade inom henne, påminde hon sig också den förskräckliga smärta som det vållar en människa att mista den hon älskar.*

— — —

Selma själv såg inte alltid upp med kärlekssorger i sin närhet. Hon hade en gång i sitt hus en ung flicka med en hjärtesorg, men det märkte hon ej. När en person i Selmas närvaro läste ut hemligheten ur den unga flickans hand, protesterade Selma genast för hennes räkning.

Man undrar om det hänt Selma något som kommit ungdomskärlekens källa att välla upp inom henne. I ett års tid hade hon nu låtit sina tankar kretsa kring Carl Christian Estenberg och hans övergivna fästmö och kanske var detta nog för att ett ungdomsminne skulle vakna.

Selma var själv glad över den där sidan om Marit som återupplevde sin ungdoms förskräckliga smärta, och det kan man gott förstå. Det är den smärtan som vibrerar i historien om Charlotte Löwensköld.

När första fattningen av Löwensköldska ringen var klar hösten 1924 reste Selma till Stockholm och invigde där de två rum som stod redo för hennes räkning i Valborg Olan-

ders vackra hem Karlavägen 99. Valborg hade i sin tur eget rum på Mårbacka och detta var de två vännernas sätt att slutgiltigt ordna sin bostadsfråga. Tre år tidigare hade Selma ivrigt inbjudit Valborg att dela hem med henne då det nya Mårbacka blev färdigt. Valborg förvarade bland sina papper en lovsång till lantlivet som Selma kunde ha skrivit för att beveka sin vän. Ehuru den inte är daterad, må den därför anföras i detta sammanhang.

I staden händer det aldrig något, det är på landet som allting händer. Där faller regnet som en välkommen befriare som drar rosorna ur deras vanmakt, där vållar det alltför ihållande solskenet spänning och oro hur det ska gå med årsväxten. Där kommer arbetsgivaren i personlig beröring med sin personal, och så är det djuren, våra stumma trogna slavar som man intresserar sig för. Den enes uthållighet, den andres lättja, den tredjes yrhet, ungfölens livsglädje och kossornas yttre skönhet och övriga förtjänster och ungdjurens förhoppningar och tuppars och hönors egenheter och skatornas och kråkornas odygder.

Valborg Olander föll emellertid inte för Selmas övertalningsförsök. Det slutliga arrangemanget visade sig också vara det bästa för båda parter.

Lagerlöfsgården hade Selma disponerat så att Gerda Ahlgren med familj fick bo där. Endast bibliotek och sängkammare stod för Selmas egen räkning när hon fick lust att komma dit. Hon hade alltså utom sitt hem i Värmland egna dubbletter i Stockholm och Falun och skulle mänskligt att döma inte behöva bo på hotell.

När Selma i början på 1925 tackade Valborg för den första Stockholmsvistelsen, skrev hon att hon *kommit in i*

nutidslivet och kommit i kontakt med rivaler som hon måste överträffa i tävlan om allmänhetens gunst.

Hon hade önskat att redan julen 1924 få träda upp och försvara sitt världsmästerskap, men hon hade Charlotte Löwensköld liggande halvfärdig därhemma medan hastverket gick som följetong, och därför var hon inte nöjd med sitt år.

Men 1925 blev ett bättre år såväl för Locarnomakterna som för Selma Lagerlöf. Hon måste ha börjat året med optimism och handlingskraft, ty redan i januari vidtog hon förberedande åtgärder för att starta fabrikationen av skrädmjöl till försäljning. År 1923 hade varit ett så dåligt havreår att hon inte ens kunnat skrapa samman tillräckligt med äkta vara till den dagliga skrädmjölsvällingen i hushållet utan hade fått använda köpemjöl den påföljande vintern. När hon åter fick sin frukostvälling kokt på äkta värmländskt skrädmjöl, fann hon den så framstående i smaken, att hon fick lust att låta skrädmjölets välsignelser komma även andra landsändar till del. Det låg också en ekonomisk plan bakom intresset för skrädmjölsfabrikationen. Havre var Värmlands sädesslag. Om en fabrikation i större skala kunde komma i gång, skulle inte bara Mårbacka utan även andra gårdar få god avsättning och goda priser för sitt överskott. Hon vände sig till överläkaren vid Karlstads lasarett, doktor Per Clarholm, och han understödde livligt hennes planer ty även han var skrädmjölsentusiast. Därpå satte hon i gång, gjorde upp med den mjölnare som kunde mala äkta skrädmjöl efter gamla metoder, anställde personal, överlämnade försäljningen åt framåtsträvande yngre släktingar, skrev själv en rekommendation för det nya Mår-

backa havrekraft, vilken skulle medfölja varje paket. När orderna började komma in, köpte hon upp havre inte bara från trakten utan också från Kalmar och Vingåker. Produktionen kom första året upp i 130 ton, vilket betydde 130 000 kilopaket. Men affären gick inte bara uppåt utan lika ofta neråt. Ibland hade hon order och inget mjöl, ibland mjöl och inga order, ibland fick hon avsättning men ingen betalning. Ibland oroades hon av andra havremjölsfirmor som i Selma Lagerlöf såg en illojal konkurrent, ibland blev hon själv utsatt för efterapningar.

Under 1925 hade hon ännu gott hopp om att så småningom få igen sina utlägg, men det fick hon aldrig. Hon måste tvärtom under åren uthärda vad hon själv kallade svidande förluster, och det rörde sig inte om små summor. Men hon fortsatte likväl oförtrutet. År 1933 skickade hon ett par lådor till landshövding Rosén i Umeå som bidrag till insamlingen för de nödlidande, och samtidigt gjorde hon litet reklam för sin vara genom att söka införa den i familjen Rosén. Hon skrev egenhändigt till landshövdingen att han själv borde försöka vällingen. Bruksanvisning fanns på paketet, men han fick inte glömma att själv lägga en matsked tjock grädde i tallriken. Fabrikationen fortgår ännu efter hennes död, och under kriget har tusentals kilo sänts på licens till Finland.

Företaget blev rätt mycket utskrattat, men idén var egentligen god. Det är ju intet ont i att en godsägare försöker ett nytt sätt att få jordbruket att bära sig, även om hon råkar vara författarinna. Selma var inte för inte av jordbrukarsläkt. Hon kastade visserligen utan betänkande in friska pengar i förbättringsarbetena, men hon hade i blo-

det den uppfattningen att det är strunt med en gård som inte bär sig. Det var något fel med gårdar som trots all möda inte kunde underhålla sin ägare utan måste underhållas av dem. Hon tänkte inte bara på sin egen gård, hon såg ut över dess gränser och tyckte sig se liknande elände i hela Värmland. Hon visste att jordbrukarna överallt motsåg framtiden med oro i dessa den ökade produktionens och de sjunkande prisernas dagar. *Vi förstå att mycket måste ändras, men vi veta inte vad*, sade hon till sina gäster då jordbrukets dag hölls på Mårbacka i juli 1926. *Det kan ju inte vara så att jordbruksnäringen skall gå helt och hållet under. Men vad skall man göra för att få den lönande?*

För Selma Lagerlöf var det som förgjort att få något att löna sig, så snart det inte gällde att skriva böcker. Professor Walter Berendsohn följde i sin biografi av år 1927 den allmänna svenska uppfattningen, då han skrev att Selma Lagerlöf hade "sinne för att väl förvalta den förmögenhet hon förvärvat genom andligt arbete". I kanten på det exemplar som skulle gå till den svenska översättarinnan skrev då Selma: "det är inte sant, alla mina företag misslyckas". Berendsohns uppgift om Selma Lagerlöfs duglighet som penningförvaltare blev därför struken i den svenska upplagan av 1928. Men folk trodde vad de trodde ändå, och Selma lät dem hållas.

I början av 1925 hade hon emellertid ännu bara nöje av det nya företaget och bestyren därmed hindrade henne ej att med förnyat mod ta itu med *Charlotte Löwensköld*. Denna gång gick det bra för henne, och det märker man också i samma ögonblick man börjar läsa boken. Man må ha läst den aldrig så många gånger förut, så blir man lika

förtrollad av de första kapitlen. Den lyckliga inspirationen har förlänat dem en tjusning som aldrig förgår.

Selma skrev till Elisabeth Grundtvig att den nya boken hade "besynnerligt många beröringspunkter med böcker jag förut skrivit". Hjälten var ju som Gösta Berling en galen präst, och eventuellt skulle hon följa med honom till Jerusalem. Men likheten med Gösta Berling var endast ytlig. Han var ändå en äkta romantiker med alla sina fel, Karl-Arthur däremot en mera litterärt medveten och förskruvad figur. Bland Carl Christian Estenbergs samtida fanns det många både präster och andra som under inflytande av pietismen formades till helgonlika gestalter. Men Selma Lagerlöfs fördomar hindrade henne att söka sina hjältar bland dem. Karl Arthur blev den typiske pietisten sådan Selma såg honom: oäkta i ord, i känsla, i handling, i gudsfruktan. Charlotte är hans raka motsats. Hennes romantiska känslosvall är en lika äkta del av hennes väsen som det praktiska förnuftet. På grund av sin egen naturlighet genomskådar hon inte att Karl-Arthur är en konstprodukt. Även sedan han brutit med henne för hennes världslighets skull, älskar hon honom och finner det ljuvt att offra sitt goda namn och rykte för att skydda en så from Herrens tjänare mot förtal. Men när han dödat hennes kärlek med en grov taktlöshet, får den världsliga framsyntheten överhand, och hon beslutar sig att bli lycklig med en annan man. Det blir hon också, men aldrig kan hennes hjärta upphöra att ömma för den hon älskat, hur djupt han än faller.

Charlotte var en inkarnation av Selmas kvinnoideal. Hon var sådan som Selma skulle velat vara.

Då Selma haft sin dust med Stiller om En herrgårdssägen och gett med sig inför hans skrämmande skildring av vilka följder hennes veto skulle medföra, skrev hon: "jag kom till korta som jag alltid gör". Charlotte, hon kom aldrig till korta. Hon var fyndig och tapper i de värsta situationer, hon sade sin mening rent ut, vilket Selma hade så svårt för att göra, och klarade sig dess bättre med människorna därför. Hon var vacker, och även sorgen klädde henne, så att hon blev ännu mera tilldragande än hon varit förut. Hon blev inte bara i tillfälle att överglänsa den som försmått henne, vilket Selma också får antas ha gjort, utan också att ädelmodigt stå honom bi. Hon lyckades i motsats till Selma i sina företag och styrde kommerserådet Schagerströms stora gårdar med glans. Hon rådde också med att reda sig mot den sluga och inställsamma kvinnotyp, som Selma med sådan grym klarsyn tecknade i organistfrun Thea Sundler.

Modellen till Thea var enligt Selmas egen uppgift till Valborg hämtad ur hennes eget klientel, hon nämner till och med hennes rätta namn. Men Thea växte snart modellen över huvudet och levde sitt eget liv. Om Selma velat hade hon kunnat underlätta Theas bemödanden i det onda genom att förläna henne en förvillande skönhet, men i stället gav hon henne ett vedervärdigt yttre och lät henne reda sig med sitt goda huvud och sin sångröst. Därför har Thea blivit en skickligare hypnotisör än själva Becky Sharp i Fåfängans marknad, som ändå såg bra ut.

Lyckligtvis är elaka fruntimmer sällan så infernaliskt begåvade som genier gör dem till, då de lägger hela sin koncentrerade avsky på uppgiften. Även om den demo-

niska Thea inte burit på det mystiska uppdraget att vara hämndens redskap i den Löwensköldska släkten, skulle hon varit ryckt ut ur vardagen, en symbol snarare än en människa.

Det må ha förefallit författarinnan som en lysande idé att koppla ihop spökhistorien på Hedeby med det romanmotiv som hon hämtat ur de Estenbergska papperen. Hon hade ju förr gjort sådana djärva kombinationer och det har slagit väl ut såsom till exempel i Jerusalem. Men Löwensköldarnas öde att råka ut för Thea Sundler betingas inte av diktens logik och därför blir sambandet en konstruktion. Det visar sig också därigenom att Selma får alltmera besvär av sin hämndteori, ju längre hon kommer i berättelsen. När hon skall avsluta tredje delen i cykeln blir svårigheterna så stora, att hon skär av de sista kapitlen och ger upp.

Medan Selma höll på med Charlotte Löwensköld, hade hon ännu ingen känning av de kommande svårigheterna. Hon hade i stället bara roligt medan hon enligt sina egna ord "låg på en soffa och smådiktade".

Hon måste ha känt sig mycket säker på att klara av boken i tid, ty hon företog sig att självmant skriva till ärkebiskop Söderblom och anmäla sig till Ekumeniska mötet som skulle samlas i Stockholm i augusti. Man får ta till ärkebiskopens tjuskraft för att förklara detta ovanliga steg av en person som var så litet kyrkligt intresserad och så rädd om tid och krafter. Han måste ha besegrat henne under de år som de samarbetat i Akademien, hon var ju ändå inte mer än en människa.

Ärkebiskopen svarade genast med att inbjuda henne som

hedersgäst och be henne tala för konferensen. Hon hade för länge sedan upphört att tala inför stora församlingar, men denna gång sade hon ja.

Det kom också sedan en högtidlig inbjudan till doktor Selma Lagerlöf att tala om "The Blessings of Fellowship" eller "The love of Christ as the only solution of the problems which torture humanity".

Selma kunde inte hålla sig till något av ämnena, men hon tog likväl uppgiften mycket allvarligt och skickade ärkebiskopen två koncept att välja på.

I den version som slutligen blev använd berättade hon på nytt historien om l'Univers undergång från första delen av Jerusalem. Hon beskrev hur mrs Gordon, som hon här nämner med hennes rätta namn Spafford, i drunkningsögonblicket hört en osynlig stämma tre gånger tillropa henne ordet *enighet*. Hon berättade om hennes underbara räddning och hur hon och hennes trosfränder sökt förverkliga röstens budskap i sin Jerusalemskoloni. Därefter förde hon koloniens historia vidare från den punkt där hon lämnat den för tjugu år sedan, och berättade att den till slut fått bli en viloort, en fridsplats i den heliga staden, och att fredstankar utgått från den under världskrigets hopplösa mörker. Därmed har hon också till sist svarat på frågan vad det var för högre mening med att dalabönderna måste fara till Jerusalem och genomgå så svåra prövningar där.

Den 26 augusti på kvällen år 1925 strömmade stora skaror till Blasieholmskyrkan. Kungliga familjen var närvarande, kongressdeltagarna bildade en halvcirkel omkring altaret och resten av kyrkan var proppfull av lekmän. Nå-

gonstans satt väl också Mathilda Wrede, som kommit för att tala gott för de ortodoxa munkarna i Finland.

Nu skulle kyrkosamfundens representanter sitta och lyssna, medan kvinnorna talade till dem genom Selma Lagerlöf och Elsa Brändström. Situationen var revolutionär, men det manuskript, Selma Lagerlöf höll i handen var en varning mot revolution. Och det förblir en olöst gåta hur hon kunde få för sig att en sådan varning var behövlig.

Sedan ärkebiskopen introducerat henne, besteg hon talarstolen.

Hon använde svenska språket och talade väl och vackert som alltid. Utlänningarna kunde följa talet i de översättningar som utdelades i bänkarna.

Hon lät Jerusalemskoloniens och ekumeniska mötets historia följas åt. Mötet borde ta kolonien som ett föredöme i enighet men samtidigt lära av dess stora svårigheter och akta sig för den entusiasm som griper sig an med det omöjliga.

Det rådde ju som naturligt var en inre spänning under mötet: mellan de tyska och franska delegationerna, mellan ivriga och betänksamma grupper, mellan kristnade främmande rasers representanter och deras vita apostlar. Mötet kunde därför tåla att höra att *enighet är möjlig, enighet kan uppnås mellan människor av olika nationer, enighet kan också råda mellan riken och folk.*

Men vad skall man säga om förmaningen att mötet skulle börja sin strävan för kristenhetens enande på det lugna stadium som Jerusalemkolonien uppnått sedan den första upprördheten lagt sig och omvärldens aktning och gillande var vunna? Nog måste Selma Lagerlöf ha vetat att en

rörelse aldrig kan börja i ett medelålders stadium utan måste ha sin ungdoms, sin vårflods och sin lidandes tid. De konservativa elementen gillade henne säkert, då hon förmanade mötet att införa kristen lag i förhållande till folken "under varsamt betänkande att staterna är levande väsen vilkas natur icke kan ändras". Oavsett det faktum att staternas natur kan ändras jämnt så länge som de är levande väsen och inte dött maskineri, så behövde de betänksamma inte alls detta stöd från kvinnohåll. Selma Lagerlöf måtte ha trott att alla höga prelater blivit brinnande i anden sedan de några dagar stått under inflytande av Sveriges ärkebiskop.

När Selma Lagerlöf såg tillbaka på 1925 tyckte hon att allt var ganska gott. Hon hade arbetat med lätthet och glädje, och när boken kom ut vann den en stor framgång. Publiken blev förtjust i Charlotte Löwensköld och kritiken fann, enligt Selmas egen sammanfattning, att boken var ett obetydligt men angenämt arbete.

De två böcker hon gett ut detta år hade gett lysande ekonomiskt utbyte, och dessutom hade hon inhöstat stora honorar för filmrätten till Jerusalem och Kejsarn av Portugallien. Trots en katastrofalt dålig säsong i Tyskland såldes Charlotte Löwensköld där i 15 000 exemplar. Det var inte det året Selma oroade sig för att en gång behöva söka sitt eget Gösta Berlingstipendium för behövande författarinnor.

På nyårsafton skrev hon till Valborg:

Jag önskar ingenting annat än att allt ska få vara som det är några år framåt. Vi har det så bra.

På våren 1926 dog Ellen Key på Strand.

Ska Ellen Key få vara den enda modiga kvinnan i Sverige? Med denna fråga hade Selma eggat sig själv att underteckna författaroppositionens indignations- och hyllningsskrivelse till Tolstoy, då han blev förbigången vid första nobelprisutdelningen år 1901.

Så småningom började hon tycka att Ellen Key visade sig alltför modig, det vill säga hon ansåg att Ellen Key på ett onödigt utmanande sätt angrep allt som var den svenska borgerligheten dyrt och kärt. Inte heller delade hon hennes framtidsmål på en för dem båda så väsentlig punkt som frågan om kvinnorörelsens målsättning. Det låg ingen uppgörelse bakom det faktum att de valde så olika vägar. Det måste helt enkelt bli så. Förbindelsen mellan dem var korrekt, vänlig och sällsynt. Medlemskapet i Samfundet De Nio sammanförde dem väl någon gång, men Selma var inte så ofta närvarande vid sammanträdena, och under en tid lämnade hon samfundet, därför att hon inte orkade med arbetet att läsa den nyutkomna litteraturen.

Redan 1903 hade Ellen Key skrivit en lysande vältalig essay över Gösta Berlings saga. Selma däremot dröjde länge med att offentligt betyga Ellen Key sin uppskattning. Det skedde likväl medan Ellen Key ännu levde, och detta bör ha varit en tillfredsställelse för Selma att veta, då upprorsmakerskan på Strand lämnade denna världen i en ålder av 76 år.

Ellen Key hade en gång yttrat att hon skulle stiga ner ohedrad i sin grav, och det kunde ju se ut så, om hon jämförde sig med Selma Lagerlöf. En mindre storslagen per-

son skulle ha vänt detta faktum i bitterhet. Men Ellen Key var och förblev generös i sin uppskattning av det som hon kunde beundra hos Selma Lagerlöf. Hon talade inte illa om henne och hon tillät inte heller andra att göra det.

Under de första efterkrigsåren hände det att en ung studentska från Wien blev inbjuden till jägmästarn på Omberg. Den unga fräulein Gretl var uppfostrad till att dyrka Selma Lagerlöf, och hon blev alldeles förfärad över det slarviga sätt varpå svenskarna kunde tala om Selma Lagerlöf. Hon minns ännu som om det varit i går den sommarkväll då en gammal kvinna med vitt hår, stor näsa, sandaler och lodenmantel kom vandrande till bostället och frågade efter jägmästarn. Då han inte var hemma, begärde hon papper och penna, skrev ner ett besked och gick sin väg. På lappen stod en försäkran att Selma Lagerlöf var en fullt nykter person, och den var undertecknad Ellen Key. Hon hade fått höra att det dumma ryktet om Selmas dryckenskap nått Omberg och ögonblickligen gett sig i väg för att dementera det.

Ellen Key beundrade framför allt Selmas förstlingsverk, men Selma gick en motsatt väg. Hon lärde sig först så småningom uppskatta Ellen Key och beundrade särskilt hennes konsekventa försök att föra mänsklighetens talan under kriget.

I en hyllningsbok till Ellen Keys 70-årsdag år 1919 skrev Selma ett bidrag som hon kallade *Ett minne*. Hon börjar med att berätta om den gången år 1894 då de stötte ihop utanför Kungliga Biblioteket. Ehuru 32 år förflutit sen dess minns Selma mycket väl att de talade om fredsarbetet och hoppades att krigets plågoris snart skulle ha försvunnit

ur människornas värld. Vid detta tillfälle hade de blivit avbrutna av en ung hästgardist som kom fram och hälsade på Ellen Key. När han gått hade Ellen berättat att hon upptäckt honom då han var en liten fattig pojke, enligt hennes uppfattning mycket begåvad. Hon hade därför tagit honom från Gotland till Stockholm för att ge honom tillfälle att bli något stort, men han visade sig vara en helt vanlig medelmåttig och snäll gosse, vars dröm var att bli hästgardist.

"Och tillsammans skrattade vi", berättar Selma Lagerlöf, "åt att livet hade kunnat hitta på en sådan elakhet som att göra just henne till fostermor åt en soldat". I fortsättningen drar Selma upp en parallell mellan gotlandspojken som inte alls blev det Ellen Key hade trott, och mänskligheten som också svek hennes tillit. Och hon slutar:

Men du, Ellen Key, förblir ändå densamma som du varit. Aldrig har din godhet varit större, aldrig har du, o uppfostrarinna, talat visare ord. Mitt under sammanstörtandet har din storhet rest sig allt högre, och ur förnedringen lyser du mot oss som ett hopp och en ledstjärna.

Vid Ellen Keys död gjorde Selma i Svenska Dagbladet en utredning av den bortgångnas ställning till kvinnosaken. Hon talar om de tre okrönta drottningar som svensk kvinnorörelse äger: Fredrika Bremer, Sophie Adlersparre och Ellen Key. Men därpå hejdar hon sig och frågar om Ellen Key någonsin blev drottning.

Tronarvinge var hon, men blev hon någonsin drottning? Var hon inte snarare rebellen, hindraren? Blev hon inte lämnad efter vid vägkanten, medan skarorna, i vilkas spets

hon borde ha tågat, drogo fram till seger och utskiftande av byte?"

Selma har liksom många andra tyckt så, men, säger hon, *nu vid hennes bår frågar jag mig om inte hennes drottningplikt var just detta att hålla tillbaka och mana till besinning? Lättare hade det varit att jubla med oss andra över varje nyöppnat arbetsfält än predika för oss urmodiga läror om att kvinnolycka endast står att finna i kärlek och moderskap. Så kan törhända Ellen Key aldrig synas som någon härskarinna för dem för vilka kvinnorörelsen endast betyder strävan efter makt och arbete. Men för dem för vilka ordet kvinnorörelse är liktydigt med mildare seder, ljusare hemliv, gladare barnsdomsår, barmhärtigare sinnelag, konstnärligare livsföring, friare levnadsval, för dem skall hon framstå som den lysande, modiga, älskade ledarinnan under vår rörelses tredje utvecklingsperiod."*

Av detta torde man kunna utläsa att i frågan om kvinnorörelsen stod Selma fortfarande kvar i sin gamla motsatsställning till Ellen Key, även om åren mildrat dess skärpa.

I brev till Karl Otto Bonnier beklagar Selma att Svenska Akademien inte kunnat förmå sig att ge Ellen någon utmärkelse: "Vi voro några som kämpade för den saken, men tyvärr omöjligt." Hon erkänner för Elisabeth Grundtvig att hon tidigare varit orättvis mot Ellen Key men bättre fattat hennes storhet ju äldre hon blivit.

Ellen Key och Selma Lagerlöf, Selma Lagerlöf och Ellen Key — så hade det nu hetat i alla slags sammanhang under tretti år, av ingen annan anledning än att de var de två ryktbara svenska kvinnogestalterna i vårt land. Hädanefter skulle Selma Lagerlöf stå för ryktbarheten

allena. Fastän de två inte hållit ihop, måste Selma ha känt det ganska tomt efter Ellen Key. Det är ensamt att vara ensam om en position utan någon självfallen arvtagerska att dela ställningens plikter med.

Det är dess svårare som positionen måste hållas under onda år likaväl som goda. Valborg Olander berättade att när Selma blev uppmanad att på olika sätt representera de svenska kvinnorna eller Sverige, så tvekade hon att säga nej, ty, sade hon, *det är ju ingen annan än jag som kan göra det.*

— — —

Hon har gått till vila en kväll utan att ha lyckats få någon fason varken på Karl-Arthur Ekenstedt eller hans dalkulla: han blir för avskyvärd och hon för livlös. Hon vaknar efter en kort och orolig sömn och blir då genast medveten om den överbyggnad på tillvaron hon har att bära i sin egenskap av Selma Lagerlöf.

Kanske är det just den dag då man skall skaffa 12 000 kronor kontant för att betala sina havreleverantörer. Kanske är det jordbrukets dag då man ska ta emot tusen lantbrukare, vara värdinna, bjuda på förfriskningar, hålla tal och utdela pris i en plöjningstävlan. Eller också är det en dag då man skall svara representanten för en stor amerikansk tidningskoncern på frågan om livets mening.

Man har förvärvat sig en viss vana att skaffa pengar och ta emot tusen personer, därför är det ingen omöjlig uppgift. Då är det mycket värre med livets mening.

Under sin vistelse på Skodsborgs badeanstalt sommaren 1926 hade Selma yttrat sig så dunkelt och motsägande i den

frågan att hennes svar gick ut över Amerika under rubriken: novelist still puzzled over life's meaning.

Rubriken kan ha innehållit ett visst mått av sanning just då, men sådana rykten bör likväl helst inte spridas. Miljoner människor ogillar att Selma Lagerlöf fortfarande är förbryllad inför livets gåta. Det kan bli oro och förfrågningar, och värst av allt: alla tyskar som löst gåtan om livets mening, kan komma på den idén att förklara den för henne i brev, skrivna med tysk stil.

Enligt vittnesbörd från Danmark åkte Selma under sin vistelse i Skodsborg omkring med en paradisfågel i sin svarta visithatt. Hon hade nu kommit så långt att hon bar sin barndoms undergörande fågel i hatten, men denna gång gjorde den inga underverk som i Strömstad.

När året var slut hade hon inte alls lyckats få färdig Anna Svärd som hon hoppats. 1926 hade egentligen varit ett förlorat år. Den som just fyllt 68 har inte råd med sådana förluster.

Efter sin danmarksvistelse hade hon anförtrott författaren Svend Leopold att ju äldre man blir, dess mer märker man hur mycket som brister en i klarhet och ljus. Nåväl, dess viktigare blev det att sträva efter klarhet och ljus. En tid kunde man lägga ner sin strävan, men så snart tyngden och trötthetten vek, tog man upp den igen.

Det gick bättre att arbeta i början på 1927. Om hon inte varit nödsakad att skriva artiklar över Brandes, Beethoven, Topelius, Henrik Pontoppidan och Ibsen, ja, så hade det gått ännu mycket bättre. Om Beethoven skrev hon: *Ingen kan som han egga mig att sträva efter fulländning, så i liv som konst.*

Vid denna tid började redan preludierna till 70-årsdagen. Walther Berendsohn hade nu genomfört sin stora lagerlöfstudie, och han vädjade till Selma om hjälp att få den ut i världen. Hon hade redan på flera sätt underlättat hans arbete, läst det med stort intresse och var i stort sett mycket nöjd med det, även om hon i förtroende kunde skriva till Valborg att *Min världsåskådning är väl inte alldeles så säker och enfaldig som han tror*, eller: *ingen människa som jag har råkat, vet vad en litterär stil är, Berendsohn lika litet som någon annan.*

För egen del gillade hon att boken var skriven med grundlighet och lärdom, och hon tyckte att författaren väl förtjänat den professorstitel han förvärvade på den. Men hon insåg att just dessa egenskaper skulle göra förläggarna tveksamma, och därför drog hon sig inte för att spela ut sin sjuttiårsdag, när hon rekommenderade boken hos dem.

Sådan boken är upplagd gör den intryck av ett slutomdöme. Den är en översyn av ett livsverk, börjande med de livsbestämmande barndomsintrycken av folklig berättarkonst och slutande med en skildring av hur författarinnan åter vänder sig mot barndomens värld efter fullbordan av sin mogna ålders stora episka mästerverk.

Men Selma Lagerlöf kunde inte nöja sig med att bli inplacerad i världslitteraturen efter alla konstens regler. Hon kunde inte anse sitt livsverk avslutat. Hon var fortfarande inte färdig. Det var något som hon ännu inte nått. Man kan använda hennes egna ord om Beethoven och kalla det ”fulländningen i liv och konst”. Man kan också, fortfarande med hennes egna ord från ett brev av 1926, tala om

trånad efter djupare hemligheter och än mer ouppnåeliga rymder.

"Det går tio gånger så långsamt att skriva en roman nu mot förr", klagade Selma det året i brev till Elisabeth Grundtvig. Man kan utläsa ur hennes brev till Valborg att hon måste hålla på tio gånger längre innan stoffet fattade eld, innan det tändes av vad hon kallar "en god frälsande idé". När sen en idé kom, trodde hon sig strax om att kunna gå i land med sin bok, även om det vore "väl så svårt som att finna Åsnebryggan". Men hon var inte slutgiltigt frälst. Plötsligt mister hon sin nyvunna säkerhet, lämnar Anna Svärd i sticket och börjar skriva på Ett barns memoarer. Man får hoppas att Valborg Olander inte blev alltför oroad av dessa nyheter. Hon visste ju av erfarenhet från senare år att rätt vad det var skulle en bok uppstå ur all denna osäkerhet och dessa tidsödande experiment.

Vid ett tillfälle berättade ärkebiskop Söderblom om ett personligt bekymmer som drabbat honom under hans försoningsarbete under världskriget. Han drog då fram historien om barnet som frågade sin far: kan pappa gissa vad det är för ett djur som har fem ben och en svans? Lösningen på gåtan var: katten, och då fadern invände att katten blott har fyra ben svarade barnet: det femte la jag till för att det skulle bli litet svårare.

Liksom det fanns något som gjorde arbetet i försoningens tjänst lite svårare för ärkebiskop Söderblom än det behövt vara, så fanns det också i bönebreven till Mårbacka något som gjorde det svårare att läsa dem än det annars behövt

vara. Detta något bestod däri att så många av supplikanterna sökte använda sig av adressatens egen stil i sina brev. De berättade sagor, de omtalade att de mottagit gudomliga tecken och anvisningar att vända sig till Selma Lagerlöf. Redan efter sitt Nobeltal fick hon ett avskyvärt brev i vilket skildrades hur löjtnant Lagerlöf och kung Oscar kommit överens i sin himmel om att Selma borde skänka bort sitt pris till de fattiga i stället för att köpa igen Mårbacka. Och sommaren 1927 skriver Selma till Valborg att tyskarna blivit alldeles tokiga sedan det stått i en tysk tidning att hon var rik. "Nu drömma de alldeles som svenskarna att Gud vill att de skola skriva till mig."

Man kan inte tänka sig något bittrare än att i aderton års tid möta sin egen tro och stil i flera tusen karikatyrer. Det var enligt Selmas eget uttryck en fullkomlig mardröm. Men se, ett sådant geni är Selma Lagerlöf att hon kan begagna sig även av sina mardrömmar i diktens tjänst. Hon fann användning och utlösning för sin pina och leda, då hon skildrade typen Karl-Arthur som skaffat sig den Högstes tillåtelse att följa sina självviska och dåraktiga infall genom att på ett egenmäktigt och självsvåldigt sätt tyda mötande händelser. När Thea Sundler arbetar på att göra Karl-Arthur till sin egendom följer hon åtminstone den klara linje som hennes passion utstakar för henne, men Karl-Arthur älskar ingen, inte sin mor, inte Charlotte, inte Anna Svärd, inte Thea Sundler, inte sitt kall, inte mänskligheten. Därför vacklar han hit och dit, och alltid måste Gud ändra mening med honom.

Charlotte Löwensköld som var huvudpersonen i trilogiens andra del, har i den tredje förflyttats utanför den

intressesfär där Thea Sundler arbetar. Sedan Thea skilt Karl-Arthur från Charlotte och från modern, gäller det att undanskaffa den vackra dalkullan. Hon lyckas inte hindra hans giftermål, men hon förmår slutligen att skilja makarna från varandra. Historien om hur detta går till upptar de första två utomordentliga delarna av boken. I gårdfarihandlerskan Anna Svärd har Selma på äldre dar lyckats skapa en levande typ som inte påminner om någon annan i hennes stora persongalleri. Man kan hålla med hennes norska översättare O. Thommesen att Anna Svärd är "en av de dybest sete, skjönnest ok sikrest utformede menneskeskikkelser vi skylder selv Selma Lagerlöfs geni".

Hur olika Anna Svärd och Charlotte än är varandra, så blir slutet ändå detsamma för dem båda: de måste ge upp och låta Thea behålla segern.

När Anna Svärd hade gett sig av från hemmet i Korskyrka var boken egentligen slut, enligt vad Selma själv skrev i sina brev till Valborg. Men hon har nu en gång bundit ihop Karl-Arthurs öde med den förbannelse som Marit Eriksdotter uttalat över Löwensköldarna, och detta motiv måste hon ta upp igen innan hon får sätta punkt. Det var under den följande skildringen av hur Karl-Arthur och Thea uppträdde på Hedeby och vållade olyckor och död, som Selma råkade ut i vidlyftigheter vilka hon varken hade tid eller kraft att bemästra. Av diskussionen med Valborg förefaller det som om denna satt stopp för något kapitel. "Den genialiska tanken att göra Thea till Marit Eriksdotter kan nu inte komma till utförande, då hon inte är där utan Karl-Arthur", skriver Selma orakelmässigt. Under våren 1928 företog hon en överarbetning av boken och välvde i

sin hjärna alla slags planer på en tillfredsställande avslutning. På så sätt gick tiden, och sjuttiårsdagen gjorde sig påmind med intervjuare, fotografer och förslag till festprogram.

Thea Sundler hade nu utfört sitt uppdrag, så till vida att hon tagit död på baron Göran och baron Adrian. Nu återstod det tredje offret. Selma har visserligen med hemsk tydlighet klargjort att Karl-Arthur var så fördärvad som en människa kan bli, men vid liv var han ännu. Fanns det någon möjlighet att rädda honom? På den frågan ger boken intet svar. Den löwensköldska tragedien hör till de ofullbordade verken.

Korrespondensen med Valborg Olander från 1928 visar tydligt att Selma arbetat med och förkastat olika förslag att lösa Karl-Arthurs gåta. Hon talar i ett av sina brev från våren 1928 om "ett kapitel om vilket folk kommer att säga: Selma Lagerlöf är sig lik, hon kan inte hålla sig borta länge från det övernaturliga. Kanske det som Charlotte hör anderösten säga är för främmande och överraskande? Jag tycker det är vackert. Har inte kunnat ändra. Det kom över mig en så äkta ingivelse."

Något senare har hon påbörjat en skildring av Karl-Arthurs död. Hon skriver: "jag har försökt att få honom litet ädel och omvänd, men han vill inte själv. En sista vacker gest kunde jag förmå honom till men det var allt."

Medan ännu Karl-Arthurs öde stod och vägde, reste Selma till Stockholm för att resonera med operachefen och den italienske kompositören Zandonai om planerna på att uppföra *Kavaljererna på Ekeby* den 20 november. Efter hemkomsten skrev hon till Valborg den 2 juni: "äntligen

Vigselringen och nu klart". Med vigselringen avses skildringen av hur Anna Svärd efter femton år återser Karl-Arthur på Korsberga predikstol, stryker av sig sin vigselring till hedningaoffer och sen väntar honom i sin stuga utan att veta hur mötet skall avlöpa.

Selma har dragit ett streck över de olika förslagen till lösning och lämnat frågan öppen till slut.

SJUTTIOÅRINGEN

Någon dag efter det Selma Lagerlöf fyllt 69 år skrev hon i ett tackbrev till Valborg: "Vad jag önskar mig själv är att Gud under detta år ville bevara mig från att göra så stora dumheter som under det föregående." Men denna bön kunde Gud inte bevilja utan att förhärda hennes hjärta. Ty hennes dumheter härrörde ur ömsinthet, ur oförmåga att säga nej och känsla av ansvar för en stor krets av närstående och fjärrstående personer. Gud tillstadde därför att hon gjorde dumheter till livets slut. Sedan hon förlorat sina första 70 000 på skrädmjölsaffären år 1927, suckade hon över penningbekymmer och 1940 i januari likaså. — "Tänk om jag en gång skulle kunna få ordnade affärer, men det vore väl för mycken lycka", skrev hon i ett av sina allra sista brev till Valborg Olander.

Utom ekonomiska dårskaper fanns det en annan sorts dumheter som hon ständigt begick, trots de bästa föresatser att undvika dem. Hon tog emot tidningsfolk ehuru hon kände sig enfaldig så snart hon skulle svara på frågor. Enligt hennes erfarenhet hade intervjuarna vanligen inga litterära intressen, därför frågade de om hennes mening om alla världens ting utom detta enda som hon "ansåg sig förstå en smula".

Även här blev hyggligheten hennes öde. Hon förstod att tidningsfolket "drevs av sina tidningar att till varje pris fylla en artikel" och förlät därför att de plockade ur henne det hon egentligen inte velat säga. När hon vid ingången till sitt sjuttionde år bad Gud bevara henne för dumheter, hade hon ingen tanke på att stänga sin dörr för intervjuare. Hon tänkte uppskjuta att bli ohövlig till dess hon fyllt sjuttio år, men då skulle hon börja därmed. Inte heller denna föresats kunde hon uppfylla. Hon var alltför lik prostinnan Forssius i Korsberga som krusade och trugade den ovälkomna Thea Sundler att dricka påtår och äta av alla sorters kakor emedan "gästfrihetens lagar måste lydas även om det är ens värsta fiende som man ser under sitt tak". Naturligtvis betraktade hon inte varje objuden gäst som en fiende, men det kunde inte hjälpas att ordet besökare fått något olustbetonat över sig. Om detta faktum var jag lyckligt omedveten då jag åkte fram till Mårbacka en sensommardag 1928.

Efteråt har jag försökt trösta mig med att Selma vid den tiden avslutat Anna Svärd, varefter hon tagit sitt parti och gett tiden fram till sjuttioårsdagen förlorad.

Selma Lagerlöf var definitivt en gammal människa nu och mycket vacker. Hennes ansikte var genomdraget av fina fåror och genomskinligt blekt under det vita håret. Ögonen var svagt rödkantade, liksom utvakade, men den blå blicken var direkt, genomträngande, klar. När jag nu återkallar den i minnet dyker ett par repliker upp som växlades mellan Selma och en gäst. Hon sade: "de ljusa nätterna är snart över", och fick till svar: "de lyser ännu länge

i era ögon". Det var en vacker komplimang som dessutom råkade vara sann.

Hennes sätt var ovanligt dämpat, hon bedrev ekonomi med sin röst, sina rörelser, sina känslor. Däremot var hon frikostig med sin tid. Hon hade svept hela förmiddagen fri så att vi kunde sitta ostörda under flera timmar, och detta betraktade jag som en mycket fin älskvärdhet. Däremot var jag mera osäker hur jag skulle tyda den svarta sammetsklänningen som hon bar klockan tio på morgonen. Själv kom jag resklädd från en natt med flera tågbyten, och inte hade jag några ordnar att iföra mig som förnämligare tyska besökare brukade göra när de fick Mårbacka i sikte. När Selma berättade hur hon kunde stå på sin balkong och åse hur de gjorde sig fina, föreföll det som om hon gjorde sig en aning lustig över sig själv, tyskarna och ordnarna.

Berendsohns lagerlöfsbok kom att bli utgångspunkt för vårt samtal. Hon återkom ständigt till jämförelser mellan hans uppfattning av fenomenet Selma Lagerlöf och sin egen. Det var som om hon utvalt mig att skicka ut en version av sig själv som skulle komplettera den högstämda bild vilken nu skulle framläggas för allmänheten i svensk översättning. Det är åtminstone min förklaring till de självironiska yttranden hon fällde:

Inte vet jag om jag kunnat göra så mycket i livet, men jag har åtminstone främjat turistväsendet i Värmland. Hon visste förstås att hundratals fryksdalingar som aldrig läst Gösta Berling, fått sin utkomst på affärer, hotell, kaféer och bilkörning, därför att den boken blivit skriven, men lika väl visste hon ju att det inte var hennes största insats.

Men när Selma Lagerlöf sade en sådan sak behövde man

som väl var inte bemöta den. Hon gick ju inte med håven, ty den var redan full.

Under samtalet satt hon i en korgstol på loggian med ryggen åt vägen och världsberömmelsen. Jag däremot hade fri utsikt över turisterna som svärmade bakom järnkättingen och gjorde alla slags manövrer för att komma åt att fotografera den vita hårknuten som stack upp ovanför ryggstödet. Jag frågade hur hon själv förklarade att de kom till Mårbacka. Hon sade: *Ja inte kommer de hit för att jag skrivit om det godas seger. Folk vill se var intressanta människor levat och stora kärlekshändelser utspelats. Sen finner de väl att här är vackert också. De kommer för Gösta Berling. Men om jag var som de, skulle jag också tycka att det var en rolig bok.*

För resten har jag inte velat predika det godas seger., Mitt förhållande till de goda människorna i mina böcker är att jag känner mig i släkt med dem. Jag är god och beskedlig och rättsinnig och blir gripen av att berätta om ädla människor, det är hela saken.

Som journalist måste jag ju återge Selma Lagerlöfs egna ord, men jag undanhöll mina läsare hennes försäkran att hon för länge sedan upphört att tro på försynen, emedan jag ansåg att en sådan sak inte var menad för offentligheten och lätt skulle bli missförstådd. I själva verket passade det heller inte att plocka ihop en bild av Selma Lagerlöf på grund av hennes egna vändningar i ett enda samtal. Låt vara att hon inte mera väntade hjälp av försynen i varje svårighet, hon letade dock som alltid efter spåren av Guds styrelsesätt i världshändelserna. Bakom Selma Lagerlöf sådan hon visade sig den dagen, skymtade en annan, mindre skeptisk,

mera fantastisk, mycket mera kunnig i livets vilda och heta spel än vad en blott åskådare på livets parkett kunde vara. Under de följande månaderna fick Selma Lagerlöf god användning för hela sitt känsloregister från likgiltigheten och självbesinningen, över ödmjukheten, rörelsen, tacksamheten, bedövningen, övermättnaden och tillbaka till likgiltigheten igen.

Det var inte bara stackars besvärliga intervjuare utan även framstående kritiker, litteraturhistoriker och diktare som gjorde sitt bästa inför Selma Lagerlöfs 70-årsdag.

En nyvald akademiledamot förklarade att Svenska Akademien var helt enkelt Selma Lagerlöf. Hennes kommentar till detta yttrande var: "Det märks nog att professorn ännu inte hunnit bli riktigt förtrogen med Svenska Akademien".

Mårbacka liknades vid Walter Scotts Abbotsford och hon själv vid George Sand, George Elliot och mme de Staël. Detta var mycket haltande liknelser, bland annat därför att bakom dessa stora kvinnor stod stora oresonliga älskare eller tjänande äkta män, och Selma Lagerlöf hade fått reda sig utan båda delarna.

De stora männen kompenserade henne nu vid hennes sjuttio år med oförbehållsamt beröm. Man kan anteckna danskarna Wilhelm Andersen som erinrade om Eddan, Henrik Pontoppidan som gjorde Selma till drottning i sagans rike bredvid dess obestridde konung H. C. Andersen, Gustaf Frenssen, Edouard Estaunié, John Galsworthy och Thomas Mann. Mann försäkrade att hans beundran för den stora kvinnan inte var någon tillfällig stämning, emedan "hennes sånger i prosa hörde till de verk i världs-

litteraturen som först lät mig se och älska berättelsens genius och som lärde mig att bli dess tjänare".

Så blottades vid detta tillfälle många osynliga trådar som sammanknutit Selma Lagerlöf med de mest oväntade personer. Kulturfilosofen Oswald Spengler, rovdjurens vän och gräsätarnas fiende, hyllade Selma Lagerlöf som den diktare vilken djupast av alla kände själarna, finansmannen och förre rikskansleren dr Hans Luther skrev att Gösta Berling förde in honom i en annan värld, där han kände sig befriad från vardagslivets tryck, vilket måste ha varit mycket stort under hela hans politiska bana. Hugo v. Hofmannsthal, författaren till Elektra, tecknade en idyllisk bild av sig själv läsande Nils Holgerssons underbara resa för sina barn under tysta vinterkvällar, Carl Sandburg borta i Amerika vittnade om att han hos Selma Lagerlöf känt igen något av sin egen mors blod och drömmar.

I en dansk tidning framförde professor Brix en ny synpunkt på Selma Lagerlöfs diktning i förhållande till tiden. Han menade att "det gynnsammaste tillfället för kvinnliga författare infaller, då kvinnorna först börjar få lott och del i mannens kulturvärld utan att ha fått borgarrätt i den. De förenar då gammal säregenhet med ny förmåga att ge den uttryck. Detta är ett lämpligt ögonblick att tala om för männen vad dessa inte vetat om livet och människorna." Om det aldrig blir någon Selma Lagerlöf mer i vår världsdel, så vet vi alltså varför.

Hon gjorde åtskilliga uttalanden under denna tid: om den stora unionstanken som kvinnorna i Sverige, Norge och Danmark borde ta upp, om den moderna kvinnotypen som hon gillade, fast den ännu ej nått den gamlas fulländ-

Selma Lagerlöf i 70-årsåldern.

På 70-årsdagen. Selma Lagerlöf i Valborg Olanders våning samman med sin värdinna och biskopen i Karlstad J. Eklund.

Friherrinnan Henriette Coyet och 80-åringen Selma Lagerlöf strålar i kapp mot Sven Hedin.

ning, om kärleken som den axel omkring vilken livet rör sig. Hon sade inga dumheter men heller ingenting nytt som gav anledning till djupa tankar.

Däremot företog hon sig något som man kan fundera över hur länge som helst. En österrikisk artist vid namn Stadler, känd bland pacifister för sina teckningar av krigets helvete, hade kommit till Mårbacka år 1928, och Selma hade suttit för honom. Under hans teckning som sedan användes till vykort, hade hon skrivit: *Kärleken lever av kärlek och inte av tjänster och välgärningar.* Det var samma ord som Gösta Berling i vredesmod kastade i ansiktet på Marianne Sinclaire, då hon sökte återvinna hans kärlek genom att påminna om att hon riskerat livet och smittkopporna för att rädda kavaljererna från majorskans hämnd. Selma valde alltid sina citat med avsikt. Varför skrev hon då just detta under sitt sjuttiårsporträtt? Menade hon att hennes kärlek inte kunde vinnas med tjänster och välgärningar, vackra tal och stora firningar? Eller gav hon uttryck åt en resignerad visshet om att hon inte vunnit kärlek med alla sina frikostigt givna tjänster och välgärningar? Menade hon både det ena och det andra, eller föll det henne bara in att betyga att hon vid sjutti års ålder fann kärleken lika irrationell som den gången då hon skrev ner Gösta Berlings och Marianne Sinclaires historia? Anslöt hon sig till Kierkegaard som en gång skrev att det gives ingen väg in till kärlekens dolda källa?

Den 20 november på morgonen tände Valborg Olander ljusen i Selmas födelsedagstårta. Våningen vid Karlavägen var redo att ta emot gratulanter, och redan tidigt satt Selma

i en av de vita sofforna i salongen, klädd i violblå satin charmeuse. Den värmländska deputationen var den som rörde henne mest av alla. Det var hembygden som hälsade på, det var också en gammal motståndare som gjorde honnör. Det var inte en motståndare vilken som helst, ty han hette J. A. Eklund och var biskop i Karlstads stift, vilket Selma tillhörde såsom medlem av svenska kyrkan. Det var en särskild historia med biskop Eklund och Selma Lagerlöf. När Nils Holgerssons underbara resa kom ut, hade han uttalat sig mycket elakt om den och om Selma Lagerlöfs författarskap överhuvud, ja, han hade tytt hennes popularitet som ett tecken på dekadans hos pedagogerna i synnerhet och den svenska läsekretsen i allmänhet. Selma Lagerlöf hade inte låtsat om någonting men avvaktat sitt tillfälle. Detta kom då en ny kyrkoherde skulle installeras i Östra Ämtervik. På Herrestad, grevinnan Dohnas Borg och Noréenarnas gamla hem, som nu blivit kyrkoherdeboställe, utspelades ånyo en dramatisk scen, i vilken Selma vann liksom Elisabeth Dohna i Gösta Berlings saga. Vid installationsmiddagen hade Selma Lagerlöf blivit placerad mittemot biskopen vid bordet. Biskopen konverserade sina damer till höger och vänster för att slippa konfronteras med damen mittemot som han dömt så hårt. Selma lyssnade och gjorde ett inpass i samtalet. Motståndaren låtsade inte om det, men Selma fortsatte, och utan att biskopen visste hur det gått till, fann han sig inbegripen i ett livligt samtal med Selma Lagerlöf. Till slut var det bara han och hon som talade, medan gästerna runtomkring satt tysta och hörde på. Enligt flera vittnesbörd, bland andra Valborgs och kyrkoherdens, slutade det hela så att biskopen

efter middagen tog Selma i famn och sade: författarinnan förstår jag mig inte på, men jag tycker så mycket om denna människan. Det vill säga: han anmälde sig som besegrad men med en mycket allvarlig reservation. Huruvida Selma ansåg segern fullständig, då han nu kom med i värmlandsdeputationen är svårt att säga.

Uppvaktningarna fortgick hela dagen med små vilostunder. Dessa använde festföremålet enligt egen uppgift i ett brev till Ida Bäckmann till att söka avvända de olycksslag som hotade en nära släkting. Hon hann likväl ta emot sina gamla seminariekamrater på te innan hon utbytte den violblå klänningen mot en toalett i ljusgrönt och silver och åkte till festföreställningen på Operan.

När publiken anlände till Operan, såg den genast var Selma skulle sitta, ty en loge på första raden strax till vänster om mittplatserna var smyckad med blommor och girlander. Den hölls därför under uppsikt, och när logedörren öppnades för Selma, stod hela publiken upprätt med ryggen mot scenen och alla blickar riktade på sjuttiåringen. Parketten bestod av den sortens fint folk som sällan ger sig så lätt, men denna gång kunde de kända stockholmarna inte hålla anletsdragen i ordning.

Selma hade förutsagt att det skulle bli kompositören och de uppträdande artisterna som inhöstade äran den kvällen. Men allesammans kom i skuggan, till och med den blonde vackre tenoren. Och vad kompositören beträffar, blev det Selma Lagerlöf som måste ta fram signor Zandonai och hylla honom på banketten å Grand Hotell.

När sjuttiårsbanketten led mot sitt slut reste sig fest-

föremålet. Man hade över tolvslaget glidit in på den 21 november utan att tänka därpå. Men Selma Lagerlöf hade hållit reda på tiden. Hon påminde de närvarande om att hon under tal och skålar och allmänt sorl hade överskridit tröskeln till Ålderdomens tysta land.

LABOR VINCIT OMNIA

I Selma Lagerlöfs sista novellsamling, *Höst*, står berättelsen om *Torparen hos Dobbrichsen*, han som aldrig lyckats bli frälst men likväl till sin stora häpnad slapp komma till helvetet, därför att Vår Herre räknade honom till godo hans slitsamma tjänst hos en hård husbonde. Detta lyckliga slut på torparens levnadsöde berättas i form av en dröm. Selma är närvarande då torparen står inför sin Skapare och ser hur denne reser sig och öppnar dörren in till sin himmelska salong för den förbluffade själen. Hon vaknade ur drömmen lika lycklig som om hon själv varit torparen hos Dobbrichsen: *Tänk att det får räknas! Tänk att det öppnar salighetens port för en att man arbetat!*

Arbetet besegrar allt, även Vår Herre.

Men om Selma Lagerlöf slutat arbeta efter sjuttiårsdagen, hade hon utan tvivel känt sig förtjänt av helvetet. Tiden var inte inne för henne att ge upp och pensionera sig själv.

Hon hade visserligen i ett uttalande till jubileet råkat säga att hon tänkte sluta att dikta, och hennes yttrande hade blivit spritt över hela världen: ich denke mit dem Schreiben aufzuhören, I intend to cease to write, je pense finir d'écrire. Men hon hade aldrig ett ögonblick tänkt på att upphöra

med att *skriva*. Hon menade blott att om nåden att dikta inte bleve henne förunnad, så skulle hon ägna sig åt verklighetsskildring, det vill säga fortsätta den historia om sitt eget liv som hon påbörjat med boken Mårbacka. Samtidigt som hon gjorde en åtskillnad mellan dikt och verklighetsskildring, visste hon att hon aldrig kunde dra upp en klar linje mellan dem. Medan hon arbetade på *Ett barns memoarer* utkom Axel Munthes självbiografi. Boken framkallade både beundran och misstro, men Selma försvarade författarens fantasifullhet: *Naturligtvis är han en så stor konstnär att han måste ljuga eller konstruera då han berättar om sig själv. Jag vet en annan som inte heller kan slippa från detta, när sanningen ter sig alltför intresselös och osammanhängande.*

Redan att skriva den märkliga historien om Selma Lagerlöf var ett stort företag. Därjämte måste hon ombesörja en hel del praktiska angelägenheter innan det blev försent. Hennes livsuppgift var inte färdig innan hon fått Mårbacka i sådant skick att gården kunde bära sig själv efter hennes död. Den var ett levande väsen som inte än en gång kunde utsättas för att säljas och fara illa.

Hon ville också sörja för alla dem som så länge litat till hennes regelbundna understöd för sitt uppehälle. Hon ville inlösa sina skuld- och tacksamhetsförbindelser. Hon ville gå igenom och sovra sin väldiga brevsamling, så att inga levande personer skulle behöva schavottera för offentligheten, när hon inte längre kunde skydda dem. Så småningom insåg hon att detta var ett övermäktigt arbete och var då betänkt på att låta bränna hela brevarkivets innehåll. Men

av hygglighet mot eftervärlden gick hon med på en kompromiss och förordnade om en försegling på femtio år.

Ja, detta var ett stort program. Menade hon att det skulle helt utfylla de år hon hade kvar att leva?

Enligt hennes mening var liknelsen om de anförtrodda punden den viktigaste av alla i Nya testamentet. Ansåg hon sig färdig att redovisa för sina pund?

Vår Herre hade låtit henne födas med minne och med en sällsam förmåga att återuppleva det förgångna. Den rika traditionsskatten på Mårbacka blev därför levande och fattbar för henne på ett alldeles särskilt sätt. Vår Herre hade också lärt henne att förstå den stora enkelhetens betydelse, och hon hade använt sig av denna anvisning så väl att hon blev förstådd över hela jorden, antingen hon berättade om Värmland, om Dalarna eller Det heliga landet. Han hade låtit henne behålla de tidiga människornas fina förnimmelseorgan och med deras hjälp hade hon trängt in i en föreställningsvärld som sjönk ner i otillgänglighetens mörker allteftersom upplysningen steg. Han hade lärt henne att förstå ansvaret av att vara människa. Han hade öppnat hennes ögon för hur samvetets lag verkar i människolivet till välsignelse eller förbannelse. Han hade begåvat henne med ett mäktigt känsloliv och med en vilja med vars hjälp hon ledde denna oerhörda känslokraft över på sin uppgift.

Men alltjämt var hon den stora sökerskan och den stora tvivlerskan inför Vår Herre. Ibland tycktes det henne att en flik av täckelset lyftes, och att hon såg jordelivet insatt i dess sammanhang med ett förflutet och ett tillkommande. Men när synen försvann, visste hon inte vilken hand som lyft täckelsets flik. Hon visste inte om hon var en mycket

benådad eller en mycket förmäten människa. *Huvudsaken är,* kunde hon säga, *att lära människorna dra nytta av den omätliga förmånen att de äga en odödlig själ.* Men var det alldeles säkert att denna förmån var oss given? Ibland tyckte hon att det var som om de döda ville framföra ett budskap genom henne, men långa tider skildes hon från deras värld av en fullkomlig tystnad. Hon visste inte varifrån de viskningar kom som fyllde hennes öra eller om de syner som besökte henne var ett gyckelspel. Hon kunde känna sig suveränt övertygad om att en idé som inspirerat henne till dikt var sann just därför. Men hon kunde också otåligt vänta att den vetenskapliga världen skulle bli färdig med en förklaring på livets hemlighet.

Selma hade varit ung på den tid då dörren in till kunskapens värld öppnades på glänt för kvinnorna, och hon hade hört till den elit som skyndade sig att titta in. Det intryck hon då fick satt kvar genom hela livet och bidrog till att komplicera hennes karaktär och hennes öde. Samma tid vänder två olika ansikten mot det manliga geniet och det kvinnliga. Därav påverkas deras medfödda egenart som det är meningslöst att förneka. Det är något tidsbetonat kvinnligt i hennes tveksamma hållning till den visshet hon känt i ingivelsens ögonblick. Först om vetenskapen kunde bekräfta hennes tro skulle hon våga lita på den. Ibland trodde hon att lösningen var snubblande nära, ibland att den var funnen. Men bevisningen var aldrig tillräcklig för att ge henne visshet.

Man tror att man skall förgås av det övernaturliga men

det fyller en med glädje och efterlämnar en osläcklig längtan.

Denna odaterade bekännelse, hämtad bland hennes anteckningar, är troligtvis nedskriven redan före sjuttiårsdagen, men om hennes hållning sedan förändrades, betydde detta endast att längtan stegrades ytterligare. Hon kunde inte besluta sig för att söka vila efter väl förrättat värv. Hon måste söka och lyssna med pennan i hand under den förhoppningen, att det ögonblick skulle komma som gav hennes liv dess fullbordan.

Långt innan Selma Lagerlöf själv blev gammal kunde hon sätta sig in i en åldrande människas längtan att utvinna ett högt värde ur sina sista år.

Redan år 1903 skrev hon ner en historia om den fattiga romerska torggumman som fick lyckan att ge sitt återstående liv för ett stort syfte. Concenza Zamponi kunde inte hitta en styver i sin kjortelsäck att offra åt helgonen för den dödssjuke påven Leo XIII. Då gav hon högtidligen inför prästen det enda hon ägde, nämligen sina återstående år, på det att påvens livstråd måtte förlängas med dem. Döden tog henne på orden och gav hennes liv åt påven som genast blev frisk. Så fick Concenza dö lycklig och nöjd, emedan hennes sista år hade kommit hela den romerska kristenheten till godo.

Under Selmas ungdom utfördes varje jul en ceremoni på Mårbacka. Fru Lagerlöf som annars lämnade julbaket åt Lovisa och flickorna, tillkallades för att av den sista degbiten forma en kaka som sedan gömdes över vintern och bjöds såningsmännen den dag de skulle så havre. Detta bruk påminde sig Selma och Gerda en gång då de på äldre

dar firade jul tillsammans. Men från föreställningen att den sista julkakan är kraftladdad på ett alldeles särskilt sätt, kan tanken lätt springa över till den möjligheten att även de sista åren av ett människoliv i sig koncentrerar en kraft som kommer de nya såningsmännen till godo.

Selma Lagerlöf hade på sin 70-årsdag högtidligen och offentligen ingått i ålderdomens tysta land. Aldrig hade hon väntat sig att där skulle bli riktigt tyst, men hur orolig hennes tillvaro skulle bli kunde hon inte veta, eftersom hon inte förutsåg de väldiga världshändelser som gav en så upprörd prägel åt hennes sista år.

Genom fred och krig och fred igen hade världen förvandlats till oigenkännlighet under hennes levnad. Nu tornade krigets åskmoln på nytt upp sig vid horisonten, men från svensk utsiktspunkt syntes det tillåtligt att hoppas att de skulle skingras före urladdningen, ty så hade skett var gång folkens ledare tagit sig samman och avvärjt akut krigsfara. De ville — trodde man — inte ha krig och skulle göra en yttersta ansträngning att åstadkomma avspänning innan det blev för sent. Den 20 november 1928 hade världen tid och håg att fira Selma Lagerlöf och undra hur dalkullan Anna Svärd skulle bemöta sin man Karl-Arthur Ekenstedt, när han återvände till henne från hedningarna.

Men under återstoden av Selma Lagerlöfs levnad försämras världsläget oavbrutet. De stora händelser som följer slag i slag, tycks alla driva mänskligheten i riktning mot en ny katastrof. Amerika kastas i en penningkris, den internationella finansens manövrer störtar det engelska pundet

och därmed den engelska arbetarregeringen. Genom en vacklande och oklar politik förlorar Frankrike sin prestige. Det småborgerliga skiktet i Tyskland omvändes till nazismen. Försöken att avvärja den hotande faran bli alltmer tillfälliga och modlösa. Idén att inom Nationernas Förbund bilda ett europeiskt block måste uppges efter ett par seanser, Förbundet orkar inte genomföra ens en första etapp på den gemensamma nedrustningens väg. Redan i början på 30-talet kastar Japan all hänsyn till sina löften som förbundsmedlem och börjar sin storasiatiska erövringspolitik. Tyskland river sönder Versaillesfördraget, ersätter Weimarförfattningen med diktatur och driver misshagliga element ut ur landet. England försöker i hast samla demokratierna till ett kollektivt försvar mot en väntad angripare, men misslyckas och tvingas att skaffa sig andrum genom en rad eftergifter som var och en ger de blivande motståndarna bättre utgångsställningar.

Rädslan är inte mera fredens bundsförvant utan krigets. Europas folk börjar syna sina källare och bygga offentliga skyddsrum. Invid Korskyrka, där Charlotte Löwensköld älskade och led, blomstrar en av Europas finaste vapenindustrier.

Selma Lagerlöf slapp visserligen att fly för fiender på gamla dar som hon i vissa ögonblick fruktade, men hon fick erfara att hennes ålderdoms land ingalunda var skyddat för invasion.

Det första arbete Selma grep sig an med sedan hon med goda vänners hjälp kunnat sända av sina tusentals tackbrev,

var att dramatisera En herrgårdssägen. Pjäsen var klar i början på maj 1929, och sen dröjde det inte länge innan Selma satt på Skansens friluftsteater och följde repetitionerna. Pjäsen verkar i jämförelse med boken förgrovad och förenklad. Människorna rör sig inte mer i clairobscur utan i hårt onyanserat dagsljus. Men stycket var spelbart och gjorde stor lycka såväl på Skansen som under Skådebanans turnéer. Därmed var Selma nöjd eller intalade sig och andra att hon var det.

Det var vanligen företagsamma utlänningar som förde in henne på dramatiseringarnas väg genom att göra skådespel av hennes böcker och skicka henne dem. Hon fick då lust att se om hon kunde lyckas bättre själv, och detta företag gav henne en viss spänning under tomma tider. Det var som att spela på lotteri, man kunde hoppas på högsta vinsten, fick finna sig i nitar eller vara glad åt en aldrig så liten vinst.

Detta var dock blott förströelse och bisysselsättning i väntan på att ingivelsen skulle komma. Och då den dröjde för länge, försökte hon att locka ner den genom att börja på något nytt stort arbete utan den.

Då Selma gratulerade Ida Bäckmann till hennes 60-årsdag hösten 1927 hade hon sagt att hon själv vid samma ålder kunnat längta starkt och passionerat. *Men nu då jag är 69 vet jag inte mer om jag kan längta. Det är en så egendomlig känsla som kommer med åren. Att allt här nere är så likgiltigt, betyder så litet . . .*

Hade hon verkligen nått det stadium då själen domnar av och känslorna förtunnas? Nej, det hade hon inte, även om hon i trötta stunder kunde känna det så. Om hennes

själs ungdomlighet vittnade redan den förfäran som kom över henne inför blotta möjligheten att allt var slut och att ingivelsen aldrig mer skulle komma tillbaka.

Förmågan att längta efter människor och att förnyas genom dem, den fanns också kvar. Det märktes när den person kom som utlöste dessa bundna krafter. Det var också en åldrande kvinna som själv behållit förmågan att intaga och intagas: Henriette Coyet, härskarinna på det skånska adelsgodset Torup.

De två möttes av en tillfällighet kort efter 70-årsdagen. Friherrinnan Coyet hade en naturlig och fint utarbetad älskvärdhet som fann den rätta vägen till Selmas uttråkade hjärta. Den sortens människa var en ny erfarenhet för Selma Lagerlöf. Hon var, som Selma sade, en världsdam men ung till sitt väsen, livligt intresserad av unga människor som av gamla, av modern konst likaväl som av den gamla skånska allmogeslöjden som hon gynnade. Även den miljö, där hon härskade, var av intresse för Selma. På detta herresäte från 1500-talet med dess brokiga minnen från dansk-svensk historia kunde Selma beskåda vingklippta svarta svanor, insupa dofterna från kärleks- och läkeörterna i den berömda kryddgården, vandra under bokskogens mäktiga valv, lyssna till näktergalar och till utvalda dikter som föredrogs av utvalda poeter, bland vilka hennes efterträdare i Svenska akademien var en.

Slottsfrun och den berömda författarinnan var båda utom tävlan var i sin art, mellan dem rådde de jämbördigas förtrolighet. Friherrinnan hade sitt hov och doktor Lagerlöf sitt. Det nyuppförda Mårbacka var inte så mycket att komma med i jämförelse med renässansslottet och dess rika

skatter, men det hade ju sin särskilda dragningskraft, och Selma var van vid att folk blev hänförda över det sådant det var. Men när friherrinnan Coyet våren 1930 väntades på sitt första besök, blev det "en uppståndelse som när en folkskoleinspektör väntas till en folkskola", skriver Selma till Valborg i det brev, där hon skickade en lista på specerier som skulle inköpas i Stockholm. Hela huset vändes upp och ner, flygeln målades om, korna i ladugården blankades, trädgårdslanden snyggades upp och Selma lade undan sitt arbete för att hinna städa i sina bokhyllor.

Enligt en metod som annars är vanlig bland älskande hyllade Selma sin nya vän genom att försäkra henne att det var hon som fört med sig liv och lycka i en trist tillvaro och väckt den förmåga att dikta som varit borta i många år. Därmed förnekade Selma de böcker hon skrivit och de människor hon haft omkring sig under de senaste åren. När hon kunde bära sig åt så, hon som hade trofasthet till livsprincip, som aldrig glömde en vänlighet eller underskattade en tjänst, och som mycket väl visste vad Löwensköldska cykeln var värd, då måste hon ha varit alldeles förtrollad i sitt sjuttiotredje år. Det är en lycklig människa som skrivit det brev vilket doktor Laura Petri avtryckt i en artikel om de båda gamla damernas vänskap, offentliggjord i Mårbacka och Övralid II. Selma omtalar där att hon hade haft så många svåra år innan de träffades.

Att skriva gick trögt och med stor svårighet, sjuklig hade jag blivit, människorna intresserade mig inte, jag tyckte att livet var alldeles slut. Jag fortsatte att leva av gammal vana och kände mig oändligt gammal, och just då kom du. Det är dock bra märkvärdigt. Jag tänker nog att jag före-

föll dig bra likgiltig i början, ty jag var sådan då. Jag väntade mig inte att livet skulle tillföra mig någon människa för vilken jag kunde känna varmt och innerligt, någon som var värd att intressera sig för. Jag var så desillusionerad. Men så skrev du några vackra, varma brev, och så ville du komma och hälsa på mig, och så började jag vakna upp . . .

Denna första lyckostämning varade inte så länge, men vänskapen höll till livets slut, och de båda väninnorna träffades årligen. Friherrinnan Coyet kom till Mårbacka ett par gånger, reste upp till Gösta Berlings premiär i Stockholm 1936 och till Selmas 80-årsdag 1938. Slutligen besökte hon Selma en sista gång i Falun våren 1939. Den enda olägenheten med deras besök hos varandra var att sjukdom allt oftare förstörde trevnaden. Än låg Selma eller Valborg Olander sjuk på Torup, än måste värdinnan själv intaga sängen. Vid det sista mötet var de båda ytterst skröpliga och anade att de aldrig skulle träffas mer.

Det är påfallande att Selma Lagerlöfs vänkrets så föga förnyades med tillskott från yngre årsklasser. Det var bland sina jämnåriga hon hade sina närmaste vänner, och nu slöt sig den vithåriga Henriette Coyet till dem. Även hennes vän och förläggare började bli till åren och hennes riddare inom Svenska Akademien, Esaias Tegnér den yngre, försvann 1928 ur De adertons krets. Syster Gerda i Falun, som var den enda kvarlevande av syskonen sedan även bror Daniel i Kungälv hade dött, var inte längre så ung, och även kusinerna liksom seminarie- och landskronakamraterna började gråna. Hon hade en ung inspektor som skötte Mårbacka, men många av trotjänarna var

gamla och hennes husföreståndarinna var inte så frisk eller så outtröttlig som förr.

Selma vann en yngre hängiven vän och hjälpare i sitt juridiska ombud Eva Andén, men denna var också en mycket upptagen människa, och när de två träffades gick tiden åt att diskutera affärer, kontrakt och besvärliga uppgörelser av olika slag. Man frågar sig om Selma nånsin hann få klart för sig att hennes advokat var en mycket fin kännare av hennes författarskap och överhuvud en litterärt intresserad person.

Men ju mer hon åldrades och hennes vänner med henne, dess större hade behovet varit av en yngre vän som haft tid, styrka, erfarenhet och auktoritet för att verkligen ta hand om henne. Det skulle ha varit en som kunnat inträngа i hennes problem med sonlig eller dotterlig förståelse för den egenart som gjorde dem så förbryllande svåra men samtidigt bibehålla en objektiv syn på dem. Det skulle ha varit någon som vetat när en mild men fast hållning var nödvändig, och när den inte var på sin plats. Någon som förstått att hennes behov av nya vänner icke uteslöt trofasthet mot de äldre, någon som utan bitterhet böjt sig för det faktum att hennes djupaste erfarenheter låg på ett annat plan än vänskapens, och att det alltid kom ett ögonblick då hon måste lämna sina vänner utanför, även om de hjälpt henne fram till ingivelsen, och gå ensam ner i sin värld.

EN VARDAGSMÄNNISKA I DJUPA TANKAR

Hösten 1929 kom målarinnan Hanna Pauli till Mårbacka för att göra Selmas porträtt. Friherrinnan Coyet deltog intresserat även i denna händelse och föreslog att modellen borde bära en lång draperad klänning som skulle understryka hennes rang av sierska. Selma reagerade mot detta: *En vardagsmänniska i djupa tankar, det är ju allt som behövs,* förklarade hon i brev till Valborg. Därmed hade hon i förbigående funnit en utomordentligt vacker karakteristik av sig själv, särskilt passande till den Selma Lagerlöf som skrev *Ett barns memoarer* år 1930.

Under årens lopp hade Selma skrivit nya Mårbackanoveller vilka hon ämnade placera in i den planerade memoarboken. Hon skrev till Valborg att uppgiften inte var lätt, därför att hon "måste behandla den svåra tid då vi blevo fattiga och måste flytta härifrån". Fattigdomen började märkas på allvar först under faderns sista år, och den slutliga flyttningen ägde rum 1888. Man kan därför räkna med att hon ämnat hinna betydligt längre i denna del av memoarerna än till 1871, då de tog slut.

När hon började fördjupa sig i tioåringens minnen, visade det sig att två år räckte till att fylla en hel volym.

Hon fascinerades av experimentet att försöka uppliva sin idékrets och sina erfarenheter från sextio år tillbaka utan att låtsas om vad hon sedermera lärt av livet. Arbetet tog också form av en uppgörelse mellan barnet och 70-åringen, och hon fann att de egentligen var varandra mera lika än vad man kunde tro.

Enligt vad Selma själv betygar är *Ett barns memoarer* skriven under en stark inspiration som betvingat hennes kroppsliga svaghet. Friherrinnan Coyet får utförliga meddelanden härom. Selma hade förut skrivit "trögt och med stor svårighet" men nu bärs hon upp av en högvåg. Det är nästan som förr i världen. Hon arbetar sex timmar om dagen, och under tiden skriver Valborg rent i Stockholm, Bonniers trycker och korrektur sändas till översättare i Danmark, Finland, Tyskland och Holland. Så har det pågått i två och en halv månad men likväl har hennes hjärna inte tröttnat utan varit arbetsduglig hela tiden. Det kroppsliga har däremot varit mycket motspänstigt. "Ögonen har värkt", skriver hon i ett brev där hon talar om att boken är färdig, "huvudet har varit fullt av sus och brus, hjärtat har värkt understundom till tecken att fysiken inte fann sig väl av att träla på detta sätt och sömnen har blivit dålig." Hon fastslår dock triumferande att hennes vilja hållit ut.

I samma brev talar hon om sin förmåga att mottaga *ingivelse från det undermedvetna, sådant som man förstår inte kan uttänkas utan är en gåva från den inre verkstaden.* Hon har än en gång fått uppleva det lyckliga tillstånd, då formgivningen går av sig själv och resultatet blir en levande bok.

Det hade varit hennes mening att fortsätta med att be-

rätta om de tryckta tider då de värmländska bruken lades ner, då herrgårdsfamiljerna måste flytta och allt var jämmer och ruin. Kapitlet *Väntan på båten* är skrivet för att komma över till de svåra och äventyrliga affärerna efter fransk-tyska kriget som ruinerade hela Värmland.

Det är ett utmärkt roligt och skickligt gjort kapitel, men någon fortsättning fick det ej.

Vad gjorde det om folk gräte och tyckte litet synd om mig? Det vore ju bara bra, skrev Selma en gång till Valborg Olander som oroat sig för att memoarerna gick i en alltför vemodig ton. Valborg Olanders fruktan var lika onödig som Selmas förhoppning var fåfäng. Läsarna såg bara idyllen och upptäckte inte dess tragiska sida eller den milda illusionslöshet som döljer sig bakom de medvetet snusförnuftiga uttrycken. Inte kunde man tycka synd om den som var så snillrik och som hade hemliga källor att ösa ur vilka inte kunde länsas. Inte kunde man tro att en kvinna någonsin kunde vara olycklig som fått kommendörstecknet av Hederslegionen, vilket endast bars av sex kvinnor i hela världen och endast av Marie Curie i en högre grad.

Selma var genomtrött efter Ett barns memoarer. Hennes kropp hämnades nu på henne för den hänsynslöshet varmed hon behandlat den under arbetet. Hon gick och frös på Mårbacka under den starka köldvågen på nyåret 31, och detta gjorde det inte lättare för henne att fortsätta med memoarerna som hon lovat sig själv och förläggaren.

På vårvintern har hon den smärtsamma uppgörelse med Ida Bäckmann angående Frödingsboken av 1913 som be-

röres i nästa kapitel. När sommaren kom tog hon som vanligt emot folk på Mårbacka; hon hade också glädjen att vara värdinna för kronprinsparet en sommardag. Hon uppsökte därpå sitt gamla älsklingstillhåll Marstrand för att få bad och västkustluft, och hon gästade Henriette Coyet på Torup med Valborg Olander.

En fransman som hösten 31 träffade Selma på Torup skrev sedan: "aldrig har jag så känt skapandets mystär. Är Selma Lagerlöf ett medium som överger sin personlighet då hon är besatt av ett verk? Hon säger något vardagligt: jag är för trött att äta middag, och man ser att hon är bortryckt genom seklernas avstånd och bara har lämnat kvar ett småleende likgiltigt ansikte och ett par tomma ögon . . ."

Det hade ju varit underbart om fransmannens diagnos stämt med sanningen just då. Men tyvärr var det nog helt enkelt så att hon *var* för trött att äta middag.

Hon skrev det året endast mindre saker, som hon blev direkt ombedd att göra: ett radiotal till Danmark, en hälsning till Nordische Gesellschafts kongress i Lübeck, som hon tänker sig ha varit givande, *ty diktens honung låter ju helst finna sig på de orter där livet en gång blomstrat så rikt och överväldigande som här* (i Lübeck).

Hon hade också givit ett första offentligt uttryck åt intresse för Nationernas förbund och erkänsla för dess verksamhet. Det kan ju synas egendomligt att detta kom i elfte timmen, då Folkförbundets vänner började ge upp hoppet att det skulle lyckas skapa en internationell ordning. Men det berodde helt enkelt på att hon läst en framställning av Mathilda Widegren som grep henne. Med anledning av denna gjorde hon ett ytterst positivt uttalande som borde

kommit rådsmedlemmarna och nedrustningskommissionernas experter att rodna av blygsel om de eljes haft den förmågan kvar.

Vilken av makterna i världen har satt sig före ett sådant program sedan kristendomens första uppträdande? frågar hon. *Nationernas förbund är de förtrycktas och olyckligas vän, krigsfångars och flyktingars välgörare, kvinnors och barns beskyddare, minoriteternas trygghet, förföljare av sjukdom och narkotica, befrämjare av rättvisa och vänskap mellan klasser och folk. Kyrkan fick makt genom ett sådant program och vann folkens kärlek, varför skulle inte Nationernas förbund kunna erövra samma position? Varför skall vi inte omfatta detta ideal med tro och kärlek?*

Svaret på den frågan kunde Selma ha fått genom att vända på den vackra medaljen och titta på frånsidan.

Den paneuropeiska rörelsen, som vid denna tid nått sin kulmen, intresserade henne också, dock inte så mycket att hon gick med på friherrinnan Coyets förslag att de båda skulle bjuda dess upphovsman Coudenhove-Kalergi till Torup och Mårbacka och sålunda bli gudmödrar åt en svensk sektion av hans förbund.

När 1931 nalkades sitt slut låg hon under läkarbehandling hos Valborg Olander i Stockholm och var förfärad över att ett år hade gått utan att hon fått någonting färdigt.

En glimt av den Selma Lagerlöf som mitt i ett ofruktbart år kunde uppleva en förunderlig dag eller stund, får man i den skildring, kallad *Värmländsk naturskönhet,* som står att läsa i novellsamlingen *Höst.* I början av oktober 1931

företog hon en av dessa långa bilturer med inspektör Kajland vid ratten som ofta var hennes enda form av rekreation. Denna gång for hon till Östmark. Vägen smög sig fram alldeles nära norska gränsen på den smala remsan intill en stilla sjö, och bakom den reste sig de höga bergen. Selma hejdade bilen, steg ur och vandrade ensam vägen framåt. Hon tyckte att hon aldrig förr varit på en plats som var så sovande och stilla. Hon tänkte: *Att det är så högtidligt och stilla här uppe, beror kanske inte endast därpå att här går en gräns mellan två riken, kanske att här också går en gräns av annat slag, den gränsen som går mellan synligt och osynligt, mellan verkligt och overkligt. Och liksom här finns en väg som leder inåt Norge, så finns det kanske också en infartsväg till det där andra grannlandet.*

Och hon behöver inte mer än tänka sig denna infartsväg till overklighetens grannland, förrän hon känner hur en tunn dimma eller rök stiger upp ur hennes hjärna och hastigt tar form av en människa, tydlig i alla detaljer. Det var samma tiggarkäring från Östmark som Selma varit så rädd för i sin barndom, därför att hon kunde trolla galenskap på den som inte gav henne vad hon begärde, och hon bar fortfarande sin skinnkjortel och näverkont. Hon neg för Selma Lagerlöf, gick raskt ner mot sjön, svävade ut över vattnet och upplöste sig i en liten dimflik. Allt detta skedde medan Selma gick vägen framåt och var alltså ingen vanlig dröm. Selma skriver att hon blev bestört och "undrade om hon var tokig som kunde se sina egna tankar".

Denna historia leder över till den tredje och sista memoarboken, den som Selma gav ut året därpå. I *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf* upplever den fjorton-

åriga fenomen av liknande art som dem vilka överraskade den sjuttiofyraåriga.

Selmas skildring av hur hon var på resa till morfar i Filipstad samtidigt med att hon stod i kö för att få se prins August på lit de parade, slutar också med en undran om hon var tokig. Detta är heller inte den enda underliga upplevelsen från dagboksvintern. Hon har varit på Karolinska institutets bårhus, och därefter ser hon ständigt framför sig de fyra liken på sina hyllor. Emedan hon inte kan uthärda deras nakenhet, som synes henne vara en förolämpning mot döden, vänder hon sig i sin nöd till den döende rikskanslern Axel Oxenstierna på den stora tavlan i salongen hos morbror och moster Afzelius. Borde inte denne fader för det svenska folket som får ligga och dö under så rika röda draperier, kunna skänka en bit av sina sängomhängen åt de fyra döda på Karolinska institutet. Hela tiden medan hon bad Axel Oxenstierna om hjälp, såg hon bårhuset och de döda framför sig, och helt hastigt föll ett så vackert sken över dem. Det bredde sig en vävnad av ljusstrålar över de stackars olyckliga som skymde dem för hennes blickar. Hela tiden visste hon att det var narri, men det var inte riktigt narri heller. *Nog för att jag tror att de döda är mäktiga*, så slutar dagboksanteckningen för den 26 mars 1873, *men jag vet allt också att Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf ifrån Mårbacka är i stånd att inbilla sig sådant som är alldeles omöjligt.*

Det var, som hon uttryckligen säger, mot sin egen plan och vilja som Selma drevs att skildra sin stockholmsvistelse från 1873 i stället för att fortsätta Mårbackas histo-

ria. Varför skulle hon tvingas att tänka just på den där vintern, hon kom ju nästan inte ihåg någonting från den?

Jag tyckte för en månad sedan att den här perioden i mitt liv var alldeles tom och alldeles borta ur minnet, men nu dyker det ena upp efter det andra, skrev hon till Henriette Coyet. *Själv står jag på något sätt bredvid och ser hur undermedvetna krafter arbeta i minnets värld.*

När boken var färdig hösten 1932 skrev hon till Elisabeth Grundtvig:

Jag hade inte tänkt ta med stockholmstiden, ty jag tycker inte om att skriva om städer. Under denna stockholmsvinter då jag kände mig så ensam och räknade dagarna till min hemfärd, började fantasilivet vakna inom mig. Det ena uppslaget följde det andra, och så mycket av vad jag senare skrivit, sköt då de första ovissa trevarna ur fröet. Då lades verkligen grunden till Gösta, Gunnar Hede och Karl Arthur Ekenstedt. Få se om kritikerna äro så duktiga att de förstå detta . . .

Det behövdes säkert en utomordentligt stor duktighet för att tränga så djupt. Sakkunskapen har emellertid alltid insett att *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf* liksom de två föregående memoarverken är en viktig källa till kännedom om barnet Selma Lagerlöf, hennes miljö och hennes inre värld, full av egendomliga upplevelser, vilka är narri och ändå inte narri.

Dessa böcker bär sanningens prägel, just därför att de framhåller sanningens villkorlighet och dubbla sidor. Samtidigt som författarinnan arrangerar om händelserna för den konstnärliga effektens skull, är hon ytterst noga med att kontrollerbara uppgifter i boken ska vara riktiga. Kusin

Elin Afzelius ombedes komma till Mårbacka och läsa igenom manuskriptet medan Valborg Olander med hjälp av Nils Afzelius, en ung man som är släkt med morbror Oriel, söker ta reda på om prins Gustaf var mörk eller ljus, vilken dag prins August begrovs och hur den färglagda planschen, som föreställde Karl XI:s syn, tog sig ut i alla detaljer. Samtidigt försökte hon kontrollera om Kils station hade järnvägsrestaurang 1873. Men det måtte Kil inte ha haft, ty scenen från järnvägsrestaurangen förlades i stället till Laxå.

När Selma skickade av det sista korrekturet till Bonniers, skrev hon: *Det blev bara fjorton ark, men jag mindes inte mer . . .*

Med Dagboken slutar Selmas memoarer. Nästa gång hon tar penna i hand, är hon fångad av helt andra uppslag.

Varför släppte hon memoarernas tråd? Ja, boken kom endast upp till 13 000 exemplar, och denna låga försäljningssiffra kan ha påverkat henne. Men man har också anledning komma ihåg det uttalande till en finsk tidning, som hon skrev till 300-årsminnet av Gustaf II Adolfs död, eller samma år som dagboken kom ut. Hon kallade 1932 för ett år *då mänskligheten i rådlöshet och förtvivlan söker efter en skymt av tröst, ett år då folken åter äro villiga att utan leda och övermättnad lyssna till de gamla sköna sägnerna om frälsaren som uppenbarade sig mitt i djupaste elände, om ljuset som tändes för dem vilka vandrade i ett stort mörker. Nu är det åter tid att berätta om Isais son som frälsade israeliterna ur filisteernas våld, om bondflickan från Domremy som gjorde fransmännen till herrar i eget land, om Gustav II Adolf av Sverige som räddade Tysk-*

lands protestanter ur kejsarens och ligans kvävande grepp. Hon ansåg kanske inte att det var rätta tiden att berätta fortsättningen på historien om Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf.

År 1937 gjorde hon ett försök att i en ny memoardel skildra den tid då de två unga systrarna Selma och Gerda slog ihop vad de hade av uppfinningsförmåga och själsstyrka för att uthärda livet på Mårbacka som förmörkades av faderns sjukdom. Hon började den med ett fingerat brev till den unga Louise Ahlgren, född på Mårbacka kort innan gamla fru Louise gick bort. Men hon gav upp försöket efter några sidor, såvitt jag kunnat finna. Möjligen har hon förr eller senare gjort liknande försök. Hon fick i varje fall inte något färdigt. Hon orkade inte minnas mer.

IDA BÄCKMANN, GUSTAF FRÖDING OCH SELMA LAGERLÖF

Sägen mig I Värmelands döttrar
varför höllen I upp att vakta över vår allra käraste?
Han var ömtålig som häggblomstret
och lätt att bryta som knäckepilen.
Han var en ganska skygg fågel.
Glömden I att han hade ett mycket ädelt sinne,
att han var av vattenandarnas släkte, det som suckar efter salighet?

Denna fråga ställdes till åhörarna vid minnesfesten å Operan den 8 februari 1921 jämnt 10 år efter Gustaf Frödings död. Selma Lagerlöf, som författat prologen, sjöng här för första gången offentligt ut sin mening att den sjuke och ömtålige skalden knäcktes för alltid av samhällets grymma och oförstående hållning, manifesterad i åtalet mot diktsamlingen "Stänk och flikar", som innehöll dikten En morgondröm, numera hundrafaldigt överträffad, ej som poesi men i sexuell rättframhet. Den förebråelse hon riktade till Värmelands döttrar kunde hon ju också ha vänt mot sig själv såsom en av dem. Hon har inte på något sätt antytt att hon sökte visa Fröding sin sympati det ödesdigra

året 1896, ehuru hon enligt sitt eget vittnesbörd genast insåg att åtalet var liktydigt med ett mord på "vår störste sångare". Det förefaller verkligen som om hon därefter skulle betraktat honom som en död, ända till dess hon genom Ida Bäckmanns berättelser lärde sig förstå att han haft en tillvaro mellan 1896 och 1911.

Samma år som Selma skrev sin prolog kom Ida Bäckmann på besök mitt i ombyggnaden av Mårbacka. De hade då inte träffats på länge men korresponderat regelbundet, vilket ju också framgår av de brevutdrag jag blivit i tillfälle att citera.

Selma skrev en gång till Valborg Olander att Ida Bäckmann den gång då Selma teg i stället för att försvara boken om Fröding och dess författarinna, "varit hygglig" och inte gjort henne några förebråelser. Ida Bäckmanns "hygglighet" vid denna tidpunkt var väl en av anledningarna till att Selma inte fullkomligt fattade hur hårt Ida blivit träffad. En annan var den att Selma som vanligt hade så mycket annat över sig och en tredje slutligen att det för en person med Selma Lagerlöfs berömmelse var svårt att riktigt sätta sig in i hur det skulle kännas att bli litterärt mördad.

Medan Selma fortsatte sin bana, skrev Kejsarn av Portugallien och invaldes i Svenska Akademien, måste Ida Bäckmann byta verksamhetsfält. I vad mån världskriget eller skandalen spelat in därvid, kan jag inte säga, i varje fall köpte hon under krigsåren en gård och slog sig på lantbruk. "Du är således lantbrukare på fullaste allvar och rensar rovor med egna händer. Jag önskar vi hade några att rensa", skriver Selma år 1917.

På avstånd följde Ida Bäckmann under dessa år Selma Lagerlöfs tillvaro och tycks ovillkorligt ha jämfört den med Frödings. Vid denna jämförelse syntes henne Selma Lagerlöfs liv fyllt av oväsentligheter som hindrade henne att fullfölja sin diktargärning på det sätt som Fröding hade velat och enligt Idas övertygelse fortfarande ville.

Detta första besök efter det långa uppehållet följdes av en rad korta visiter. Ida Bäckmann kunde sjunga psalmer och visor, hon var full av lustiga infall och underhöll på så sätt Selma en dag eller två. Men det var något helt annat Ida väntat sig efter det minnesvärda sammanträffandet under rösträttskongressen, då Selma kommit med bud från Fröding till henne och därmed återknutit den avbrutna kontakten mellan henne och den döde skalden. Enligt Idas uppfattning var det Frödings vilja att de tre: Ida Bäckmann, Gustaf Fröding och Selma Lagerlöf, sedan dess skulle vara förenade i ett förbund. Hon tyckte inte att Selma tillfullo insåg betydelsen av detta, vilket hon säkert heller inte gjorde. Idas önskan var därför att få inflytande över Selma, vinna henne helt för sig och Fröding, påverka hennes sätt att leva. Och dessa försök uppgav hon aldrig helt.

År 1930 ansåg Ida Bäckmanns vänner i veckotidningen *Fönstret* tiden vara inne att ge Frödingsboken och dess författarinna upprättelse för nederlaget 1913. Tidningen publicerade ett par entusiastiska artiklar, och även Selma Lagerlöf tog till orda i slutet på året då hon var färdig med Ett barns memoarer.

I detta inlägg gav hon sig själv skulden för den omilda behandling boken rönte vid utgivandet. Hon ansåg att det

borde ha stått klart för henne att människorna i Frödings omgivning "som såg ett hemlighetsfullt lidande angripa detta stora härliga snille, deras och hela landets dyrbaraste skatt, måste i sin villrådighet råka i strid om valet av botemedel". Denna strid hade, menade hon, efterlämnat en bitterhet som inte hunnit svalna då boken kom ut, och hon fruktade att det varit hennes brist på varsamhet som föranlett bokens fall.

I ett brev till Ida från denna tid uttalar Selma sin glädje över att boken fått upprättelse. Men hon säger att en droppe malört blandar sig i glädjen därför att hon fått en ny påminnelse om "sin egen eländiga feghet". Hon säger att det finns tre saker som hennes nerver inte tål: huggormar, tandläkare och tidningspolemik. Då hon uppgav försöken att göra ett inlägg i striden omkring boken år 1913 hade denna skräck spelat in.

Selma Lagerlöfs taktik när det gällde henne själv var att söka undvika allt som kunde riva upp ett extra bråk vars omfång hon inte kunde förutse. När det skrevs tokiga saker om henne själv, lät hon det därför bli därvid, och det var säkerligen det klokaste i hennes situation. Men att hon teg då Ida Bäckmanns Frödingsbok nedgjordes, den bok som hon själv inspirerat och beundrat, det fick hon ångra i nära trettio år.

Om Selma trott att tragedien från 1913 skulle varit ur världen efter inläggen i Fönstret, så misstog hon sig grundligt. Tvärtom, det verkar som om det gamla såret nu först riktigt rivits upp igen. Ett år efter det kampanjen i Fönstret började, eller vårvintern 1931, är historien fortfarande högst aktuell mellan de båda, och Selma är nu rent för-

tvivlad. Ida Bäckmann har inte velat tro att Selmas tystnad den gången endast berodde på feghet. Hon har fått Selma att erkänna att hon också haft ett annat skäl. En anonym person hade nämligen hotat med att i samma ögonblick som Selma Lagerlöf uppträdde och berömde Idas bok skulle man komma med ett för Ida Bäckmann otrevligt avslöjande angående hospitalsbesöken. När Ida Bäckmann nu efter alla dessa 18 år fick reda på vad anklagelsen gällde, hade hon inte svårt att övertyga Selma om att den var falsk. För Selma Lagerlöf blev alltså resultatet av denna uppgörelse att hon hade varit försiktig i onödan och genom sitt misstroende tillfogat Ida Bäckmann en ytterligare kränkning.

Det framgår av Selmas brev till Ida våren 1931 hur våldsamt upprörd Selma blivit av denna diskussion.

"Tag och läs i Gösta Berling Marianne Sinclairs vers, den senare av dem", står där "det är så jag känner det."

Versen lyder så:

O min älskade, ville du mörda mig
skaffa dig ingen dolk, köp ej gift eller rep!
Men låt mig blott veta att du vill se mig försvinna
från jordens grönskande ängder, från livets riken,
och jag skall sjunka i graven.
Du gav mig livets liv. Du mig kärlek gav.
Och du tar din gåva igen. O, jag vet det väl.
Men byt den inte i hat!
Jag älskar ändock att leva.
O minns det!
Men jag vet att jag skall dö under hatets börda.

Man har ju svårt att i alla delar tillämpa denna flammande ungdomsdikt på den situation i vilken Selma befann sig under uppgörelsen med Ida Bäckmann år 1931. Men den kastar likväl ett visst ljus över de två. Man skymtar en lidelsefull Ida Bäckmann som verkligen vore i stånd att lägga kärlekens och hatets dubbla börda på Selma Lagerlöf. Man ser också den överkänsliga och övertrötta andra parten som slutligen råkat in i den öppna konflikt hon så länge sökt undvika. Nu vet hon sig ingen annan råd för att få ro än att be som för livet. Men samtidigt som hon är den bönfallande, är hon också den barnhärtiga som hyser medkänsla med sin anklagare, därför att hon först nu förstår vad denna har lidit.

Selma nöjde sig emellertid inte med ord och böner. Det framgår av hennes brevväxling med Karl Otto Bonnier att hon bett honom ge ut en ny upplaga av Frödingsboken, men att han avböjde emedan det enligt hans mening inte fanns nog intresse för boken. Han skulle bara ha vetat vilket intresse hans främsta författare hade av boken, han skulle bara anat vad det kunde betytt för henne att få skriva till Ida att Bonniers ville ta den på hennes rekommendation. Då hon misslyckades hos Bonniers, försökte Selma få ut boken i Amerika genom Velma Swanston-Howards förmedling och i hennes översättning.

Dessa olika försök aktualiserade den gamla frågan från 1913 om ett företal. I hopp om att hennes ansträngningar skulle lyckas, skrev Selma ett företal eller rättare en förhistoria som börjar med hennes första och enda möte med skalden på ett ungdomskalas i Öjervik och slutar med skildringen av hur hon år 1913 i Frödings namn uppmanade

Ida Bäckmann.

Selma Lagerlöf år 1933 i Mårbacka trädgård. Äppelträden som sattes 1908 dignar av frukt.

Hallen var den hemtrevligaste och varmaste platsen i det nya Mårbacka. Där fanns radion, och där satt man om vinterkvällarna. Över radion hänger Frödings porträtt av konstnären Gustaf Fjæstad. Bilden är tagen 1933.

Ida att skriva ner sina minnen, hur hon sedan följde bokens tillblivelse, fann den utomordentlig och tillrådde dess utgivande. Detta företal var färdigt i sitt nuvarande skick år 1932, men trycktes i sin helhet först 1940, då Ida Bäckmann gav ut en ny, tillökad upplaga under titeln *Gralsökaren.*

Frödingsboken var emellertid enligt Ida Bäckmanns sätt att se saken endast första delen av boken om Ida Bäckmann, Gustaf Fröding och Selma Lagerlöf. När hon först fattade beslutet att skriva den andra delen, kommer hon väl själv att tala om. I varje fall ger Selma henne i ett brev av december 1933 carte blanche att använda deras korrespondens som underlag till den.

Selma hade då tidigare på hösten besökt Idas hem. Det var vid den tid då hon samlade hop sina brev från olika håll, och även Ida Bäckmann hade givit henne brevpackor tillbaka. Men så den 2 december på morgonen får och följer Selma en mäktig impuls och lovar Ida Bäckmann att få göra "historien om dig och mig, alltifrån det vi möttes på kvinnokongressen och, ja hur länge du vill".

Selma säger i detta brev att hon förut inte tänkt med glädje på att Ida skulle skriva om henne, därför att när Ida talat om det, har det varit som om hon ämnade skriva och ta hämnd på allt det onda Selma gjort henne. Men det tror hon inte längre och därför lägger hon förtroendefullt sitt eftermäle i Idas händer. "Jag har ofta känt att det stod något mörkt mellan oss, och det är kanske detta gamla med Frödingsboken. Nu kan du reda ut saken som du tycker. Jag lämnar dig full frihet. Jag har fått en ny tro på dig."

Till denna handling har Selma enligt brevet blivit inspi-

rerad av en röst från andra sidan som hon inte riktigt kunde identifiera, möjligen tillhörde den Fröding, möjligen Sophie. Hur därmed än förhöll sig, så var det inte svårt att inspirera Selma Lagerlöf att vara generös och att gottgöra vad hon kände sig ha felat, även om ett offer var förbundet därmed. Hon skrev till Ida Bäckmann att hon helst skulle se att boken komme ut efter hennes död, emedan hon led så mycket av att läsa om sig själv. Dock gav hon Ida fria händer även på denna punkt.

Längre fram meddelade hon emellertid Valborg att hennes hjärta blivit lugnare, sedan hon fått Ida Bäckmanns löfte att vänta med boken till efter hennes död.

Ida Bäckmann hade rykte om sig att skriva roliga och festliga brev. Hon dyrkade sina djur och hade så mycket lustigt att berätta om dem, att Selma till och med fick den uppfattningen att djuren spelade samma roll i hennes liv som de diktade gestalterna i Selmas eget. Selma avpassade som vanligt sin ton efter den hon hade med att göra och berättade tillbaka om sina djur, sina skördeutsikter och annat. Men sedan nu Ida har Selmas löfte att hon får skriva historien om de två — eller de tre — har hon viktigare saker än livet på landet att tala med Selma om. Och hon kan inte förstå att Selma kan skylla på trötthet och brist på tid, då det gäller Frödings "lilla Ida Bäckmann".

En gång under 1932 då Ida tycks ha skrivit och beklagat sig över att hon tyckt om, ja riktigt älskat Selma i mer än tjugu år, skriver denna tillbaka att det är väl ingenting att vara ledsen över. Tvärtom är det avundsvärt att ännu vid 65 år ha sinnet fullt av brinnande kärlek. "Det är", skriver hon, "dess låga som bibehåller ungdom, livslust, snille,

hopp, barmhärtighet." Och hon tillägger att om en sådan kärlek medför lidande, så blir detta lidande till slutlig välsignelse.

Detta brevutdrag erinrar om de ord som Selma fällde till Valborg Olander, då hon läst Karl Otto Bonniers memoarer 1931: "Strindberg var svårare att manövrera än Ida Bäckmann." Selma hade en mycket stor övning i att manövrera olika människor, men denna gång var försöket inte lyckat. Om det överhuvud finns en människa som är villig att låta trösta sig av sin kärleks föremål med uppmaningen att glädjas över sin förmåga att älska och lida, så hette hon i varje fall inte Ida Bäckmann.

I ett brev skrivet något senare samma år, är Selma också angelägen att försäkra vilket stort värde hon sätter på Ida.

"Ingen tror jag heller förstår och njuter mer av din intelligens och kvickhet, men ser du, jag är så att säga utsliten och jag får ändå arbeta, nästan mer ju äldre jag blir. Jag räcker så illa till för mina vänner att det ofta gör mig ont. Du är inte den enda som blir illa behandlad, men de andra känna inte ett sådant tvivel utan lita mera på mig."

Ida ville nog inte förneka att Selma var utsliten, men hon ansåg orsaken vara att hon drog på sig onödiga göromål och hyllningar och förnötte sin tid med vänner som inte hade den rätta förståelsen för hennes uppgift.

Ida Bäckmann har lånat mig några anteckningar från ett besök i Lagerlöfsgården hösten 1938. Ännu vid detta besök försökte hon förmå Selma att ändra sin livsstil och samla sig till ett verk av betydelse för denna ödesdigra tid. Var inte Selma Lagerlöf älskad över hela världen? Borde hon inte använda sig av sin makt att röra människohjärtan just

nu när en hel värld flämtade av hat och hätskhet, och kärleken låg i dödsryckningarna? Om blott Selma ville ställa sin diktning i Guds tjänst, så skulle Gud hela hennes sinne från ångest, fruktan och kval, ge henne fysiska krafter och fylla henne med skapandets jubel.

Selma låg och vilade på sin schäslong under Gustaf Frödings porträtt, detsamma som för många år sen talade till henne om bältdjuret. Bredvid satt Ida Bäckmann, och där hon satt företrädde hon på sitt sätt tre djupa och hemliga önskningar inom Selma själv: önskan att försona en orätt genom att aldrig släppa den förorättade, önskan att som diktare nå det ouppnåeliga, önskan att nå förbindelse med utomvärldsliga krafter.

"Vill du?" frågade Ida och Selma svarade: "Jag vill."

Ida Bäckmann hade en intuitiv förmåga genom vilken hon fick känning med det fantastiska draget i Selma Lagerlöfs karaktär. Såvitt jag kan bedöma, var det därför hon lyckades förmå Selma att ingå denna märkliga överenskommelse. Men den höga stämning under vilken Selma accepterade svindlande krav, följdes snart av besinning och eftertanke.

"Femårspakten vill jag gärna hålla på", skrev Selma kort efter det Ida lämnat Falun, "och jag skall göra mitt bästa för att arbeta, men att göra något så alldeles utmärkt kan jag inte lova. Bara i stillhet bedja Gud om kraft att göra något dugligt."

BROTTSTYCKEN

Att skriva "något alldeles utmärkt" hade i själva verket varit Selma Lagerlöfs strävan under hela hennes sista decennium. Så snart sjukdom och bekymmer gav henne ro hade hon arbetat, men intet av det hon skrev blev färdigt. Det hon lämnat efter sig är brottstycken, men dessa är av stor betydelse ur litterär och framför allt ur mänsklig synpunkt.

O Jesus, o Herre, det har aldrig fallit mig in att tro att en bild av dig skulle kunna göra underverk, även om jag såg dig framträda i strålande skönhet eller i rörande elände eller försmältande av medlidande. Jag har aldrig kunnat tro att marmor eller trä eller ett stycke målad duk, därför att de omgestaltats till dina drag, skulle ha makt att räcka mig en hjälpande hand.

Selma Lagerlöf skriver ner dessa rader på Mårbacka i början av januari 1934. Hon har börjat en novell om korset i Glanshammars medeltidskyrka i Närke, och den här citerade hänvändelsen till Jesus är ett av hennes många försök att komma in i ämnet.

Redan under sin lyceitid i Stockholm hade hon hört historier från Glanshammar, och på hösten 1933 hade hon

besökt kyrkan i samband med visiten hos Ida Bäckmann på Himmer. *Medan jag betraktade korset,* skriver hon, *uppstego minnen hos mig. Var det korset som sände mig dem? Det är ju så svårt att veta något om dylika ting.*

I Selmas utkast får man veta att den grovt tillyxade bilden som enligt hennes — felaktiga — uppfattning härrörde från 1100-talet, en gång blivit bortflyttad från sin plats på vänstra sidan av den pelare som står närmast altaret och hängd i skymundan på en vägg.

Historien om hur den kom tillbaka till sin hedersplats var tänkt som motivet för hennes novell.

Den verkliga historien bakom novelluppslaget var redan den dramatisk. Enligt vad riksantikvarie Curman berättat mig tilldrog den sig 1928 vid en instruktionskurs i vård och underhåll av våra kyrkor och deras inventarier som han gav för präster och annat kyrkfolk. Glanshammars vackra medeltidskyrka med dess rika skatt av kyrkliga föremål användes därvid som demonstrationsobjekt. När så riksantikvarien stod uppe i predikstolen och talade om de olika föremålen i kyrkan, kom han också till det omtalade krucifixet från 1400-talet. Han pekade på det och frågade de närvarande protestantiska prästerna om de ville ha den lidande Frälsarens bild i skymundan. "Där sitter ännu den gamla kroken kvar på pelaren, varför det inte finns någon svårighet att åter giva Kristusbilden den plats som tillkommer honom", sade han slutligen. Och då hände det märkliga att några yngre präster strax reste sig, gick bort till krucifixet, lyfte ned det från väggen, bar det under psalmsång till pelaren och hängde det på hedersplatsen igen.

Det är alldeles tydligt att Selma Lagerlöf hört talas om korsförflyttningen och fått lust att skriva om den. Likheterna mellan den verkliga händelsen och novellen är påtagliga, men författarinnan har sökt orsaker till riksantikvariens uppförande som han själv ingalunda vidgår. Hon har tänkt sig att i kyrkan funnits närvarande en person vilken övat så stark suggestion på föredragshållaren att denne tvingats handla mot sin vilja.

Denna person är i ena versionen en vandrare som för många år sen spottat på Kristusbilden i dess förnedring och därefter skytt kyrkan, men nu tvingas dit emedan själva kyrktornet vinkar till honom. I en annan version är det en gammal dam som återvänt till sin barndoms kyrka, i en tredje är det Selma själv utan förklädnad. Vid inträdet i kyrkan hade hon förflyttats sekler tillbaka och förnummit Guds närvaro.

Här bor Gud. Det är besynnerligt. Jag känner Guds närvaro. Men var finns han?

Hon talar till korset och försäkrar att hon aldrig vänt sig till en Kristusbild i bön, antingen han varit skulpterad i marmor, snidad i trä eller målad på ett stycke lärft. Men hon förstår att det måste ha varit annorlunda på 1100-talet.

Det var då som Kristus kom till kvinnor och barn, till trälar och fattiga med sina gåvor av syndaförlåtelse och evighetstro, det var då han gick omkring fredlig och obeväpnad, steg in i den minsta koja, försonade, utfärdade fridsbud, lärde ut heliga sånger, planterade fruktträd och skrämde bort troll. *Det var då, o Herre, som du var så över all beskrivning älskad. Det var då som en bild av dig kunde*

förrätta underverk därför att det gudomlighetens sken som omgav dig i din himmel också omgav dig på jorden. Hon försäkrar att hon inte tvivlade på att bilden hjälpte, botade sjukdomar, räddade ur hungersnöd, skyddade för eld och krig, infångade tjuvar, tvingade menedare att bekänna sanningen.

Själva korsförflyttningen skildras i ett annat fragment: Präst och menighet tillsammans bär korset till dess rätta plats i kyrkan under avsjungande av "Guds rena Lamm oskyldig". De övriga i kyrkan störtar på knä.

Men då den korsfäste Frälsaren sänktes ner mot golvet, kom det för många som en påminnelse om den natten då några fromma män och kvinnor under strömmande tårar hade insalvat hans kropp och berett den till gravfärden. Och i samma ögonblick voro de där på Golgata och sågo Gudssonen utsträckt död framför sig. Då kom det över dem en vetskap om hur han lidit och blivit plågad och förödmjukad sådan de aldrig förr känt den, då kunde man inte stå ut, man måste gråta över den älskade som alltid hade varit fattig och föraktad och som ännu efter döden hade mäst lida vanheder.

Har det föresvävat Selma Lagerlöf att ge en symbolisk betydelse åt korsets förflyttning från skamvrå till hedersplats? Hon har ju gripit till kraftiga medel för att påverka riksantikvarien och för att tvinga den man som spottade på bilden in i kyrkan. Historien har stannat på ett försöksstadium, och det är svårt att uttala sig om hur försöket kommit att utfalla. Men *en* sak kan man vara säker på, och det är att Selma blivit gripen av en stark stämning i Glanshammars kyrka. Många tankar har rört sig

inom henne då hon suttit i detta åldriga Guds hus, betraktat korset och tänkt över hur glada människorna en gång blev över det fridsbudskap, varmed de kristna missionärerna kom till Norden. Hon har varit rörd över att de älskat denna fula bild så högt att den förmådde göra underverk. Hon var i Glanshammar mycket frommare inställd än den gången fem år tidigare, då hon satt i Västra Ämterviks kyrka under dess återinvigning efter en reparation. I stället för att höra på biskop Eklund hade hon då i tre timmar suttit och tänkt på den fråga doktor Hugo Toll just framkastat i sin bok: *Dog Jesus på korset?*

Om doktor Toll, vilket hon var böjd att antaga, hade rätt i att Kristus aldrig dött korsdöden, hur kunde då så väldiga historiska resultat uppstå av ett misstag? På tal om denna historia hade hon skrivit till Valborg: *För mig spelar saken ingen roll. Jag tror inte alls att Jesus försonade världens synder.*

I Glanshammar kan hon ha känt att även hon hade något att be den korsfäste om förlåtelse för.

Av de många variationerna till inledningen kan man se vilket arbete Selma lagt ner på detta uppslag, men till slut måste hon likväl släppa det.

Vid denna tid börjar hon allt oftare tala om trycket på hjärnan, kanhända ökade det så svårt under denna ansträngning att hon måste sluta. Uppslaget var heller inte lätt eller omedelbart givande. Hon måste ha förstått att det inte dugde att framställa riksantikvarien såsom handlande i trance och "endast delvis riktig".

När Selma lade undan manuskriptbunten som handlar om Glanshammars kyrka, frågade hon sig om hon aldrig

mer skulle kunna skriva en novell. "Ack, mina stackars försök att skriva, de måste visst inställas i år", skrev hon i mars. Hon slapp emellertid att i sin ensamhet grubbla på denna smärtsamma fråga, ty hon kallades ner till Stockholm av praktiska angelägenheter. De gällde vad man kan kalla hennes barnbarn, nämligen filmatiseringar och dramatiseringar av hennes böcker.

För Selma Lagerlöf bör år 1934 ha tett sig som ett högst besynnerligt år. Det var det år då kriget förbereddes genom en rad storpolitiska mord och genom blodiga och lyckade försök att krossa arbetarklassen och dess sammanhållning. Men det var samtidigt ett år då Selma Lagerlöfs arbeten hade en av sina högkonjunkturer. Teaterfolk och filmfolk belägrade henne, och hon avslöt flera uppgörelser med dem.

Dunungen och juniexekutionerna vann gillande i samma land, En herrgårdssägen spelades i Wien samma år som ett inbördeskrig utkämpades där.

En av dem som handlade med Selma i stor stil var en dansk vid namn Poul Knudsen. När han kom till Mårbacka med sin dramatisering av Kejsarn av Portugallien, tyckte hon genast om honom, ty han var "en stor grann karl som såg ut att ha lyckan med sig". Det hade han också såtillvida som han skaffade henne mycket pengar genom att köpa talfilmrätten till Gösta Berling för ett danskt-tyskt bolags räkning. Men att hon skulle låta dåra sig till den grad att hon tillät att han förstörde hennes stora ömtåliga mästerverk Kejsarn av Portugallien och satte hennes namn på dramatiseringen bredvid sitt, det är ändå förvånande.

Sommaren 1934 fann en slagruteman på Mårbacka en ny källåder som steg i en hög stråle. *Jag skulle vilja att detta vore ett tecken*, skrev Selma till Ida. *Kanske att det kan rinna upp nya livskällor i en gammal utsugen hjärna?* I början på år 1935 är hon själv ute med slagruta på sin diktnings marker. Den tidens sparpropaganda leddes av den energiske bankdirektör Jönsson i Uppsala, och han hade lyckats få ett löfte av Selma Lagerlöf att ställa sin penna i sparandets tjänst. När hon en gång för länge sedan fick i uppdrag att skriva åt Nationalföreningen mot tuberkulos, blev Körkarlen resultatet och något lika fantastiskt torde *Rönnebergs sparbank* ha blivit om hon skrivit den färdig. Detta omdöme betyder inte att Selma Lagerlöf glömde att inskärpa vikten av att spara. Nej, hon förstår den saken så väl som endast den kan göra som aldrig själv kunnat hålla på pengar. Snarare slår hon över alldeles oerhört, ty med slösandet och sparandet sammankopplar hon själens eviga fördömelse eller frälsning.

Berättelsen börjar med en realistisk och lustig skildring av den lilla sparbanken i Landskrona vilken nu kan läsas i *Efterskörd*. Det var den banken där hennes goda vän Elise Malmros fungerade som kamrer, ehuru hon på grund av sitt kön inte kunde få begagna denna fina titel. Där mottogs alla som gjorde en insättning, med välvilja, medan alla försök att ta ut pengar mötte det mest bestämda motstånd. I denna bank inträdde då en dag den ansedde lantbrukaren Evander för att skaffa en sparbanksbok åt sin förstfödde son. Fröken Malmros fick honom att sätta in hela hundra kronor, men när han efter något år kom på obestånd och ville ta ut pengarna, lyckades hon

att avskräcka honom därifrån. Han gick hem igen, och när han tänkt över sin ställning, beslöt han att skjuta sig en kula för pannan.

Döden får reda på hans avsikt och infinner sig i förväg. Han ser ut som en gammal trädgårdskarl som gjort sig i ordning att samla in en bisvärm och har en insektshåv över skuldran i stället för lie. Han frågar nu Evander om han tänkt på hur svårt det är att få slut på alltsammans. Om han skjuter sönder huvudet, så tvingar han visserligen livet att fly sin kos. *Men du tror väl inte att det kan lyckas dig att skjuta ihjäl själva livet? Det är nästan som att skjuta på en bikupa. För om du skjuter på en bikupa, så träffar du ju inte bina, men du tvingar dem att fara ut och söka ett annat hem.*

Det är, om man så vill, en lektion i läran om energiens oförstörbarhet, utförd med Selma Lagerlöfs pedagogiska metod.

Döden frågar självmordskandidaten var han skall placera den svärm av tankar, som han kommer att samla i sin håv när de flyr ur den sönderskjutna hjärnan. Slutet blir att Evanders själ inkarneras i sonens sparbanksbok och får i uppdrag att ta noggrann vård om hans pengar. Detta är villkoret för att han skall få förlåtelse för sitt bortslarvade liv. Sparbanksbokens själ får en svår uppgift, ty pojkens mor gifter om sig med en lantarbetare som flyttar från ställe till ställe. Här har Selma, såvitt jag kan förstå, upptagit ett gammalt motiv från Landskronatiden som hon använt i novellen Selander, vilken ävenledes står att läsa i Efterskörd. Lille Evander-Selander får under de mest ömkliga omständigheter ta vård om sina små-

syskon, ty modern har ingen känsla för barnen, endast för sin andre man. Berättelsen driver så småningom ut i rena fantasteriet, men man förstår att en mycket vacker roll varit tillämnad lille Evander, och man förmodar att om Selma hunnit föra hans öden till slut, han både skulle ha räddat faderns själ och ökat på summan i sparbanksboken. Han kommer likväl inte att bli girig, ty när han i skolan skall berätta fabeln om fru Syrsa som förgäves tiggde understöd av fru Myra, så föreslår han en ändring på slutet, så att fru Myra verkligen hjälper fru Syrsa i stället för att hårdhjärtat lämna henne att dö.

På våren 1935 trodde Selma att *Rönnebergs sparbank* skulle bli färdig fram mot sommaren. I maj hade hon gott hopp och med frejdigt mod skrev hon om och om. Medan hon höll på därmed, fick hon 19 960 kronor från Tyskland och lovade sig då att bli sparsam så att hon inte skulle komma i penningknipa som så många gånger förr.

Men hon hinner inte väl fatta detta beslut, förrän hon börjar tänka på en ny lastbil... Då hon år 1938 fick in 1 600 kronor på födelsedagsföreställningen av Dunungen, tänkte hon åter på en lastbil. Hon avstod från att köpa den, men hon satte inte in pengarna på bank utan skänkte dem till Rädda barnen och Kvinnokommittén för insamling till Spaniens barn. Hon var den sortens fru Myra som hjälpte fru Syrsa, hon.

Ännu ett fragment måste nämnas i denna ofullständiga översikt av uppslag som Selma Lagerlöf lämnade ofullbordade efter sig. Även det behandlar de levandes och de dödas förhållande till varandra, och dess titel är än *Den döda*, än *Skuggan* och slutligen *Själen*. Bibliotekarien Af-

zelius har ordnat de olika utkasten och daterar dem till åren 1936 och 1937, de skulle alltså ha sysselsatt Selma ungefär samtidigt med omarbetningen av skådespelet Gösta Berling. Han finner det antagligt att Selma fått idén genom "ett brev från en för henne okänd läkarfru i utlandet". Där finns också verkligen ett utkast som börjar så här: *"Högtärade fröken Lagerlöf! Finns det någon möjlighet att sätta sig i förbindelse med en avliden? Kan man ge en avliden något bevis på sin tacksamhet?" Den som ställer denna fråga är en ung tyska, hustrun till överläkaren på ett lungsotssanatorium . . .*

Motivet till berättelsen synes ha varit den svärmiska kärleken mellan två unga kvinnor, en död och en levande, vilka aldrig träffats i livet men nu på var sin sida om dödens gränslinje söker nå förbindelse med varandra.

Överläkaren på ett lungsotssanatorium har dött i en okänd sjukdom, en annan har blivit tillsatt och infinner sig en dag med sin hustru för att ta sitt nya hem i besittning. Men det är inte bara företrädaren som har dött utan även hela hans familj. Den förra doktorinnan var det sista offret och hon har dött så nyss att man då efterträdaren kommer inte hunnit föra bort henne ur bostaden. Den nyinflyttade unga doktorinnan kan inte få den döda ur sina tankar. Hon hade velat hinna fram medan företräderskan levde, så att hon kunnat vårda henne och trösta henne över förlusten av man och barn. Den döda å sin sida är lika upptagen av den levande. Hon har ett viktigt ärende till henne, ty efter döden har hon fått reda på orsaken till sin och familjens död. Hon har träffat sin döde man, hon har också träffat den skuldtyngda själ som

var orsaken till olyckan. Den var i livet målare och hade då målat vattencisternen i läkarbostaden med en giftig färg, därför att den var billigare. Vattnet är fortfarande förgiftat, och även den nya doktorinnan insjuknar. Nu gäller det att varna henne för det farliga vattnet, men hur skall det gå till? Den dödas man har sagt henne att "ännu är du ju så gott som en människa", men hon kan likväl inte nå kontakt med de levande, hon kan se dem, men de inte henne. Uttrycket: "finns det något sätt att visa de döda sin tacksamhet?" skulle tyda på att det varit meningen att den unga läkarfrun likväl skulle få sin företräderskas varning i tid.

Denna historia tyckes vara påverkad av swedenborgsk syn. Läkaren uppträder efter döden likadan som i livet, med vit rock, glasögon och instrumentväska. Själen befinner sig ännu i det första stadiet efter döden, då jorden ännu har grepp över henne, men samtidigt oroas hon av minnen från tiden före jordelivet. Själen söker efter sammanhang mellan de skilda former av tillvaro hon har bakom sig:

Är det inte så, att den en gång har varit fri, lätt, obunden? Sedan har den varit fängslad, den har varit instoppad i ett jordiskt omhölje. Den har varit tung, den har haft en fast form, den har uppfört sig efter människosätt. Den har lidit, den har älskat. Den har varit på något sätt insnärjd i tusen, tusen band.

Den känner sig genomilas av lycka över att än en gång vara fri, vara bara själ, men denna känsla av ljus fröjd försvinner ögonblickligen. Det jordiska har ännu ett för starkt grepp om den. Själen saknar människolivet. Den är som en fånge, som klagar över att den nödgats lämna

sitt fängelse. Friheten är tom, den är ängslande. Själen vet inte, vartill den skall användas. Den har glömt, hur den fordomdags tillbringade sin tid.

Den åldrande Selma Lagerlöf vandrar med sin slagruta alltjämt över de marker där hon rörde sig på den tid då hon studerade Swedenborg, Yoga och antroposofi. Breven från bankdirektör Jönsson i Uppsala och från läkarfrun i Tyskland lockar därför upp de tidigare intrycken till medvetandets yta. Men hon förmår ej mer hålla fast dem och omvandla dem till fullbordade diktverk.

År 1938, innan Ida Bäckmann kom med sitt förslag till femårsplan, hade Selma gjort ett nytt allvarligt försök att göra färdigt ett ofullbordat arbete. En kraftig vitaminbehandling hade tillfälligt stimulerat henne, och hon gjorde som så ofta förr en inventering av gamla utkast. Därvid hittade hon de partier som hon skurit bort från romanen Anna Svärd tio år tidigare och tyckte de var riktigt bra och användbara. Bland hennes manuskript finns ett par brevutkast med adress till Karl Otto Bonnier, vilka skulle kunna passa som förord till en sista del av Löwensköldska cykeln. Hon berättar att hon vid en städning i sina papper hittat "några fullskrivna sidor som från början tycktes ha varit avsedda att införas i romanen Anna Svärd". Hon tror att de blivit lagda åt sidan därför att "jag hade tröttnat vid denna långa bok om Anna Svärd, som växte med kapitel efter kapitel utan att någonsin vilja bli färdig. Boken kom ju ut på hösten 1928, då jag hade min förestående 70-årsdag med ty åtföljande stockholms-

resa att tänka på. Helt plötsligt såg jag en utväg att rätt betydligt förkorta den, en del av den redan färdiga texten blev då undanlagd, och slutet blev sådant det blev, ett stort frågetecken. I dag har jag efter upptäckten måst säga mig själv att det varit till stort förfång för romanen att den ursprungliga planen inte blev följd."

Hon försökte nu vid 80 års ålder att fullfölja den. Hon började med att skriva rent de gamla utkasten och hoppades att det skulle bli en fjärde och sista del av dem. Men snart körde hon fast och så småningom blev hjärnan "stilla som en gråsten". Hon lade då undan arbetet, men släppte inte sin förhoppning att ingivelse och krafter skulle komma tillbaka.

Bland de bevarade utkasten finns det ett som likaväl kan ha varit tänkt som inledning till Anna Svärd som till fortsättningen Karl-Arthur Ekenstedt. Där skildras mycket lustigt och utförligt hur Selma en gång efter det Charlotte Löwensköld kommit ut besökte Löwensköldarnas gamla Hedeby som nu var Gylleby pensionat. Gästerna skulle då genast ha omringat henne, berättat att de läst boken, att de tagit sig namn efter personerna i den och förklarat att de gärna ville höra hur det skulle gå dem i fortsättningen. Författarinnan visste emellertid det inte själv och var i stort beråd. Men då hände det att den unga flicka som kallade sig Charlotte, gav Selma en violbukett och med dess doft följde ett minne. Gamla mamsell Salvius, hon som varit guvernant för baron Adrian Löwenskölds fem små fula flickor, dök upp i Selmas medvetande. Därmed glider hon direkt från inledningen över i den saknade fortsättningen på historien, och där uppträder

kommerserådet Schagerström och friherrinnan Amelie Löwensköld. Genom fru Hedda Grönkvist, som en tid var bosatt på Gylleby och umgicks på Mårbacka, vet vi att Selma besökte Gylleby och där "berättade de historier som sedan blev Löwensköldska ringen". Det kan ha varit hågkomsten från detta besök som inspirerat henne till det uppslag som hjälpte henne att införa mamsell Salvius i berättelsen. I ett annat utkast heter det:

Det är ho som skriver inom mig, som vill ha det på det här sättet, för ho är så besynnerligt gammaldags.
Ho tror på spöken å på förbannelser å på straffdomar.
Ho ä som om ho skulle ha sutte i e jordkula i värmlandsskogen i alle sina livsdagar
å aldri ha sett eller hört anna än gammalt skrock å naturunder.
Å ja själv, ja ä ju så klok å förnuftig
å kan skilje på sant å falskt å på möjligt å omöjligt,
å ja har mine svåre stunner mä henne,
å ja tigger å ber att ho ska nöje sej mä å se världen sådan den ä i förnuftiga människors ögon
å gå förbi allt det där andra som ingen numera kan tro på,
å i vecker å dager kan ja säje att vi strider å tvistar,
å i vecker å dager nekar ho te å sätte på pappere en läsbar rad.
Ho låter mej sitte här å längte, å spänne krafterna å försöke på nytt.
Ho setter stille å vänter för ho vet ju att dä ä ho som har makta
å allti blir dä ja som får ge mä mej

å som måste säje att ho ska få det som ho behagar
om ho bara vill vara så nådig å låta ola igen flyte ner
över pappere.
Dä får gå hur galet som ho vill,
för dä ä ändå de enda som kan göra livet värt te å leva.
Å då lyfter ho mot mej de milda gamla urblekta ögona
å ho nickar med huvudet.
Å dä va väl, säjer ho, dä va väl att du tar förnufte till
fånga
å låter mej tala om alltihop som dä va . . .

"Hon som skriver inom mig" kan inte vara någon annan än Selma Lagerlöfs genius. En gång kom den farande med mäktiga vingslag från de bloddränkta slagfälten, slog sig ner i det mörka skrivrummet i Falun, och hälsades med hänförelse av en diktare som förlorat allt hopp om ett återseende. Nu har den blivit en guvernant med milda, urblekta gamla ögon som envist förvägrar Selma Lagerlöf sin hjälp, om hon inte får berätta om spöken och förbannelser och straffdomar som hon själv vill.

Oförändrad är dock den kamp som Selma Lagerlöf för med sin genius ända in i ålderdomen. Oförändrad är också utgången, "för dä ä ho som har makta . . ."

När Anna Svärd kom ut hette det något överdrivet att världen väntade svar på den fråga dalkullan gjorde sig då hon fick se mannen komma på besök. Selma tillfrågades men teg och slog ifrån sig, hon förnekade till och med att hon ämnade skriva en fortsättning. Men det finns ett ut-

kast från 1938 som ger åtminstone ett tillfälligt svar på frågan. Där berättas att Karl-Arthur trädde fram för Anna Svärd, böjd och nedlutande med ena handen framsträckt, men Anna tog inte emot den. Då sade han till henne: *"här kommer den störste av alla syndare och ber dig att du lyfter din fot och sätter den på hans hand som han nu lägger på golvet framför dig och trycker till mycket hårt så att ditt lidande må sonas med hans"*. Anna Svärd upptäckte emellertid genast att han lagt vänstra handen på golvet, alltså inte hade velat bjuda henne annat försoningsoffer än en kroppsdel som han väl kunde avvara.

"Det var då väl att du, Man, inte har mist förståndet helt å hållet", säger hon, *"efter som dä ä bara vänstra hanna du bjuder mej te trampdyna."*

Då han genast lägger ner högra handen och leende uthärdar att hon sätter sin spikbelagda klick på hans handled, blir hon djupt gripen och förstår att *"han är en av dem vars helighet övergår alla änglars i himmelriket"*.

Till yttermera visso berättar Karl-Arthur för sin förvånade hustru hur han lyckats bryta fejden mellan två negerbyar genom att erbjuda den hedniska byn att ta honom till offer i stället för en man ur den kristna byn. Den hedniske hövdingen lovade då att göra slut på ofriden, eftersom missionären gjort detta för sin Guds skull. Efter detta visade sig Kristus för Karl-Arthur invid världskartan i hans rum och pekade på Sverige. Han fick tillstånd att resa hem.

I sitt utkast till ett företal frågar Selma "sin käre vän och förläggare" om han tror att läsekretsen ännu har något

intresse för en fortsättning på Anna Svärd. Man kan undra vad förläggaren skulle ha svarat om han läst manuskriptet.

Selmas fråga blir säkert en gång besvarad, inte av den välvillige och skarpsynte förläggaren, ty han är död och borta, men av den eller de litteraturhistoriker som tar sig för att genomplöja materialet och reda ut de dunkla sammanhangen. I denna fråga har hittills endast Hjalmar Gullberg, Selma Lagerlöfs efterträdare i Svenska Akademien, yttrat sig. Han sade i sitt inträdestal:

"Bland Selma Lagerlöfs större ofullbordade manuskript finns kapitel och koncept till slutromanen Karl-Arthur Ekenstedt. Guds borttappade barn kallas han där men också Den förlorade sonen: det säger oss att han en dag är att vänta hem. Det finns sena utkast, skrivna på olika dialekter och språk; författarinnan har tydligen som alltid förr i liv och dikt fått lyssna sig fram till lösningen. Den har sysselsatt henne ända tills hon för alltid lämnade sitt arbete den 16 mars i år under det finska krigets sista blodiga dagar. "De döda ha aldrig bråttom." Så lyder ett ord som upprepas gång på gång på dessa blad. Det är spökhistoriernas moral, fördjupad till livsåskådning. Man kommer inte från sina gärningar och missgärningar, man skär inte ostraffat av det historiska sambandet; det förflutna tar ut sin rätt, förr eller senare — de döda ha inte bråttom. Ett annat och större ord säger Schagerström till sin forne rival: "Guds tålamod kan aldrig ta slut, kusin Karl-Arthur." Så enkelt och meningsfullt har Selma Lagerlöf aldrig sammanfattat sin förkunnelse som i dessa båda satser. Den ena är Lagen, den andra Evangeliet."

Selma Lagerlöf använder ännu ett uttryck om de döda

som hör in i detta sammanhang. Det ändrar ingenting i Gullbergs vackra och sanna slutomdöme, men det kompletterar vår kännedom om henne och om hennes inställning till de döda. Efter att ha citerat mamsell Salvius för uttrycket att de döda aldrig har bråttom, tillägger Selma: *Nej, det ha de inte, men man skall inte låta dem narra sig.* Ho som har makta fick diktera, men hon som skrev ner efter diktamen tillät sig en randanmärkning i marginalen . . .

— — —

I början av 1939 går Selma än en gång med nytt hopp till författandet. Hon anmäler för Henriette Coyet att hon *"hoppas att kunna fly bort i diktens värld som alltid varit hennes bästa tillflykt"*. Av brev till Valborg från samma tid framgår att det var en gammal kärlek hon flydde tillbaka till. Hon trodde sig nämligen om att hitta ett spännande slut på sista akten av skådespelet Gösta Berlings saga.

Än en gång måste hon ge upp och ännu en sista gång började hon med något alldeles nytt. Så sent som hösten 1939 började hon förstudier till en biografi över Sophie Elkan. Hon satte sig att läsa om Sophies böcker, och hon bad Jeanna Oterdahl samla upp minnen och anekdoter från Sophies ännu levande barndomsvänner. Så snart hon fått materialet började hon skriva. Det skedde med mycken ömhet och förståelse för den lilla livliga och begåvade Sophie Salomon, som redan tidigt var olik andra barn och som så ofta törnade emot verkligheten. Selma förklarade för Ida Bäckmann att *hon befann sig i fint och gott sällskap*

under arbetet, och att hon stundom kände det som om de språkade och hjälpte varandra som förr.

Ännu nyåret 1940 strax före sin död trodde hon sig om att återuppta arbetet på boken om Sophie.

Detta var hennes sista försök, men arbetet med Gösta Berling under vårvintern 1939 skänkte henne den sista stora diktarglädjen. Det var under den tid då hon trodde att det skulle lyckas henne att göra om dramatiseringen så att Gösta Berling bleve ett riktigt skådespel, som hon skrev till Ida Bäckmann:

Och så skall jag säga dig om du inte vet det förut, att det är något förtrollande, nästan bedövande i att skriva. Och nästa söndagsbrev skrev hon:

Det är alltjämt lika lycksaligt att kasta sig in i diktandet . . .

Detta var ett år innan hon dog.

SKRIFTEN PÅ JORDGOLVET

"Nu ha vi börjat det år, då Selma Lagerlöf blir 75 år! En ny bok måste du skriva!" Detta var Karl Otto Bonniers entusiastiska nyårshälsning år 1933. Någon ny bok blev emellertid inte skriven och det visade sig snart att år 1933 skulle få sin prägel av andra händelser än den svenska författarinnans jubileum.

Den stora regimförändringen i Tyskland ägde rum i början på året, och sedan dröjde det inte länge innan judar och andra obekväma personer började fly från Tredje riket till Sverige. Selma Lagerlöf blev naturligtvis från olika håll genast anmodad att stödja flyktinghjälpen. Redan på sommaren växlar hon brev med Bonnier om en novell som hon skulle skänka för detta ändamål. "Du är den enda författare som är känd i hela världen", skrev han. Om hon ville lämna ett bidrag, kunde det översättas till alla språk och säljas överallt till förmån för flyktingarna.

Selma Lagerlöf syns inte ha tvekat att säga ja, hon undrade bara vilken novell hon skulle välja. Det enda otryckta hon hade som kunde passa var en "gammal legend om Kristus", skriven samma vår. Tyvärr hade hon redan lämnat ut den till tidningen Julpost, och hennes första svårig-

"Världens lyckligaste människa" vid 78 års ålder.

Selma var en villig och god högläserska. Här läser hon vid Högre lärarinneseminariets Luciafest år 1936.

het var att komma överens med dess redaktion. Hon lyckades dock ordna saken med de postanställda, och så blev *Skriften på jordgolvet* hennes första bidrag till insamlingen för de landsflyktiga intellektuella.

Det är knappast troligt att det legat någon djupare mening bakom valet av just denna legend. Redan den fattning som historien har i Johannesevangeliet framställer de intellektuella på Kristi tid som lindrigt sagt intoleranta, och de blir inte bättre i Selma Lagerlöfs omskrivning av motivet. Det finns utkast där hon ännu mer utförligt än i den slutliga versionen beskriver de hemska synder vilka de dömande männen ser skrivna på jordgolvet. I Tyskland intresserade man sig tydligen inte för vad det var som Selma Lagerlöf skänkt till förmån för de intellektuella flyktingarna utan blott för det faktum att hon tagit parti för dem. Den hyggligaste tolkningen av hennes uppförande var att "den i stillhet på Mårbacka levande författarinnan måste vara felunderrättad, eftersom hon lämnat sitt namn åt en mot Tyskland riktad pamflett". Andra skrev att "hon understödde en folkfientlig bolsjevikisk politik och hjälpte Tysklands och den europeiska kulturens notoriska fiender". Illa hade hon lönat tyskarna för deras kärlek till henne, menade man.

Frankfurter Zeitung vägrade att tro att ryktet var sant och begärde Selmas egen bekräftelse. På sitt tyska förlags böner svarade hon då att gåvan av legenden var en barmhärtighetsgärning utan politisk mening. Tidningen fann inte att denna förklaring gjorde saken bättre, och det ville hon i grunden inte heller, ty hennes avsikt var att demonstrera. Hon skrev därför senare på hösten ett långt utförligt brev

som hon skickade sitt tyska förlag till offentliggörande. Där sade hon att gammal kärlek till Sophie Elkan dikterat hennes uppförande, och att hon inte kunde ändra det även om hon skulle gå förlustig sin tyska läsekrets.

I detta sammanhang skrev hon: "Börjar en ny dagbok för att stilla min nervositet. Jag har tänkt mig att då något obehagligt händer, skulle det vara ett lugnande medel att kunna säga sig själv, att se där har jag dock något som jag kan sätta in i dagboken." Och hon tillägger: "detta har varit ganska roligt. Få nu se om jag kan hålla ut."

Den tyska uppvaktningen hade ofta tröttat henne, emedan svaren tog så mycken tid från henne och hon ständigt måste besvära Valborg med att översätta dem. Nu föreföll den henne värdefull på ett helt nytt sätt. Om den intima kontakten med den tyska läsekretsen bleve bruten skulle hon sakna den mycket, men det kunde inte hjälpas. Detta var ett sådant tillfälle då hon inte var så rädd för något som för att visa sig rädd. Och det som var roligt, det var att hon övervunnit sina betänkligheter och sin rädsla för tidningspolemik och handlat som hon tyckte vara rätt.

Till 75-årsdagen hade en officiell tysk radiohyllning varit planerad under rubriken: "Deutschland grüsst Selma Lagerlöf". Den blev struken från programmet, likaså en tysk dramatisering av Gösta Berlings saga och en av Kejsarn av Portugallien. Men tusentals tyskar som antingen inte hunnit få veta att Selma Lagerlöf var i onåd eller inte velat tro att hon förtjänat den, skrev och gratulerade till födelsedagen. Till en tid krympte inkomsterna från Tyskland ihop betydligt som ett tecken till minskad popularitet. Men länge kunde inte tyskarna vara onda på Selma Lagerlöf,

snart köpte de henne, läste henne och älskade henne på nytt, och det gör de än. Julen 1934 lyftes även det officiella bannet, då fick tyskarna höra "den älskade stämman" tala i radio om Nils Holgersson.

Den trofasthet tyskarna visade Selma Lagerlöf betydde dock inte att de tillerkände henne någon moralisk auktoritet i frågan om judarnas behandling, trots allt vad de skrivit och läst om hennes djupa visdom och siarbegåvning. De förlät henne men ändrade inte sin uppfattning på grund av hennes ställningstagande. Det är dock inte endast utmärkande för tyska folket att älska en författare och handla tvärtemot.

Nyheten att Tyskland lämnat Folkförbundet grep henne djupt, och under de följande åren upplevde hon flera svåra chocker vid sin radio. När hon en dag helt ensam och oförberedd kom att höra en utsändning från Hitlers intåg i Wien, lade hon undan det utkast hon var sysselsatt med och började ordna brev och räkenskaper för att vara klar till sitt uppbrott ur jordelivet.

Selma Lagerlöf avsade sig all firning på 75-årsdagen. Hon ansåg sig dels för klen att orka med den, dels fann hon det motbjudande att fira glädjefester i sådana tider som denna.

Opera, teater, film och radio firade henne likväl med att uppföra hennes arbeten, en översändning till Amerika ordnades åt henne, och när hon sedan satt hemma på Mårbacka under födelsedagen, så visste hon att den dagen var hon allestädes närvarande.

När doktor Stellan Arvidson året förut givit ut sin bok Selma Lagerlöf, hade hon uttalat sin glädje över att "en av de moderna kunde visa uppskattning av en gammal omodern författare". Naturligtvis fanns det moderna personer som tyckte att hon var föråldrad, men de märktes överhuvudtaget litet, och en sådan dag inte alls.

När grannarna i Östra Ämtervik uppvaktade på födelsedagen, tyckte Selma det var roligt att se dem och bjöd på kaffe. Hon visste mycket väl i vilken grad socknen räknade med henne som skattebetalare och att den hade satt sina stora amorteringslån på osedvanligt kort tid för att hinna med att betala in dem under hennes livstid. Hon tyckte att det var kusligt med den skatt på 17 kronor på bevillningskrona som hon därför måste betala, men hon förstod de synpunkter sockenborna anlade på henne och tyckte om dem sådana de var. Medvetet eller omedvetet har hon lyft in dem i litteraturen på en särskilt betydelsefull plats, när hon sist i sin sista bok *Höst* satte in den lilla berättelsen *I sockenstugan*, med dess tydliga lokalfärg från Östra Ämtervik.

År 1929 hade hon blivit ombedd att medverka på en festföreställning på Operan för de hemvändande svenskbyborna och hade skrivit en historia enkom för detta tillfälle. Den börjar med en skildring av hur det går till då kommunalnämnd och fattigvårdsstyrelse sitter samman och söker göra upp nästa års stat. Man hoppas att det ska gå att göra indragningar så att skatten kan sänkas, men den ena oväntade utgiftsposten efter den andra dyker upp, och hoppet om lägre skatter går snart upp i rök. Hela skildringen av sammanträdet är både saklig och lustig, det

märks att Selma visste vad hon skrev om efter alla de många åren i socknens nämnder och styrelser. Det allra sista ärendet är ett förslag att kommunalnämnden måtte hos kommunalfullmäktige tillstyrka ett anslag åt svenskbyborna på 1 000 kronor. Efter en kort debatt blir det avslaget utan votering, men hur Selma sen trollar med sina gubbar, så slutar det hela med att de själva tecknar över 1 000 kronor på listan. Hon använder det gamla medel varmed hon fick in Ingmar Ingmarsson och Nils Holgersson på rätta vägar. Det består i att vädja till den svenska känslan för heder och tacksamhet.

Själv kunde hon inte förstå varför denna berättelse gjorde så stor lycka och framkallade komplimanger av själva kungen. Men läsaren förstår det. Den duger gott att stå på sin krävande plats som det sista ordet i den rad av böcker som kom ut under hennes livstid.

"JAG ÄR SÅ SKÖR, SÅ SKÖR"

Selma Lagerlöfs liv efter 75-årsdagen kan inte tecknas som en sakta sjunkande kurva. Våg efter våg av ohälsa och bekymmer går över henne, men när de dragit förbi arbetar hon sig upp igen till en tid, varefter hon slås ned på nytt. Den höga åldern medför ingen stillhet och lättnad i hennes liv och hon lyckas inte minska på sina bördor. In i det sista gör hon en förtvivlad ansträngning att bära dem alla.

Under sommaren 1935 låg hon på olika sjukhus och sanatorier, och först in på hösten kunde hon få slå sig till ro på Lagerlöfsgården i Falun. Fru Gerda Ahlgren hade nu blivit änka, och de två ensamma systrarna beslöt sig för att ha gemensamt vinterhushåll med fröken Helena Ahlgren som sällskap och hjälp. Därmed fortsatte de alla de vintrar som Selma ännu var i livet, tre vintrar i Falun och den sista på Mårbacka.

Under hösten 1935 hade Selma en lugn mellanperiod och den utnyttjade hon till att skriva *Gösta Berlings saga, skådespel i fyra akter med prolog och epilog efter romanen med samma namn.*

I november skickade hon in sin pjäs till teaterchefen och i början av december var den redan antagen utan några

ändringsförslag. Hon kallade detta för ett under, och det var så med.

Nu hade hon något att med spänning se fram emot medan det ödesdigra år 1935 led mot sitt slut.

Premiären ägde rum i mars 1936 och Selmas hjärtklappning började flera dagar i förväg. Riktigt rädd kunde hon ändå inte ha varit, ty då skulle hon inte ha föreslagit Bonniers att uppskjuta firningen av händelsen till dagen efter premiären och kritiken. Från direktionslogen följde Selma pjäsens gång med kritisk blick och tyckte sig upptäcka hittills förbisedda brister i stycket. Men medan hon började fundera på hur vissa scener skulle kunna förbättras kom applåderna och hyllningarna över henne. De reservationer som teateranmälarna kom med vid sidan av berömmet var inte så farliga de heller. Av ett tackbrev till Bonniers framgår att hon varit på riktigt festhumör dagen därpå. "Storartat att få uppleva detta på gamla dar", skrev hon. Särskilt gladde det henne att kunna rapportera att friherrinnan Coyet varit förtjust och imponerad.

"Pjäsens framgång har en upplivande verkan på mig", skrev hon sedan till Elisabeth Grundtvig. Selma hade säkert lite roligt den där våren i Stockholm. Den röda lyktan brann varje kväll utanför teatern, hon trodde sig skymta en glimt av hopp i Hitlers förslag till fredspakt på 25 år och hon fick äntligen träffa Greta Garbo.

Medan Selma sommaren förut låg på Karlstads lasarett hade Garbo en dag kommit till Mårbacka med kalla händer och klappande hjärta, som en älskande, enligt sina egna ord. Nu i mars var det Selma som tog initiativet och slut-

ligen lyckades nå fram till Garbo med en förfrågan om hon ville komma till Karlavägen 99 en förmiddag. Enligt den utförliga redogörelse som Selma skrev ner strax efter sammanträffandet, kom Garbo på slaget 2, medförande en blombukett. Selma iakttog henne noga och antecknade sedan att hon var lång och smärt, hade ett stort, vackert, uttrycksfullt ansikte, blå ögon och långa ögonfransar. Den skygga gästens händer darrade av nervositet, och hon fingrade oavbrutet på en gul jabot som prydde hennes korta svarta klänning.

Garbo satt alldeles stum under granskningen, ty hon hade glömt alla de repliker hon repeterat. Selma lät Garbo sitta där och tiga en stund, slutligen förbarmade hon sig över den stora filmskådespelerskan utan sufflör, klappade henne på knät och sade några vänliga ord som räddade situationen.

Enligt Selmas uppfattning hade Garbo något nästan tillbedjande i sitt sätt, och plötsligt fann hon repliken: tänk att här sitter jag med Selma Lagerlöf!

En amerikanska hade olovandes gjort en filmsynopsis av Generalens ring och meddelat Selma att hon skickat den till Garbo. Om detta visste Garbo ingenting, och hon ville inte höra talas om att spela in en lagerlöfroll i det prosaiska Amerika. I Sverige skulle det kanske gå, men det fanns ju inga regissörer här längre. Om hon inte varit så lat och utan energi, borde hon själv kunnat regissera en sådan film. Men hennes nerver var förstörda, i tillvaron förhöll hon sig passiv och visste ingenting om den värld vari hon levde, sade hon. De talade om Anna

Greta Gustafsson som spelade Elisabeth Dohna i Mauritz Stillers Gösta Berlingsfilm av år 1924.

Karenina och om Kameliadamen som skulle bli Garbos nästa uppgift.

"Är det roligt att alltid spela älskarinna?" frågade Selma.

"Det är förfärligt", svarade Garbo.

Hon var som ett trollväsen. Man hade svårt för att med henne tala vanlig prosa, skriver Selma i sin dagbok. *Det var något av stor fladdrande fjäril över henne.*

Fru Gretl Afzelius befann sig vid tillfället uppe i Valborg Olanders våning, och hon antecknade samma dag Selmas kommentarer till besöket.

"Det var roligt att hon var så vacker", sade Selma. Och om en stund: "jag undrar om hon blev besviken. På mig menar jag." En annan gång jämförde hon sitt världsrykte med Garbos: "bredvid henne är jag som en tjänstekvinna", sade hon.

Nästa dag fick Selma brev från en dansk f. d. folkhögskoleföreståndare, bosatt i Kanada. Han berättade att han förra hösten känt sig manad att bedja för två människor, den ena av dem var Greta Garbo och den andra Selma Lagerlöf. Båda voro i hög grad i behov av hjälp, Garbo dock allra mest. Genom detta brev kom det något hemlighetsfullt över Garbos besök. Selma grubblade mycket över vad meningen kunde vara med att brevet kom dagen efter sammanträffandet och undrade om hon borde tala om innehållet för Garbo. Kort därpå skriver hon till Ida Bäckmann att "det ju låter vansinnigt att sjukdom kan hävas genom bön och dock är det kanske förhållandet."

När Selma återvände till Mårbacka i maj 1936 hade hon varit borta nära ett helt år, dels för sin egen sjukdoms skull, dels för Valborgs. Hon blev som vanligt bjuden till Torup och gladde sig åt besöket, men när hon väl kommit dit, insjuknade hon i luftrörskatarr. "En hög professor från Lund" konstaterade därtill blodbrist och klent hjärta. Hon vågade sig därför inte företa en planerad resa till Köpenhamn för att ta avsked av sin trogna vän Elisabeth Grundtvig. Hon var annars i den ålder och sinnesstämning då man gör sådana visiter p. p. c.

Selma stannade sedan länge kvar på Mårbacka, och under höstmånaderna trodde hon att författarförmågan skulle komma tillbaka. Hon återvann nämligen plötsligt sin förlorade förmåga att se naturens skönhet, och eftersom naturen alltid varit hennes bästa inspirationskälla, tog hon detta som ett gott tecken. En dansk kompositör önskade få en operalibretto gjord på Liljecronas hem, Selma tog därför ner boken från hyllan och kom nu underfund med att berättelsen aldrig blivit riktigt färdig. I stället för att skriva en libretto satte hon sig att fundera över hur den stora striden i hjältens själ borde ha lösts. Det roade henne mycket att än en gång arbeta med ett estetiskt problem till omväxling med ansökningar hos Utrikesdepartementet om inrese- och uppehållstillstånd för flyktingar.

En av de flyktingar som Selma tog sig an var fru Grete Berges, tidigare medarbetare vid Hamburger Rundfunk. Hon har i Mårbacka och Övralid givit ett vackert porträtt av den stora författarinnan med det vita håret, den vita koftan och den vita hunden, just sådan hon tedde sig då hon sent en höstkväll stod i dörren till Mårbacka och häm-

tade in sin trötta gäst ur mörkret och kylan till ljuset och värmen. Fru Berges berättar hur tålig, omtänksam och älskvärd Selma var mot den nervösa flyktingen som själv bett sig till Mårbacka, och hur hon med Mathilda Widegren som förmedlare sörjde för henne till dess hon kunde stå på egna ben.

Under den följande vintern på Lagerlöfsgården i Falun hemsöktes Selma åter av sjukdom. Denna gång kom den i form av bältros som var både plågsam och ansträngande för hjärtat. Så småningom repade hon sig dock, och med våren 1937 kom till och med en lysande idé som borde "kunna förvandla Gösta Berling till en riktig teaterpjäs, inte bara en bit av ett skådespel". Den första tablån skrev hon i en fart, sedan gick det som de föregående åren: krafterna tog slut, idén flög sin kos och arbetet måste läggas undan.

I ett bittert ögonblick utdömde hon allt vad hon skrivit den sista tiden. Alltsammans är bara uselhet, anförtror hon Ida Bäckmann: "Jag har velat tro i det längsta att det har något värde, men det har det inte, det är jag nu viss om. Vad jag skrev i våras på Mårbacka, vad jag skrev i Falun, allt är lika dåligt. Förstår du att jag är rädd att vara ur leken för beständigt? Det är så hemskt. Men jag skall inte klaga, inte vara förtvivlad. Jag har nog haft sådana här svåra tider förr."

Den tanken att författarförmågan skulle vara borta för alltid, kan hon inte förmå sig att tänka ut eller skriva ner på papper i sitt sjuttioåttonde år. Av vissa antydningar kan man dock förstå att hon nu börjar bli rädd för att drabbas av hjärnblödning liksom hennes far och farfar.

Hon säger ofta att det är något galet med hennes huvud, det är tungt som bly eller det bränner som en eld eller är skört som glas. I ett brev till Valborg Olander förklarar hon att hon känner sig som H. C. Andersens Stoppnål, den som — i Selmas version — sade: "var aktsam om mig, ty jag är så skör, så skör". Sådan har jag känt mig, säger hon och tillägger: "akta mig så att jag ej går tvärt av". Med aktsamheten var det fortfarande som det kunde, men denna sköra gamla människa höll ännu en tid. Stoppnålen i sagan ansåg att ju finare man är, ju mer kan man uthärda. Kanske var det på samma sätt med Selma Lagerlöf.

Men när Selma nu var så rädd för att gå tvärt av, varför for hon då till Stockholm för att fira sin 80-årsdag?

Det var många som gjorde sig den frågan. Man mindes att hon för fem år sedan undanbett sig firning på grund av sin klenhet och tidens allvar och tyckte att båda dessa skäl borde ha varit ännu mer vägande nu. Man hade glömt att hennes önskan inte respekterats den gången och förstod inte att blommor, telegram, brev, presenter och uppvaktningar skulle hitta henne var hon än befann sig inom Sveriges landamären.

Mårbacka hör ju särskilt på senhösten till de mera svåråtkomliga ställena, men dit kunde hon inte bege sig ty hon hade inte tjänstefolk. Hon visste liksom många husmödrar vad det ville säga att "ligga vaken och tänka på att jungfrurna jämt flyttade". Stannade hon i Falun där hon var, så måste hon bereda sig på fackeltåg och på att själv ställa till kalas. Därför syntes det henne enklare att som vanligt

vid denna tid fara ner till Valborg som skött femtiårsdagen och sjuttiårsdagen. Naturligtvis ville hon hörsamma Dramatens inbjudan att vara närvarande vid festföreställningen av Dunungen. Men det behövde väl inte göras så mycket väsen av den saken.

Stockholmarna beslöt emellertid att då hon kom personligen, så skulle hon också hyllas personligen. Om sin sjuttiårsdag hade hon sagt att den var som ett bad i ett svallande hav, då våg på våg kommer störtande över en. På sin åttiårsdag befann hon sig också i ett hav av blommor och hyllningar, denna gång var havet dock inte så upprört. Hon behövde inte som för tio år sedan frukta att förlora fotfästet. Men där hölls tal uppe i Valborgs salong som tvingade henne att söka dölja tårarna bakom sin högra hand.

En av de offentliga lyckönskningar som framfördes genom pressen den dagen syns mig träffa alldeles ovanligt rätt. Den var författad av Selmas gamla seminariekamrat Gurli Linder och lydde: "jag önskar Selma Lagerlöf jordiskt liv så länge som sagans näktergal sjunger och dess lind spelar i hennes hjärta och hennes drömsyner ta form och gestalt i hennes skapande fantasi".

"Vad skall ett åttiårigt födelsedagsbarn säga", frågade Dagens Nyheter i sin skildring av uppvaktningarna i Valborg Olanders våning, "när hon får veta av en lång rad bugande herrar och damer att hon är sin släkts prydnad, sitt lands stolthet och den samtida litteraturens främsta, att hon är älskad av ett helt landskap och vördad av en hel värld?"

Jo, Selma svarade enligt samma källa: "tack för att ni

kom, och nu får jag väl bjuda på litet kaffe?" Men vad tänkte hon på? Kanske på den där femårspakten som hon slutit dagarna innan, och på att Ida Bäckmann nu satt på Långåkersboda och sörjde över att Selma åter givit efter för sin längtan efter firning och denna världens fåfänglighet...

Alla som skulle velat hylla Selma Lagerlöf den dagen fick inte plats och tillfälle varken på Karlavägen 99, på Dramatiska teatern eller utanför. Men praktiskt taget hela folket kunde höra det tack i radio som hon läste med stor värdighet och med behärskad men ändå tydlig rörelse, såsom en som tar avsked för alltid.

Den lydde:

Jag vill gärna begagna mig av de minuter som Radiotjänst har haft älskvärdheten att ställa till mitt förfogande, för att uttala mitt varma tack till alla dem som ha velat bidra till att göra min 80-årsdag rik och betydelsefull.

Jag kan nog tänka mig att då en människa, som länge har varit ens kamrat på livsvägen, når fram till den vägvisare som obevekligt utpekar stigen som genom ålderdomens rike slingrar sig ned mot dödsskuggans dal, där tystnaden och glömskan bo, då vill man gärna tillropa denna människa, inte precis ett farväl, utan man vill, medan det ännu är tid därtill, göra henne den glädjen att höra att det verk som hon efter fattig förmåga sökt utföra ännu lever kvar och kanske skall leva i någon mån, då hon själv är försvunnen.

Detta ville jag tro är meningen med den hyllning som i dessa dagar har kommit mig till del från stora och små, och det är för det hopp som har väckts hos mig, att mitt

verk skall leva efter mig, som jag nu tackar mitt älskade fädernesland och allt Sveriges folk.

"Vördad av en hel värld" var inte något journalistiskt överord. Under de tio år, mellan 70- och 80-årsdagen, som i Europa kännetecknas av tilltagande hjälplöshet och förvildning, hade Selma Lagerlöfs popularitet ständigt vuxit. Hon märkte det nog på sina vackra inkomster på böcker och filmer och på recensioner från utlandet som t. ex. sade henne att Italien upptäckt Antikrists mirakler efter en mansålder, och att Frankrike blivit bevekt av hennes memoarer. Men någon klar och systematisk bild av sitt världsrykte hade hon aldrig fått om inte bibliotekarien Nils Afzelius underkastat sig den stora mödan att hålla reda därpå. Han kände till hennes manus, hennes översättningar och upplagor bättre än hon själv. Till honom kunde hon vända sig när hon behövde få reda på förkomna noveller, och till honom kunde hon hänvisa forskare som kom med alltför svåra frågor. Hans gratulation till 80-årsdagen var en bibliografisk översikt som offentliggjordes i Nordisk Familjeboks Månadskrönika och fyller 16 tätt tryckta petitspalter av familjebokens format. Han ansåg den likväl inte fullständig ens då, och när han en dag för fram den till närvarande tid, kommer han säkerligen att få lägga till ytterligare flera spalter.

"Ingen svensk författare har översatts till så många språk och spritts i så många upplagor", skriver han. "Hennes inflytande har inte bara hållit sig utan varit i stigande i över 40 år."

Hon erövrade först Norden, så Tyskland, där hon, säger Afzelius, kanske var högre älskad än i sitt eget land.

Det är framför allt Gösta Berling som "givit vingar åt tyskarnas Nordsehnsucht". Sju olika tyska översättningar, auktoriserade och olovliga, hade gjorts av den boken och blivit spridda i milliontals exemplar. Genom Deutsche Buchgemeinschaft, Die Buchgemeinde och andra kooperativa förlag hade hennes böcker nått ett stort, annars svåråtkomligt skikt av läsare. Inte mindre än tre samlade upplagor hade Langen utsänt av hennes verk, och dessutom publicerat noveller vilka först nu med Efterskörd kommer ut i bokform på svenska. Även i den engelsktalande världen uppnådde Selma Lagerlöf så småningom en betydande spridning. Hennes amerikanska förlag utgav ett par olika samlade upplagor av hennes verk, och Generalens ring rekommenderas av litterära klubbar. Omkring sekelskiftet slog hon igenom bland tjecker och ungrare, säger Afzelius, 1902 kom Jerusalem ut på ryska och 1909 utgavs en samlad rysk upplaga i 12 band. Frankrike, Holland, Estland, Lettland och Polen hade fått syn på Selma Lagerlöf redan innan hon tilldelades Nobelpriset. Efter detsamma vidgades hennes rikes gränser, så att det omslöt Italien, Spanien, Bulgarien, Serbien, Kroatien och Slovakien. Så småningom kom hon också ut på hebreiska och på jiddisch. Så kommer flamländska, bretagniska, nygrekiska, turkiska, armeniska, arabiska, den indiska dialekten bengali, kinesiska, japanska, isländska, grönländska samt ido och esperanto. Vid sin 80-årsdag lästes hon på sammanlagt 40 språk. Den bok som överflyttats till de flesta av dem var Kristuslegender, därnäst följde Nils Holgersson, En herrgårdssägen, Jerusalem och Gösta Berling.

En blick på de svenska upplagorna av Selma Lagerlöfs

Denna bild av en tålig och mild Selma Lagerlöf är tagen till 80-årsdagen 1938.

Den världsberömda lyssnar till ett hyllningstal på 80-årsdagen. Eller kanske hon inte lyssnar utan tänker sina egna tankar.

böcker kan ha intresse i detta sammanhang. Gösta Berlings saga har tryckts på originalspråket i 333 200 exemplar, En herrgårdssägen i 269 000, Jerusalem i 184 000, Kristuslegender i 166 000, Kejsarn av Portugallien i 131 000 och Nils Holgerssons underbara resa (båda versionerna) i omkring 400 000 exemplar. Räknar man så med alla dem som sett hennes filmer, hört henne själv tala i radio eller hört andra läsa upp delar av hennes verk, så ser man hur fullkomligt rätt och naturligt det var att hon på 80-årsdagen vände sig till "allt Sveriges folk".

Goda ord från goda vänner
bästa balsam livet känner.

Så lydde de ord vilka stod på Selma Lagerlöfs privata tacksamhetskort. Dessa beställdes i god tid före födelsedagen och skickades upp till Valborg Olanders bostad.

Men goda ord från goda vänner kan också förvandlas från den bästa balsam till den värsta belastning, när de hopas i tusental.

Så fort Selma ingått i sitt åttiförsta år, satte hon i gång med arbetet att tacka för telegram, brev och presenter. Parollen till de yngre medhjälpare hon samlade omkring sig var att alla som uppgivit sin adress skulle ha ett direkt svar. Om någon av dem sade: "på det här brevet finns ingen adress", svarade Selma: "se efter lite bättre, så hittar du den nog", och hon hade rätt.

Selma var så angelägen att få detta arbete undanstökat medan hon ännu var kvar i Stockholm, att hon glömde att ge akt på den som främst av alla hade anspråk på hennes tacksamhet. Valborg Olander hade varit klen de

sista åren och hennes syn var försvagad. Länge hade Selma känt samvetskval då hon skickade henne de svårlästa tyska breven till besvarande, men lugnat sig med att Valborg var som hon sade "lycklig över slaveriet". Naturligtvis kunde Selma skaffa sig sekreterare och gjorde så med, men för dem måste hon diktera, och Valborg behövde bara en liten blyertsanteckning på ett brev för att veta vad hon skulle svara därpå, och redan därför kunde ingen ersätta henne. Emellertid var Valborg efter 80-årsdagen inte så lycklig som vanligt över slaveriet. Strapatserna omkring jubileet hade tagit värre på henne än på Selma. Hon var uttröttad och därtill ledsen som man blir, då ingen genomskådar hur man behärskar sig. Först efteråt insåg Selma att hon gjort galet. I stället för att träla med gratulationerna som mycket väl kunde ha väntat i sina klädkorgar ännu en tid, borde hon ha ställt om att både Valborg och hon själv tagit sig en ordentlig vila i sängen några dar.

"Förlåt mig", skriver Selma i sina första brev till Valborg efter återkomsten till Falun, "förlåt mig om jag varit elak." Och Valborg förlät. Hennes misstämning var tillfällig, men hennes glädje över att i 40 år ha fått stå tjänande vid Selmas sida, den var bestående.

Den 14 maj nästa år mottog hon Selmas fyrtionde födelsedagshyllning. Den lydde: *Du är den största skatt som Gud har givit mig i detta livet.*

Kort därpå lämnade Selma Falun för sista gången. Vägen till Mårbacka gick över Stockholm, där hon lade in sig på Röda korset för att få utrönt om något kunde göras åt de smärtor hon hade i hjärtat.

Strax före midsommar svängde hennes bil in i Mårbackas björkallé och stannade framför loggian. Inspektoren uttalade gårdens glädje över att hon kommit tillbaka efter så lång frånvaro. *Ja inte kan jag göra mycket*, sade hon, *men nu vet ni att jag finns här.*

I själva verket hoppades hon ännu under sin sista sommar att kunna göra något för Mårbacka, nämligen arbeta och förtjäna så att hon inte skulle behöva sälja gården. Hon hade under de sista åren mer än en gång önskat att bli fri från allt arbete och alla bekymmer som medföljde den. Men så hade gården bevekt henne med goda skördar, och då hade hon slagit tanken på försäljning ur hågen, vilket hon nog gjort ändå.

Hennes sista sommar, som också var den sista fredssommaren, medförde en ström av besökande. Det kunde hända att då något möte bad att få komma, svarade hon ett älskvärt ja, men då dagen var inne försvann hon på en lång biltur, sedan hon gett order om att flaggan skulle hissas och huset öppnas för gästerna.

Dessa torde då ha känt något av detsamma som de tusentals besökare vilka genomvandrat Mårbacka sedan Stiftelsen öppnade dess portar: hon har rest bort men hon har lämnat allt som det är, för hon förstår att vi vill se hur hon bor.

VÄRLDEN KLAPPAR PÅ MIN PORT

Världen klappar på min port, så kommenterade Selma en gång sin utnämning till hedersledamot i ett tjeckiskt samfund. Med fullföljande av denna bild kan man säga att världen under hennes sista tid dundrade med hårda slag på hennes port och slutligen slog in den.

Under hösten 1937 medförde mårbackaposten en dag brev från en tyska som berättade för Selma Lagerlöf att hennes man var dömd till döden och besvor henne att utverka hans benådning. Denna förtvivlade handling har en symbolisk betydelse. Hustrun som inte har någon i himmel och på jord mer än Selma Lagerlöf att vända sig till, representerar den slags människor som, på grund av sin allmänna uppfattning av Selma Lagerlöfs tro på det godas makt, föreställer sig att hon därför personligen måste ha möjlighet att gripa in i ett obevekligt rullande händelseförlopp. Hon bör inte bara avvända den dödsdom som svävar över ett enda huvud, hon borde också rikta om händelseutvecklingen och rädda livet på millioner hotade människor.

Många andliga föregångsmän och politiska ledare inser den fara som hotar, men de står maktlösa inför den fanatiska stämningen i det ena lägret likaväl som inför den

fatalistiska i det andra. Selma Lagerlöf däremot, hon borde väl inte vara maktlös, hon som har människornas öra och kärlek, hon vars rykte och böcker trängt in i de mest undangömda vrår av världen!

Kravet från det första världskriget kommer nu tillbaka. Denna gång faller det orimligt tungt på en sjuk gammal människa, som nu har långt mindre förmåga att värja sig. Hon har under sin bana överskridit gränsen för vad hon i sina vildaste drömmar trott vara möjligt. Det är därför inte så underligt om hon nu på gamla dar under påtryckningar som vädjar till hennes världsrykte och hennes pliktkänsla, inte längre vet var gränsen går mellan möjligt och omöjligt.

En dag då Selma Lagerlöf och jag satt uppe hos Valborg Olander på Karlavägen, karakteriserade hon sig inför mig med följande ord:

Jag är som en klocka som alltid går rätt, bara den får vara i fred.

Som klocka var hon verkligen inte lik någon annan. Alla människor beundrade den, tyckte om att den fanns, att dess pendel svängde, att dess visare vandrade runt och att den slog sina slag, men ingen rättade sig efter den. Det gjorde inte ens de som hyste den största tron på Selmas möjligheter, ty de lät den inte vara i fred. Men lika litet som man kan påverka tidens gång genom att flytta en visare framåt eller tillbaka, lika litet kunde man göra det genom att ligga över Selma Lagerlöf att rädda världen. Därmed uppnådde man endast att få klockan i olag.

Än accepterar Selma Lagerlöf de krav som ställs på henne, än säger hon: *Jaså örnarna på Skansen har blivit*

frigivna. Då har jag ändå gjort någon nytta i denna världen. Eller: *Nu när jag ordnat med familjegraven på Östra Ämterviks kyrkogård, har jag fullgjort den uppgift för vilken jag kommit till världen.*

Det är väl inte underligt att hjärtvärk, rådvillhet och ångest uppstod ur denna spänning mellan känslan av maktlöshet och trycket av krav som hon högtidligen accepterat.

Ålderdom, osäkerhet och påverkbarhet försvårade till och med lösningen av hennes eget livs återstående problem: Mårbackas framtid, tryggandet av de många understödstagarna och den stora brevsamlingens öde. Med andra ord: hon kunde inte besluta sig för om hon skulle ändra sitt testamente från 1933 och på vilka punkter i så fall.

Selma Lagerlöfs diktarbegåvning hade placerat henne i akademier och samfund och givit henne viktiga uppdrag, men något inflytande jämförligt med hennes ställning i övrigt hade hon inte i dem. Hon hade ofta otur med sina mer eller mindre originella kandidater till större och mindre pris, man hörde vördsamt på henne men böjde sig inte för hennes uppfattning. Om detta faktum var hon mycket väl medveten och gjorde ingen hemlighet därav.

Hon förrådde däremot inte vad hon innerst inne ansåg om sin betydelse för samtid och eftervärld. Då hon sade att hyllningarna på 80-årsdagen hos henne väckt hoppet att hennes verk skulle leva efter henne, kanske och i någon mån, får detta betraktas som en vacker och lämplig vändning, ty därom hade hon inte kunnat tvivla förut.

Ett mera spontant yttrande angående verkens värde fällde hon år 1933, då hon genomläste sina böcker i ett svep. Albert Bonniers förlag hade i två etapper, år 1923 och 1933, förvärvat sig rätten till hennes produktion i ett för allt och planerade till 75-årsdagen en ny samlad upplaga som denna gång omfattade hela hennes skönlitterära produktion. När Selma slutat det sista korrekturarket skrev hon till Valborg den 19 september: *Roligt att så många av romanerna och novellerna hålla måttet. Och en del som jag hade glömt bort, har varit nöjsamt att påminna sig.*

Har dessa nyktra ord täckt hela hennes känslostämning? I så fall hade hon kunnat läsa Selma Lagerlöf med ett öga på singularformerna i direkt anföring och samtidigt med en objektiv bedömning av verkens konstnärliga värde. Endast då och då skulle hon ha avbrutit denna granskning med en förvånad fråga: har jag verkligen skrivit det här och när då?

Vad hon tänkte under läsningen är inte gott att veta. Det är då lättare att se henne den där septemberdagen, då hon sitter vid sitt skrivbord med den sista volymen framför sig. Hon har nu börjat tunna av som gamla människor brukar, och kraniets form framträder tydligare än förut. De tre markerade vecken i pannan bildar vågor över ögonbrynen och sänker sig ner mellan dem. Av ögonen syns nu endast en smal strimma som liknar öppningen i en snäcka. Under dem är mörker och djupa ringar av trötthet, och munnen med den utskjutande underläppen är fast sluten. Det vilar en djup resignation över detta gamla ansikte, men när hon kommer till skildringen av hur Anna Svärd lurade Thea Sundler, då djupnar skrattgropen i

vänstra kinden, och hon blir plötsligt riktigt belåten med sig själv och med Anna Svärd.

Hon sitter i biblioteket vid sitt stora skrivbord där postboken har sin plats liksom den väldiga brevvågen och den gummiskodda käppen. När hon rätar på ryggen och ser sig om, känner hon överallt igen ryggarna på översättningar av hennes böcker. Bakom sig har hon sina egna verk och böcker som skrivits om henne, vidare Mårbacka lånbibliotek samt några trälådor i vilka posten sorteras. De bär sådana etiketter som Balticum, Belgien, Holland, Danmark, Norge, England, Frankrike, Italien, Finland, Tyskland, Sverige, Schweiz, Slaviska länder, Österrike-Ungern, Bonniers, Langens, Svenska Akademien, Pressen, Släkt och vänner, Dyrgripar, Mårbacka havremjöl, Diverse uppdrag.

Till höger om sig har hon en hylla med fack för hyllningsadresser i bunden eller rullad form, till vänster står den fina målade kakelugnen med en eldgaffel vilken av de beundrande givarna tagits till så stor att den knappt går att lyfta. På hyllorna i övrigt står världslitteraturens utvalda: Homeros, Dante, Shakespeare, Cervantes, Goethe, Holberg, Dostojevski, Tolstoy, Ibsen, Brandes etc., samman med nötta Baedekerband från de flesta europeiska länder, från Afrika och Asien. Längs taket löper en fris med Paulis teckningar till Gösta Berlings saga och på norrväggen hänger en teckning av Edelfelt föreställande bohuslänska fiskarhustrur vilka bär Elsalill till graven. Den gamla vinden har verkligen blivit mycket förändrad och fin, men mårbackadalen med de buktande kullarna som skymtar genom parkens glesnande kronor, den är sig lik.

Än har hon några korrekturark kvar att läsa. Vad tänker Selma om den berömda författarinnan medan hon vänder de sista bladen?

Den som skriver detta har själv suttit fast vid sitt skrivbord och läst Selma Lagerlöfs verk i följd. Det var sju år senare under påskveckan 1940, alltså under en sju gånger värre tid. Men dessa böcker visade sig ha förmåga att sopa bort allt annat ur medvetandet så länge de varade. Och när de var genomlästa, då dröjde en högtidlig stämning kvar. Man satt och tänkte på alla dessa människor vilkas öden man följt. Hur olika de eljes var, så kunde de dock skilja på gott och ont även om de handlade mot sin insikt. De visste att rättfärdighet och orättfärdighet skulle få sina följder i detta livet eller det nästa. De hade alla haft samma grundelement i sin världsuppfattning, även om tusen år eller mera skilt dem åt i tiden. Men detta berodde inte på att Selma Lagerlöf givit dem alla *sin* världsåskådning. Det berodde på att hon förde talan för det mänskliga samvetet som väl kan förvirras och föras vilse till en tid, men ändå alltid vet vad det lärt genom mänskligheten långa bana på jorden.

Selma hade aldrig nått fram till en orubblig tilltro till sina egna diktarsyner som överskred tidens och rummets gränser och de fem sinnenas värld. Men även om en människa inte överskådar de stora sammanhang i vilka hon är insatt, behöver hon därför inte vara oviss om sin hållning i världen. Människan skall arbeta ärligt, göra rätt för sig, vara sann, vara barmhärtig, vårda som sin högsta skatt förmågan att älska.

I en tid då den mänskliga gemenskapen förnekas i ord

och gärning är det en stor tröst att genom Selma Lagerlöfs böcker återföras till den grund varpå den vilar och från vilken den kan byggas upp.

Men kunde Selma Lagerlöf trösta Selma Lagerlöf, när hon pinades av ovisshet och trycktes av orimliga krav?

Var det inte med henne som med Sven Elverson, om vilken hon skrev i ett utkast:

Han skulle ju va alla te hjälp, dä va dä som han va bestämd te. Alla som kom inom räckhåll för honom skulle han hjälpa så gott han kunde, men han skulle allri få nån hjälp själv å allri nån lycke.

Om man kunde kommit åt att fråga henne den gången då hon lade sista arket från sig, hur skulle hon då ha svarat? När flickan Bernadette som upptäckte den undergörande källan vid Lourdes blev svårt sjuk och man ville föra henne till mirakelorten för att få bot, svarade hon: denna källa är icke för mig. Kanske Selma Lagerlöf skulle sagt detsamma: denna källa är icke för mig.

Den som ändå visste något bestämt om ett återseende!

Selma skrev ner dessa ord i ett brev till Valborg från slutet av augusti 1939. Hon hade just haft besök av en av sommarens sista gäster: doktor Harald Schiller från Malmö. Han hade förut gästat Mårbacka med sin hustru, hon hade nu helt nyligen dött och samtalet kom därför att röra sig om förhållandet mellan de levande och döda. Det var därunder Selma sade: *Jag kan dö utan tro på ett evigt liv men jag vill det inte!*

Fem dagar efter Schillers besök eller närmare bestämt på Lovisadagen den 25 augusti, begav sig Selma till familjegraven där namnsdagsbarnet vilade med sina föräldrar under den ena av de tre tunga stenkistorna. Selma ville lägga en blomma på graven och samtidigt rådfråga sina döda hur hon skulle förfara med Mårbacka. Enligt lagfaret testamente skulle det bli en släkt- och minnesgård under förvaltning av en stiftelse. Men saken var inte därmed slutgiltigt avgjord. Hon hade under de sista åren ofta diskuterat saken med sina levande anhöriga och enkom bett sitt juridiska ombud upp till Dalarna för att översätta vissa ändringsförslag till juridiskt språk. Men hon hade inte kunnat besluta sig för vilka nya bestämmelser hon skulle sätta in, och därför hade ingenting kunnat göras.

Nu besökte hon gravarna två gånger med kort mellanrum och efter det andra besöket tyckte hon sig ha fått besked. I ett brev, skrivet två dar efter krigsutbrottet till Ida Bäckmann och offentliggjort av denna vid Selmas död, skrev hon att nu hade hon fått svar från de döda. De ville att hon skulle skapa litet lycka på detta Mårbacka som hon ägnat så mycken omsorg och att hon skulle ta råd av Ida Bäckmann. Såvitt man kan tyda brevet, var det fortfarande meningen att Mårbacka efter Selmas död skulle stå oförändrat kvar som en minnesgård till lockelse för turister. Men samtidigt borde där skapas en förströelse- och viloplats för arbetströtta, fattiga, ogifta äldre damer från de två yrken Selma själv utövat: lärarinnans och författarinnans.

I detta brev förekom en rad som verkade högst förbluf-

fande och som tycktes vittna smärtsamt om ålderdomens glömska och melankoli.

Giv ditt liv åt en allvarlig strävan, detta skulle de döda lagerlöfarna ha sagt när Selma frågade om deras vilja. De som läste detta brev på tryck, måste ju ha frågat sig hur det var möjligt att Selma Lagerlöf i sitt åttioförsta år kunde stå vid familjegraven och lyssna sig till en uppmaning att ge sitt liv åt en allvarlig strävan, hon som aldrig gjort annat än strävat så allvarligt som en människa kan. Nu kan man placera in detta brev i ett sammanhang, även om detta inte är helt uppklarat, och man känner till den femårspakt Selma slutit med Ida Bäckmann strax före sin 80-årsdag. Man förstår därför bättre denna rad, men den upphör inte därför att göra en ont. När pakten slöts mellan henne och Ida Bäckmann hade Selma låtit övertyga sig om att hon ännu hade tid att ockra med sina pund, ännu förmådde göra något för att avvända det olycksöde som hotade världen. Nu hade kriget brutit ut, nu var det för sent, nu återstod intet annat än att försöka disponera sin världsliga egendom så att den skulle skapa mesta möjliga lycka.

Ångesten över allt det ohyggliga som nu väntar glider över i skuldkänslor, i vilka också rent personliga motiv kan ha blandats in. Selma, som alltid trott att varje människa måst nå rening och upprättelse genom egna lidanden och bemödanden, tvingas av sin skuldkänsla att be Gud om förlåtelse. Det är helt logiskt att det är Ida Bäckmann som får del av bönens resultat.

I sin ungdom hade Selma helt tillitsfullt föreställt sig att Gud förstod och förlät dem som endast kom till honom

då de var i nöd och glömde honom dessemellan. Hon hade själv som de strandsattas hjälpreda försökt att visa ett liknande tålamod med dem som endast kom ihåg henne då de behövde pengar och glömde henne dessemellan.

Så hade hon förvärvat sig rätt, om man nu skall tala om en sådan, att på gamla dar vända sig till Gud med bön om förlåtelse, när hon blev alltför ledsen och hjärtat värkte för svårt:

Jag bad bara om förlåtelse för mig fattig syndig människa, och jag tyckte det var en så enfaldig och tarvlig bön, för vem var jag att jag skulle be Gud förlåta just mig. Jag ville att jag hade kunnat bedja om fred och om att hela världen skulle slippa krigets elände men jag förmådde blott bedja: förlåt mig mina synder om och om igen . . .

Man föreställer sig lätt att det endast var mycket svärmiska personer eller sådana som på grund av svåra olyckor tappat omdömet, vilka dundrade på Selma Lagerlöfs port. Men när man tar del av hur hon hade det under sina sista veckor, då finska vinterkriget började ta en allvarlig vändning, så måste man ändra den uppfattningen. De människor som då belägrade henne med telegram, telefonsamtal och brev, hörde inte till den svärmiska eller omdömeslösa sorten. Men emedan de kände sig förtvivlade, vände de sig till Selma Lagerlöf med sina olika uppslag att komma finnarna till hjälp och begärde hennes aktiva stöd för dem. Hon var fullt och helt med på det syfte som besjälade alla dem vilka stormade in på henne, liksom hon var djupt gripen av finnarnas strid mot övermakten. Men hon tyckte ändå, som hon skrev till Valborg, att det

var bra ansträngande med människor som inte själva kunde utföra sina idéer utan måste lassa dem på andra. Däremot tyder ingenting på att hon var överraskad av de många stora fordringar som ställdes på henne. Hon var ju så van att tänka: "det finns ingen annan än jag som kan göra det". Och så skrev hon upprop och undertecknade upprop. Så gav hon sitt namn och sin världsgoodwill till en telegramoffensiv mot Förenta staternas intellektuella för att skapa opinion för ett aktivt ingripande till Finlands förmån. Så skänkte hon alla sina guldmedaljer till Finland och noterade stillsamt att det fanns folk som tyckte det var en löjligt liten gåva för att komma från en nobelpristagare. Så grubblade hon över finska vänners begäran att hon skulle predika korståg till Finlands räddning och undrade hur hon skulle kunna uppfylla den.

Hon kunde inte det. Natten till den 8 mars drabbades hon av hjärnblödning. Valborg som tillsammans med Gerda satt vid hennes dödsbädd, brukade sedan berätta att Selma grät så förtvivlat när man fann henne. Den 16 mars befriade henne döden bland annat från uppdraget att hejda ödet i dess ban och ge Nordens historia ett annat förlopp.

LEGENDEN OM JULROSORNA

Selma Lagerlöfs sista jul var en av hennes sällsynta stilla och fredliga tider på jorden. För en stund saktade dånet på hennes port, och över helgdagarna lade sig larmet till ro. Hon hade som vanligt bjudit gårdens folk till sig på julafton, allesammans, både stora och små. Det var roligt, skrev hon till Ida Bäckmann, att se de många unga ansiktena skina upp, då dansen gick kring granen och julklapparna utdelades. Hon fortsatte: *Jag tror nog att de flesta av de äldre tänkte på att detta var min sista jul på Mårbacka, men det sade de ju inte till mig. Jag läste det i deras ögon, då de sade adjö och gingo.*

Så följde henne de välkända mårbackaansiktenas vemodiga uttryck in i hennes sista ensamma julnatt. Lät hon sina tankar gå tillbaka till gångna jular, då hon undrat över att människorna kunde glädja sig åt ljus och presenter, när de inte borde ha nöjt sig med mindre än att få uppleva julnattens under: den frid som sträckte sig över hela universum och över allt förstånd.

Hon som i ensamhet och begrundan tillbragte sin sista julnatt, hade skrivit många underbara berättelser om julen i sina dar.

Hon hade berättat att julen är helig för alla, inte bara

för människorna och för de kristna bland dem, utan också för stjärnorna, bergen och backarna, för djuren och för trollen som reser sitt tak på guldpelare för att spela på guldharpor därunder. Hon hade inskärpt att fred måste råda om julnatten och att hämnd då inte får övas ens för den blodigaste oförrätt. Hon hade sagt att det är ett utbota brott att bryta julnattens gudsfred. Hon hade försäkrat att det inte finns någon så förkastad att Gud stänger honom ute från den allmänna julglädjen, om han själv vill vara med om den, ty den natten är ingen skillnad på person, Gud vill ha med allihop, troll, bovar och kättare. Hon hade också med underbara ord återberättat *Legenden om julrosorna* enligt vilken julen är minnet av det förlorade paradiset, som varje julnatt uppstod på nytt. I Göinge skogar blommade lustgården mitt i snön och överjordisk luft omsvepte dem vilka det förunnats att skåda detta under. Men så flyktig och ömtålig var denna syn att ett enda ont ord förjagade den för alltid. Detta skedde för så länge sedan, att människorna skulle förnekat att paradiset någonsin funnits ens som en hägring under julnatten, om inte silvervita rosor från dess trädgård räddats undan förstörelsen och blommat varje jul i Övedsklosters park.

— — —

Selma Lagerlöf skrev några år före sin död till Stellan Arvidson:

En gång i framtiden uppstår det kanske en ande som ser så klart, att den kan uttyda det mörker som väntar en efter utgången ur livet. Då en sådan framkommer, blir det till följd av de många ropen på kunskap om Gud och evigheten som ni och andra ha upphävt.

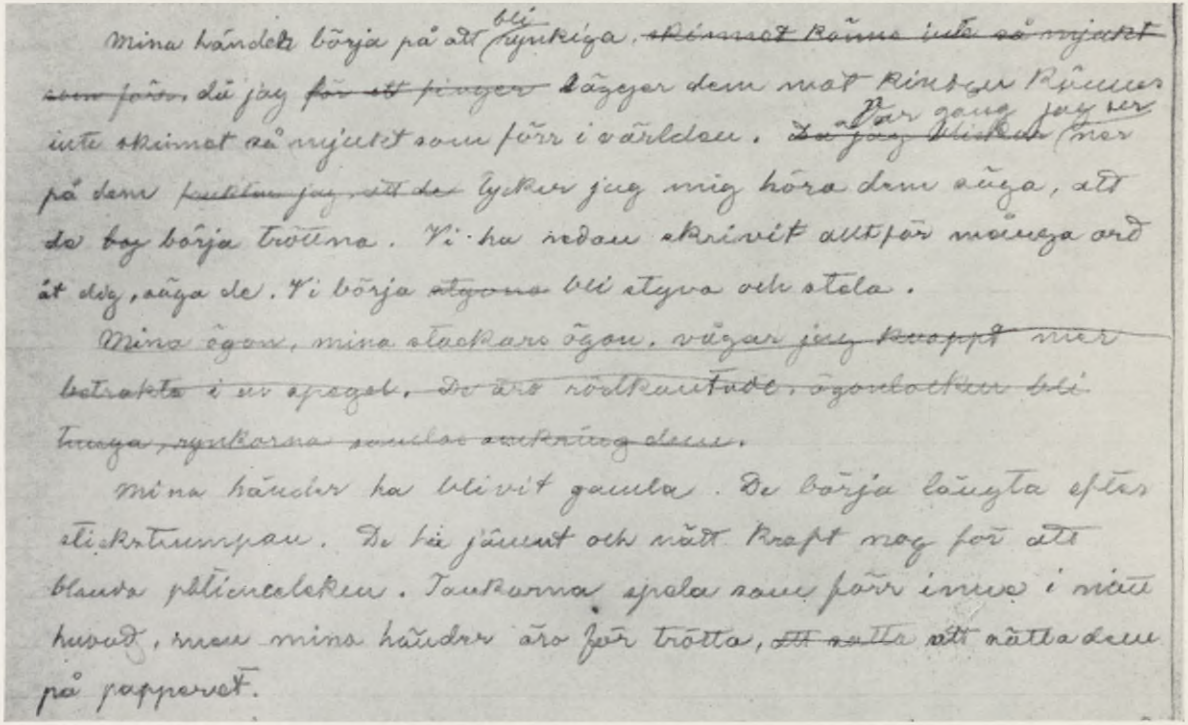

Mina händer börja på att bli rynkiga, ~~skinnet känns inte så mjukt som förr~~, då jag ~~för att finger~~ lägger dem mot kinden känns inte skinnet så mjukt som förr i världen. ~~Da jag blickar~~ Var gång jag ser ner på dem ~~fruktar jag att de~~ tycker jag mig höra dem säga, att de ~~bog~~ börja trötna. Vi ha redan skrivit allt för många ord åt dig, säga de. Vi börja ~~stygna~~ bli styva och stela.

~~Mina ögon, mina stackars ögon, vågar jag knappt mer betrakta i en spegel. De äro rödkantade, ögonlocken bli tunga, rynkorna samlas omkring dem.~~

Mina händer ha blivit gamla. De börja längta efter stickstrumpan. De ha jämnt och nätt kraft nog för att blanda pblicenceleken. Tankorna spela som förr inne i nätt huvud, men mina händer äro för trötta, ~~att sätta~~ att sätta dem på papperet.

Första raderna ur en otryckt prosadikt: Till mina händer.

De tre stenkistorna på lagerlöfska familjegraven å Östra Ämterviks kyrkogård. Till vänster vilar Selma Lagerlöf.

Till dessa andra måste hon ha räknat sig själv, så ivrigt som hon sökte klarhet under sitt långa liv. Men detta var en hemlighet, ty det var inte som sökare av sanningen hon främst visade sig i sina verk.

En svensk skald hyllade en gång Selma Lagerlöf på en bemärkelsedag därför att hon med sitt snilles öga skådat in i höga himlar av bländverk.

Var hennes syner bara bländverk?

Eller måste de flyttas över i en luftig symbolvärld för att moderna människor skulle kunna se någon mening i dem?

Eller var de bara sagor som man gärna läste, därför att de utlöste drömmar, känslor och tårar som var oanvändbara i den hårda verklighet där man måste leva?

Eller var det kanske något i hennes existens på jorden som påminde om julrosornas?

Ett konstverks öde avgörs inte vid dess första möte med människorna. Det kan få vandra vida genom världen innan det når den tid för vilken det är skapat.

När allt är i gungning kan allting hända. Det är till och med tänkbart att Selma Lagerlöfs stora dröm en gång skall förverkligas. Det blir den dag då dikt och vetenskap möts på samma punkt och finner att de erfarenheter som vunnits med så olika metoder stämmer med varandra.

Sedan man följt Selma Lagerlöfs väg genom livet, låt vara på det avstånd som geniet alltid bevarar, så förstår man åtminstone varför det var det värsta hon visste, när

människor frågade hur det kändes att vara den lyckligaste människan på jorden. De som frågade fick inte något uppriktigt svar, men till en av dem skrev hon helt oförmedlat ner följande ord: *"Din sorg är din och du bör bära henne." Det är det bästa Viktor Rydberg har sagt.*

När hon nått fram till graven på Östra Ämterviks kyrkogård är allt som i ett slag förvandlat. Lycka och olycka i hennes liv får ny belysning, då man ser dem från denna utsiktspunkt. Hon har fyllt sin tillvaros mått, hon behöver varken bära sin lycka eller sin olycka längre.

När man måste välja bland alla de avskedsord som följde henne till graven, då budet om hennes död krigsvåren 1940 gick ut över världen stannar man till sist vid dem som fälldes av den franske författaren Georges Duhamel:

Lyckliga Selma Lagerlöf, var välsignad!

INNEHÅLL

Ljuslågan 5
Selma Lagerlöf och Sverige 25
Tillbaka till Mårbacka 60
I Finland och Ryssland 96
I gränslandet mellan liv och död 104
Kejsarn av Portugallien 120
Krigsåren 131
Återuppståndelse 160
Den fjärde dimensionen 178
Selma Lagerlöf och Birgitta 185
Goda år och onda 191
Sjuttioåringen 227
Labor vincit omnia 237
En vardagsmänniska i djupa tankar 249
Ida Bäckmann, Gustaf Fröding och Selma Lagerlöf 259
Brottstycken 269
Skriften på jordgolvet 288
"Jag är så skör, så skör" 294
Världen klappar på min port 308
Legenden om julrosorna 319

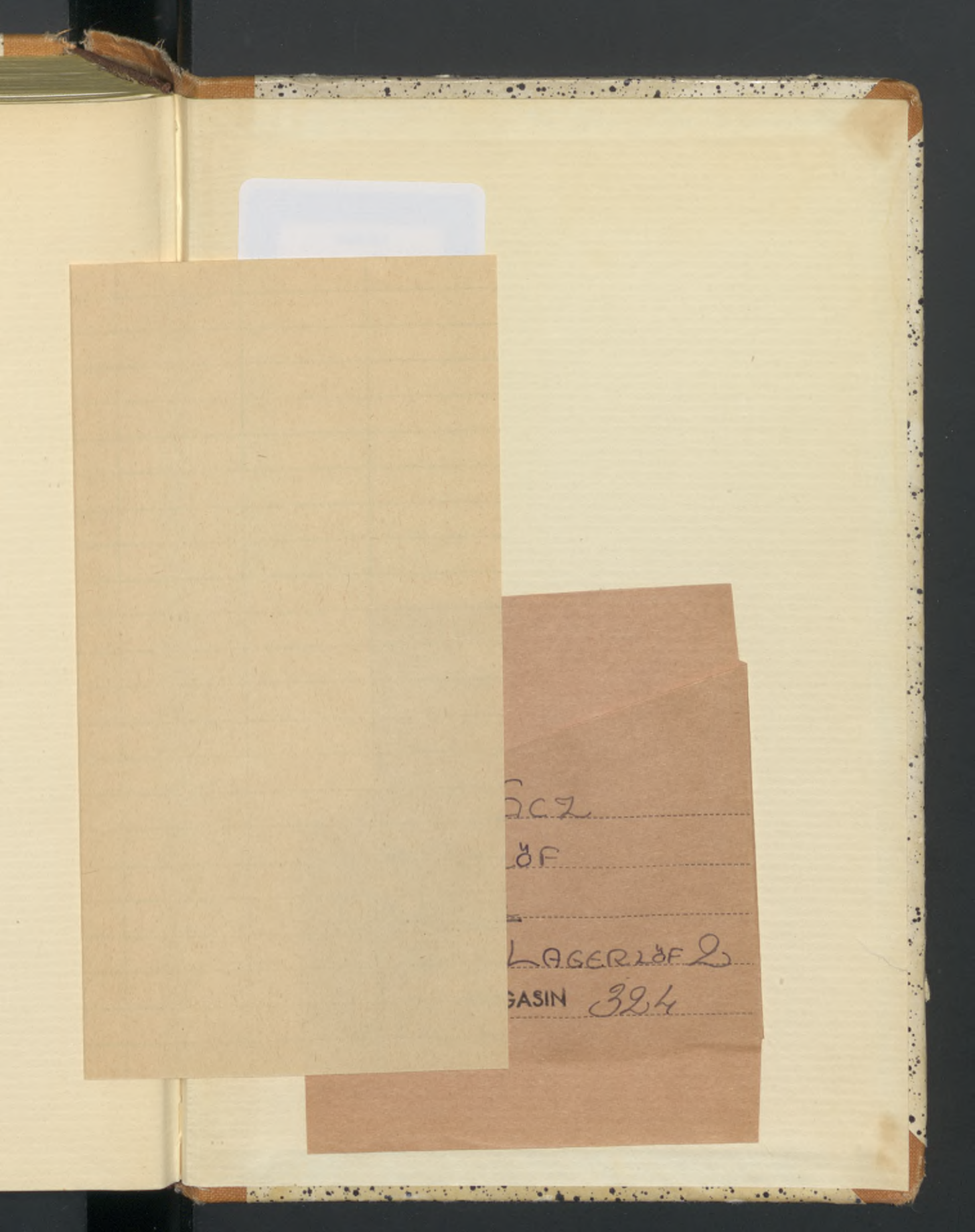
LAGERHÖF 2
GASIN 324

GCZ
LAGERLÖF
WÄGNER
SELMA LAGERLÖF 2
MAGASIN 324
BFC 2/2